Magister-Auctor Saga

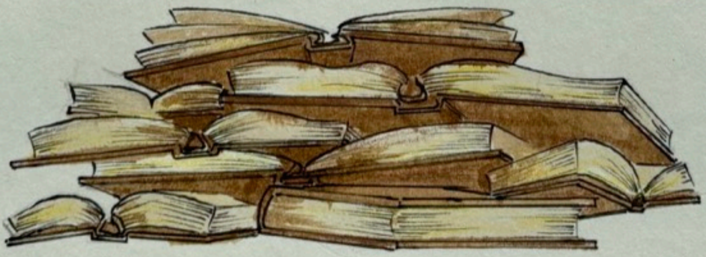

Loden tijden

Binh Pham
Babitha Chakma
Sayen Quispe
Zainabu Cheboi

Versie 2.06

Titel: *De Magister Auctor Saga. 07. Loden Tijden*

Co-Auteurs: Binh Pham. Babitha Chakma, Sayen Quispe en Zainabu Cheboi

Totaal herwerkte versie door Maria Liber in 122.25

E-boek in Pages met lettertype *Charter 14*

Voor de eenentwintigste eeuw is De Magister-Auctor Saga
© 2020-2026 Pascal Paulus met boekomslag van Frank Nuyts uitgegeven onder de licentie CC BY-NC-ND 4.0

Magister-Auctor Saga

Loden tijden

Binh Pham
Babitha Chakma
Sayen Quispe
Zainabu Cheboi

Voor Manuel, Sebastião
en Olívia

Voorwoord

We zijn met de saga het honderdnegentiende hectojaar binnen getreden (twintigste eeuw in de christelijke jaartelling) en zijn zo bij de generatie van de overgrootouders en grootouders van Joana en Catarina Demeester aangekomen. Wie de saga chronologisch heeft gelezen vanaf *Een gevaarlijke gedachte* tot *Verlichte Burgerschool* zal wellicht opmerken dat in dit deel het tijdsbeeld op een licht gewijzigde manier wordt getekend. Er zijn iets minder dialogen over de gebeurtenissen waar de familie niet rechtstreeks bij betrokken is. We blijven een breder kader schetsen, maar vaak is dat niet door de familieleden zelf besproken, zodra we in *1914 DC* (jaar 119.14) belanden. Deze keuze die we als kroniekschrijver maakten is deels het gevolg van de bronnen waarover we beschikken. We baseren ons op de bibliotheek van Paulo Demeester. De meeste nota's hierin betreffen de familie zelf, waaronder grootouders, ouders, eigen generatie en ook de generatie van zijn dochters. De documenten werden opgegraven in Megalissipo, terwijl er vooralsnog weinig geschreven documenten van of over de familie teruggevonden zijn in de regio van Megabelgium tot we bij de derde dynastie aankomen. De stad Oostende waar verschillende generaties van de familie woonden is nog niet teruggevonden. Door beschikbare kaarten en andere documenten en overleveringen, veelal uit andere bibliotheken in steden in het centrum van het vroegere België weten we uiteraard waar de stad gelegen was en hoe ze eruit zag. We hebben partiële beschrijvingen over wie er leefde en werkte, maar de stad zelf ligt nog onder een flinke

laag vulkaanas en ijs.

Men kan ook vrij duidelijk vaststellen dat niet geschreven communicatie op afstand, kenmerkend voor de hectojaren tot de Heropbouw die nu volgen veel contextuele informatie terug oraal maakt. We hebben het over de telefoon, de gesproken informatie via radio en vanaf het midden van het honderdnegentiende hectojaar ook de televisie. Dat verandert de inhoud van persoonlijke brieven die we in heel de saga als belangrijke bron konden gebruiken. Dank zij die brieven kunnen we andere relevante informatiebronnen vinden, hoofdzakelijk bestaande uit boeken en rapporten bewaard in de centrale bibliotheken van bibliopolis, culturopolis, perolapolis en arqueopolis. Veel analoog en digitaal opgeslagen orale informatie vanaf het honderdnegentiende hectojaar tot aan de Heropbouw werd onherroepelijk vernield door de successieve electromagnetische stormen van zo'n honderd jaar geleden.
De brieven die we van de recentere generaties terugvonden hebben vaak een meer persoonlijk karakter en wijden minder uit over algemene gebeurtenissen. Het is dus moeilijker om de beschikbare informatie over die periode concreet aan de familie te koppelen. Anders gezegd, het valt ons moeilijker te begrijpen wat effectief bekend was aan de familie over de gebeurtenissen in hun tijd. De teruggevonden bibliotheek van Paulo Demeester geeft wel een beeld over zijn belangstelling buiten de sfeer van het onderwijs. Dat is in mindere mate ook het geval voor zijn dochters.
Wat we over Lucien Souris schrijven is afgeleid uit de documenten die we in Paulo's bibliotheek vonden. Dat betekent

een soort zijsprongetje in de familie-sage, omdat het ons gemakkelijker is hem in zijn tijd te plaatsen dan Louis Demeester. Van hem weten we relatief weinig na de dood van zijn moeder Jeanne Teacher. We vonden het belangrijk de oorlogsperiodes die een half hectojaar in beslag nemen te duiden om de evolutie van de Magister-Auctor familie te begrijpen. Daarvoor gebruikten we de documenten van en over Lucien Souris.

Uiteraard blijft het mogelijk om de inhoud van dit boek aan te passen mochten er nieuwe gegevens bekend worden uit de periode die onmiddellijk vooraf gaat aan die van de gezusters Demeester over wie heel wat geschreven werd nadat de ignarometrische analyse stelselmatig ingebouwd werd in de sociale wetenschappen. Zoals de Kleine Gids aangeeft, zorgt Maria Liber voor de nodige rectificaties in functie van nieuw aangeboorde bronnen.

Veel leesgenot met de verdere avonturen van de Teacher - Demeester generaties van de Magister-Auctor dynastie.

Bibliopolis, Ektowomehns 122.25
Binh Pham, Babitha Chakma,
Sayen Quispe, Zainabu Cheboi

Para bellum si vis bellum

Esperanto zonder hoop

Johanna sluit de deur van de schuur nadat ze er met Frederick heeft rondgeneusd in achtergelaten schriftjes. Ze hebben ook wat nostalgisch gekeken naar de enkele wandplaten. Frederick herinnert zich de momenten die hij er doorbracht met Annie. Johanna loopt hem traag achterna naar het hoofdgebouw van de boerderij waar Annie eten aan het bereiden is. Straks zal Annie de trein naar Liège terugnemen terwijl Frederick voor onbepaalde tijd bij zijn moeder zal blijven, nu hij op pensioen is. Johanna sukkelt al een tijd met haar geheugen en Annie en Frederick hebben met zijn zussen Lut en Monique afgesproken elkaar af te lossen zodat er altijd iemand bij Johanna in de boerderij kan zijn.
Frederick vindt het wel fijn om meer tijd in Vrij Moresnet door te brengen. Hij vindt het natuurlijk niet leuk dat de reden ervoor de gezondheid van zijn moeder is, maar hij verbergt niet dat het hem goed doet om de overblijvende stamkroegvrienden van zijn vader en enkele van zijn eigen hier achtergebleven vrienden regelmatig te zien, hetzij op de boerderij, hetzij in de kroeg, die dagen dat zijn moeder vroeg gaat slapen. Af en toe spreekt hij met Wilhelm Molly en de drie of vier andere Esperanto-adepten. Hijzelf spreekt de taal al vrij behoorlijk en is geabonneerd op *Lingvo Internacia.* Soms hebben ze het over de stagnatie die er schijnt te bestaan in verband met het wettelijke statuut van hun neutraal landje. Dat is voor Frederick des te belangrijker omdat hij zich slecht thuisvoelt in het door conservatieve katholieken

bestuurde Belgie dat bovendien afstevent op een malaise nu op internationaal vlak hoe langer hoe meer aanwijzingen zijn dat de hele Congo Vrijstaat een strategie was van Koning Leopold om zich te verrijken zonder dat het erg duidelijk is in hoeverre de Belgische elite en regering niet zelf betrokken is bij de hele zaak.

"Jullie koning wordt hoe langer hoe meer in een kwaad daglicht gezet," merkt Julien op, één van de zonen van Johanna's vriendin en vroegere medewerkster Carine.

Frederick lacht. "Om te beginnen, mijn lieve vriend, ben ik net als jij in Kelmis geboren en is hij dus bij nader order net als voor jou niet mijn koning, hoewel ik het reeds het grootste deel van mijn leven in Liège woon. Voor de rest ben ik akkoord dat het tij blijkbaar begint te keren en dat hij in internationale forums erg veel kritiek krijgt. Ik ben geen monarchist, maar ik kan niet nalaten op te merken dat de aanvallen op zijn beleid komen van wie als koloniale monarch of republikein niet voor hem onderdoet."

"Dat klopt," zegt een toevallige gast die frans spreekt met een sterk engels accent. "In Groot-Brittannië werd vorig jaar zelfs een resolutie aangenomen in het *House of Commons* om de Vrijstaat te veroordelen. En daar zijn redenen voor. Er komen voortdurend nieuwe berichten dat de Congolese bevolking drastisch aan het verminderen is. De eerste berichten waren een goede aanleiding om consul Casement op onderzoek uit te sturen."

"Ha," zegt Frederick, "Daar komt dat fameuze rapport vandaan waarover Annie's vrienden het hadden vorige week. Die

Casement zou in Februari naar ‘de autoriteiten’ van de Vrijstaat zijn gezonden. Volgens Annie is dat een moeilijke zaak, want ‘de autoriteiten’, dat is uiteindelijk Leopold zelf.”

“Ja,” herneemt de Brit, “maar die is niet van gisteren. Ik werk voor de *Liverpool School of Tropical Medicine.* We kregen een verzoek te helpen bij het bestrijden van tropische ziekten. Volgens ‘de autoriteiten’ zou de bevolkingsafname te maken hebben met de slaapziekte en met pokken-infectie. Nu is infectie door pokken niet direct een tropische ziekte. Bovendien blijven de geruchten binnenkomen dat de bevolkingsafname te maken heeft met dwangarbeid en mishandeling. Enerzijds sterven er veel mensen en anderzijds zorgen de vrouwen ervoor geen kinderen te baren. Dat gebeurde in andere gekoloniseerde streken ook wel vaker.”

“Maar wat is dan de oplossing?” vraagt Frederick.

“Kijk, ik maak deel uit van de *Congo Reform Association*. Wij denken dat het beter zou zijn dat de Belgische regering de kolonie erkent als de hare. Dat zou wellicht het toezicht op wat daar gebeurt vergemakkelijken. We zien niet direct een ander alternatief. Leopold verplichten de Vrijstaat op te geven zou wellicht tot koloniale oorlogen leiden om het gebied in te palmen, zeker tussen Frankrijk en Groot-Brittannië, maar wellicht ook met het Duitse rijk onder de leiding van jullie Pruisische buren.”

“Blijkbaar ben je goed op de hoogte,” merkt Julien op.

“Ik hoor zo hier en daar wel wat, ja.”

Frederick en Julien knipogen naar elkaar. Het zal wellicht geen toeval zijn dat de Brit erg ontwijkend doet als er naar zijn naam

gevraagd wordt. Hij schijnt enkele dagen in hotel Bergerhoff te hebben gelogeerd. Hij kan er best onder een valse naam verbleven hebben. Het is niet de eerste maal dat figuren met discrete diplomatieke opdrachten of gewoon met niet officiële bezigheden Moresnet als basis gebruiken voor uitwisseling van informatie met contacten uit België, Frankrijk en het Duitse Rijk.

Kort na dit gesprek met de ondertussen verdwenen Brit vertelt Annie aan Frederick dat een nieuwe onderzoekscommissie de Belgische regering nogmaals onder druk zet om de wreedheden te onderzoeken. Hoe langer hoe meer wordt er gepraat over een terreurregime en er duiken steeds meer verhalen op over het afhakken van handen van wie rebelleert.
Annie is Frederick komen vergezellen gedurende het weekeinde en nu reizen ze samen terug naar Luik. Johanna is overgelaten aan de zorgen van Frederick's zus Monique. Hij zal over anderhalve maand terugkeren. In de trein vertelt Annie over het bezoek van een jonge pacifist uit Albi, die over de organisatie van de *Verrerie de Carmaux* kwam vertellen op een syndicale vergadering, maar die het vooral had over Jean Jaurès. Hij was erg onder de indruk van diens woorden op een diploma-uitreiking aan de laatstejaars studenten van het plaatselijke Lyceum. Wat hem bijbleef was de gedreven oproep om na te denken over moed. Hij vertelde dat Jaurès ondermeer zei: "*Bovenal dat niemand er ons van beschuldigt de moed te verlagen of te irriteren. De mensheid is vervloekt als zij, om moed te tonen, veroordeeld is tot eeuwig doden. Moed vandaag de dag gaat niet over het in stand houden van de donkere wolk van oorlog over de wereld, een verschrikkelijke maar slapende wolk, waarvan we niet*

altijd mogen hopen dat die enkel over anderen zal losbarsten. Moed betekent niet dat je de oplossing van conflicten die de rede kan oplossen, aan geweld overlaat; want moed is de verheerlijking van de mens en dit is afstand van nemen van de mens. Voor jullie allemaal, elk uur van de dag, houdt moed in dat je bij de fysieke en morele beproevingen van allerlei aard die het leven rijk is, volhoudt zonder te aarzelen. Moed is om tegelijkertijd, ongeacht het beroep, een uitvoerder en een filosoof te zijn. Moed is het eigen leven begrijpen, verduidelijken, verdiepen, vestigen en afstemmen op het algemene leven. Moed is de waarheid zoeken en die vertellen; het is niet ons onderwerpen aan de wet van de voorbijtrekkende triomfantelijke leugen. Moed is niet met onze ziel, onze mond en onze handen het imbeciele applaus laten horen en het fanatieke boegeroep laten weergalmen."

"Het lijkt er wel op of die Jaurès nog een oorlog verwacht."

"Hij niet alleen. Jeanne zegt me dat ze met haar vrienden van de *actieve school* die uit verschillende europese landen vaak van gedachten wisselen over de wijze waarop bijvoorbeeld lessen aardrijkskunde en geschiedenis lokaal gekoppeld worden aan mythevorming. Men roept helden op die het vaderland verdedigen, zoals in België ooit het geval was met de werken van Hendrik Conscience, weet je nog wel? In Frankrijk zou er op school zelfs openlijk oorlogstaal gebruikt worden als het over Pruisen en het Duitse Rijk gaat. Het zou goed zijn mochten onze Duitse vrienden hun ideeën over co-educatie uitbreiden. Niet alleen het samenbrengen van jongens en meisjes is belangrijk, maar het samenbrengen van kinderen van verschillende streken zou ook een goede zaak zijn."

“Hmm,” antwoordt Frederick. “Ik herinner me Jeanne’s verslag bij haar terugkeer van Abbotsholme. Het samenbrengen van jonge mensen uit verschillende streken was daar geen probleem. Maar dat waren wel jongeren van welgestelde ouders en plaatselijke leiders of notabelen in het Britse Rijk. Dat lijkt me niet voldoende. En als ik het goed begreep inspireren die Duitse vrienden zich deels op de initiatieven van de Britse *actieve scholen*. Uiteindelijk blijven de internationale contacten beperkt tot de kinderen van de hoogste klassen.”

Annie en Frederick zijn nog aan het praten over onderwijs en de invloed van de school bij het aanwakkeren van nationale, zeg maar nationalistische gevoelens, wanneer ze bij Jeanne en Lodewijk aankomen. De kleine Louis onderbreekt hun gesprek wanneer hij kraaiend naar hen lacht en zijn handjes uitsteekt om opgenomen te worden, wat Annie ook gelijk doet.

Wat later wanneer ze gaan zitten en Louis in slaap is gevallen, zegt Lodewijk: “Ik hoorde jullie praten over de nationale gevoelens aangewakkerd op school. Ik moest denken aan wat ik las van Frans Van Cauwelaert in *Ons Leven*. Hij spreekt over de bisschoppen die beweren dat leerlingen die tijdens de vakantie deelnemen aan door de Vlaamse Beweging georganiseerde protesten gestraft zouden moeten worden. Hij vraagt zich ondermeer af hoever het wettelijk gezag rijkt van de kerkelijke overheden in het vrij middelbaar onderwijs. Ik ben met hem akkoord dat leerlingen bestraffen omwille van een protest buiten de school over iets waar school noch kerk mee te maken hebben, overeen komt met machtsmisbruik.”

“Ze zullen alvast het nationaal gevoel onder die jonge mensen

niet vergroten,” meent Jeanne. “Maar versterken ze de algemene menselijke samenhorigheid of versnipperen ze de plaatselijke samenleving in nog meer elkaar haat toedragende groepen en groeperingen?”

Tijdens de maanden juni en juli van 1905 brengen Jeanne en de kleine Louis met Jeanne’s vader enkele weken door op de boerderij van Johanna. Tegenwoordig slaapt Johanna bijna de hele tijd. Tijdens de korte periodes dat ze wat helderder is heeft ze graag Louis om zich heen en soms begint ze hem een verhaaltje te vertellen. Jeanne heeft over het algemeen snel door waar het over gaat en helpt haar als ze verward wordt. Louis vindt die verhalen van overgrootmoeder Johanna wel leuk. De tweejarige peuter kijkt haar ernstig aan wanneer hij op haar schoot zit en aait haar vaak over de kin terwijl ze spreekt.
Toch weet iedereen dat de achtentachtig jarige Johanna nu snel achteruit gaat. Frederick stuurt een telegram naar Annie op 19 juli met de woorden: *‘Maman ne va pas bien. Rejoingnez-nous vite’*. De volgende dag komen Annie en Lodewijk in Kelmis toe. De familie brengt de nacht wakend door bij Johanna die in de loop van de ochtend ontwaakt en met een vrij heldere blik de anderen aankijkt en zegt: “Henri en ik hebben een prachtig leven gehad, ondanks alle arrogante onwetendheid die de mensen van elkaar verwijderen. De mensen helpen denken, bestaat er een mooiere opdracht?” Daarop valt Johanna terug in slaap. Een tweetal uur later doet ze nog even haar ogen open en zegt: “Lieve jongen, vergeet straks de schuur niet te sluiten. Morgen is er geen klas,” waarna ze haar ogen terug sluit en haar ademhaling even later bijna onmerkbaar stilvalt.

Na het overlijden van Johanna besluit Frederick de boerderij wat aan te passen. Van de bijgebouwen worden afzonderlijke huisjes gemaakt, die hij ter beschikking stelt aan enkele jongere koppels. De moestuin wordt onderhouden door de hele gemeenschap en de opbrengst ervan evenredig verdeeld. Het erf is al snel een nieuwe ontmoetingsplaats waar vaak niet alleen de bewoners van de boerderij maar ook buren en vrienden uit Kelmis de avond komen doorbrengen. Julien grapt hierover dat Frederick nog last zal krijgen met de plaatselijke kroegbazen. Maar zo'n vaart loopt het niet. Tijdens die erf-bijeenkomsten wordt er gepraat over globale samenwerking zonder een voorafgaande gewapende bezetting. Trouwens, zegt één van de erfbewoners, je kan moeilijk tot coöperatie komen met wie eerst dwingend tot gehoorzaamheid verplicht.
"Toch moet je ergens beginnen," zegt Frederick. "Ergens moet er een breekpunt zijn, maar daar moet wel consensus over bestaan."
"Was het opportunisme van de industriëlen die Vieille-Montagne bezaten negentig jaar geleden zo'n mogelijk breekpunt?" vraagt Julien.
Jeanne lacht. "Voor zover ik de geschiedenis heb begrepen van mijn vader en vroeger van mijn grootmoeder, heeft Kelmis vaak meer baat gehad van het niet bestaan van een consensus dan van het bestaan ervan."
Een van de jonge protegés van Molly, pacifist en esperantist kijkt verwonderd op: "Maar hebben de mensen van Kelmis dan niet altijd gestreefd naar een eigen plek, zonder nood aan leger over centraal bestuur?"

Nu is het de beurt van Lodewijk om verwonderd te zijn: "Je kan moeilijk zeggen dat er geen centraal bestuur is in Vrij Moresnet. Er is zelfs een soort opgelegd centraal bestuur. De burgemeester is bij mijn weten nooit verkozen geweest, en de Code Napoleon die nog altijd de wet stelt werd ingevoerd door ver hier vandaan wonende commissarissen en niet als een consensus onder de plaatselijke bevolking."

Frederick zegt daarop: "Jou plaatselijke bevolking was toen wel hoofdzakelijk een analfabete arbeidersbevolking die in de mijnen of in het fabriek werkte. Sociaal contract en Rousseau waren hen onbekend."

"Ze hadden misschien toen een soort Jaurès moeten hebben," oppert een andere erfbewoner. "Of we zouden er nu een moeten hebben, ik weet het niet."

De jonge esperantist zegt hierop: "Jaurès had het onlangs over de kapitalistische klassenmaatschappij. Hij zei toen: '*Votre societé, violente, chaotique, porte en elle la guerre, comme la nuée porte l'orage*.' Maar hij had het daarbij ook over de oorlogsindustrie waar hij de naam 'internationale van obussen en kanonnen' aan geeft. Hierbij verklaarde hij: '*Je m'inquiète de la griserie nationaliste et chauvine qui gagne les peuples. Nous voulons la patrie française et républicaine forte et libre, mais nous ne voulons pas que sous prétexte de patriotisme, on jette les uns sur les autres les peuples affolés*'.

Julien knikt en zegt: "Oorlogsstokers halen graag een uitspraak uit oud-Rome aan dat wie vrede beoogt zich op de oorlog moet voorbereiden. Dat lijkt me een valse uitspraak. Wat in hun hoofd omgaat is denk ik het tegenovergestelde. Ze beogen oorlog en

hebben dus hun mond vol over vrede. Als je vrede beoogt, zorg er dan voor dat mensen in dialoog kunnen worden opgevoed. Vrede leeft op wanneer mensen weinig arrogant en weinig ignorant zijn, daar kunnen onze vrienden Lemaître-Teacher over meespreken, denk ik zo."

Ook Frederick knikt. "Maar geld en bezit brengen macht met zich mee en macht heeft arrogantie als gevolg. We hebben een bijna driehonderd jaar oud spoor dat de school die Kennis tot gemeengoed zou kunnen maken juist ten dienste staat van die arrogante machthebbers om Kennis niet te veralgemenen. De machthebbers tonen zelf vaak hoe ze proberen de school voor hun eigen belangen in te spannen en dat is niet ten goede van de mensheid in het algemeen."

Jeanne zegt daarop: "Ik vrees dat we sinds kort in België nog er een voorbeeld bij hebben van wat vader zegt. Hebben jullie gehoord over het internationaal congres voor werelduitbreiding van Mons? Op dat congres dat door de Belgische regering werd georganiseerd besprak men de economische expansie in de wereld. Hierbij werd ook gezegd wat men van de school verlangt. Aan de onderwijsinspecteurs vraagt men schoolmeesters aan te sporen de leerlingen over de werelduitbreiding te onderhouden."

Lodewijk gaat verder: "Leerlingen moeten warm gemaakt worden voor het werken ver van huis, ook in Afrika. Aardrijkskunde brengt Afrika nader, moedertaal dient om handelscorrespondentie onder de knie te krijgen. Uiteraard dienen de geschiedenislessen dit soort doelstelling goed. Er worden *Grote Belgen* opgevoerd die als stoere mannen de wereld gingen veroveren. Laat de jeugd enthousiast worden

over het idee naar Congo te vertrekken, zo lijkt het wel."
"Maar wel op basis van onvolledige of verkeerde informatie, overgoten met een soort heldensaus," zegt Jeanne nog. "Ik vernam onlangs dat hiervoor zelfs een gepast lied aangeleerd kan worden." Ze zingt daarop één strofe:

" *'Aan verren oever, waar de zon lijnrecht op d'hoofden gloeit,*
Waar wijd en grootsch de Congostroom door woeste wouden vloeit,
Waar tusschen lisch en welig gras de leeuw met d'olifant,
De tijger met den luipaard huist, daar ligt het Congo-land!
Op! Belgen! op! het hoofd omhoog! Herdenkt uw voorgeslacht,
Ginds roept u een oneindig veld, waar werkzaamheid u wacht'.

Hebben jullie nu niet gelijk zin om te vertrekken?"
Er barst gelach uit, waarna Julien besluit: "We lachen hier wel om, maar uiteindelijk is dit niet alleen een pijnlijke maar ook een gevaarlijke zaak. We lijken wel hoe langer hoe verder verwijderd van de droom van een verenigde vrije mensheid die altijd weer aan de basis ligt van elke nieuwe beweging. Wie steunt nog de idealen van de Internationale Arbeidersbeweging? Veel van de eigen fractionerende leiders niet. Onder hen zijn er nogal wat die zelf naar hun stukje macht en bezit hunkeren."
Frederick kijkt Julien aan en zegt: "Herinner jij je de gesprekken van onze vaders in de kroeg, toen ze het hadden over de mensenzoo op het Spui in Antwerpen en over Frans Boas? Wie toen ook erg heftig reageerde op die mensonterende praktijk was Félicien Cattier. Hij is nu professor aan de rechtsfaculteit van de Vrije Universiteit van Brussel. Onlangs stuurde hij een pamflet van Mark Twain naar een collega in Luik. De tekst heeft als titel *De monoloog van koning Leopold: een verdediging van zijn*

Congo-heerschappij en in het voorwoord schrijft Félicien Cattier: *'Leopold II is de absolute Meester van het geheel van de interne en externe activiteit van de Onafhankelijke Staat Congo. De organisatie van de gerechtigheid, het leger, de industriële en commerciële regimes worden door hemzelf vrijelijk tot stand gebracht. Hij kan zeggen, en met grotere nauwkeurigheid dan Lodewijk XIV: 'De staat ben ik'.'* Die Cattier die toch in hoge kringen rondloopt, neemt blijkbaar geen blad voor de mond."
Julien kijkt zijn vriend lang aan en zegt: "We zullen zien." Hij richt zich tot Lodewijk en vervolgt: "Jouw schoonvader gelooft altijd in het goede van de mens. Vaak heeft hij gelijk, maar mensen met veel geld of veel macht hebben soms een heel eigen interpretatie over het goede voor de mensheid…".
Lodewijk en Jeanne lachen.
"Lachen jullie maar," zegt Frederick. Maar luister naar dit stukje van de zogezegde monoloog van de Koning: *'Ze merken op dat 'als het onschuldige bloed dat door koning Leopold in de staat Congo werd vergoten, in emmers zou worden gedaan en de emmers naast elkaar zouden worden geplaatst, zou de lijn zich 3.000 kilometer zou uitstrekken; als de skeletten van zijn tien miljoen uitgehongerde en afgeslachte doden zouden kunnen opstaan en in één rij marcheren, zou het de rij zeven maanden en vier dagen kosten om een bepaald punt te passeren; als ze tot één groep zouden worden samengevoegd, zouden ze meer terrein in beslag nemen dan wat St. Louis bestrijkt, de Wereldtentoonstelling incluis; als ze allemaal tegelijk in hun knokige handen zouden klappen, dan zou die griezelige klap op een afstand van' — Verdorie, ik word er moe van! En ze vertellen soortgelijke wonderen*

over het geld dat ik uit dat bloed heb gedestilleerd en in mijn zak heb gestopt. Ze stapelen het in Egyptische piramides; ze bekleden er de Sahara mee; ze verspreiden het over de hemel, en de aarde blijft in de schemering van de afgeworpen schaduw. En de tranen die ik heb veroorzaakt, de harten die ik heb gebroken — oh, niets kan hen ervan overtuigen me met rust te laten! [Meditatieve pauze] *Nou... het maakt niet uit, ik heb de Yankees hoe dan ook op mijn hand! daar zit troost in.* [Leest met een spottende glimlach de *President's Order of Recognition* van 22 april 1884] *"... de regering van de Verenigde Staten verkondigt haar sympathie en goedkeuring voor de humane en welwillende doeleinden van* (mijn Congo-plan)*, en zal de officieren van de Verenigde Staten, zowel te land als ter zee, bevelen om hun vlag te erkennen als de vlag van een bevriende regering'."*

Jeanne vraagt: "Maar is dat pamflet van Twain een samenraapsel van effectieve uitspraken van Leopold, of is het een verhaal gebaseerd op wat internationale commissies over Congo Vrijstaat publiceerden?"

"Twain zou zich op verschillende wijzen gedocumenteerd hebben. Hij citeert bijvoorbeeld volgende passage van een effectief gehouden debat in het Belgische Parlement meer dan twee jaar geleden. Hij schrijft: '*Dit werk van 'beschaving' is een enorme en voortdurende slachting. Alle feiten die we in deze Kamer naar voren hebben gebracht, werden aanvankelijk met kracht ontkend; maar later werden ze beetje bij beetje bewezen door documenten en officiële teksten.*' En ook nog: '*Er wordt gezegd dat de praktijk van het afhakken van handen in strijd is met de instructies; maar u bent tevreden met de opmerking dat er*

toegeeflijkheid moet worden getoond en dat deze slechte gewoonte 'beetje bij beetje' moet worden gecorrigeerd, en u pleit er bovendien voor dat alleen handen van gevallen vijanden worden afgesneden, en dat als de handen worden afgehakt van 'vijanden' die nog niet helemaal dood zijn en die na herstel de slechte smaak hebben gehad om naar de missionarissen te komen en hun hun stronken te laten zien, dit te enkel te wijten was aan een oorspronkelijke fout te denken dat ze dood waren.' Dit soort vaststellingen en verklaringen geven toch wel aan dat de tekst effectief uitspraken van de Koning overneemt. Dit laatste debat zou volgen Mark Twain uit juli 1903 dateren."

Een van de erfbewoners zegt daarop dat de Koning toch heeft wie hem onvoorwaardelijk verdedigt. Ondermeer Stanley, die kort na dat debat zou gezegd hebben dat hij niet meer verantwoordelijk is voor de misdaden in Congo dan voor die dewelke zich in België voordoen. Volgens Stanley gaat het enkel om verzinsels, waarvan hij ter plaatse nooit bevestiging kreeg en bovendien, zegt hij, heeft de koning der Belgen een einde gemaakt aan de door Arabieren gedreven slavenhandel wat van geen enkele andere levende vorst kan worden gezegd.

Er wordt gejouwd.

"Natuurlijk moet Stanley wel dit soort dingen zeggen," vindt Julien. "Hij heeft bijna zijn hele leven Leopold gediend."

Op een avond spreken Jeanne en Lodewijk met Frederick over het *Solvay Instituut voor Sociologie*. Jeanne herinnert zich uit de nota's van haar grootmoeder iets over een jonge portugees, Vasconcelos, die voor dat instituut zijn thesis voordroeg *La psychologie des foules infantiles.* Jeanne zocht wat meer op over

dit recent gecreëerde instituut. Nu al, slechts drie jaar naar haar oprichting, is het een van de meest gastvrije plekken van België: als een vreemdeling toelating vraagt wordt nooit naar religieuze of politieke ideeën gepeild; alle bereidwillige werkers, groot of klein, zijn welkom. Volgens wat ze te weten kwam heeft veel te maken met de directeur van het instituut, Max Waxweiler die ervan uit gaat dat de die sfeer van vrijheid gekoppeld aan een goed uitgebouwde bibliotheek op zichzelf een inspiratiebron is. Lodewijk vraagt of Max Waxweiler vrijmetselaar is. Frederick glimlacht en zegt dat je moeilijk precies kan weten wie vrijmetselaar is als je niet zelf tot een loge behoort.
“Maar de Universiteit van Brussel heeft toch banden met de vrijmetselaars?” vraagt Lodewijk.
“Bij haar oprichting wellicht wel,” antwoordt Frederick. “Maar de universiteit was vooral een vrijzinnig antwoord op de dogmatische zijde van de katholieke universiteiten, al kort nadat Belgie gemaakt werd aan de conferentietafels na Waterloo. Waarom je belangstelling voor de vrijmetselaars?”
“Ik dacht aan wat Jeanne en ikzelf hoorden van Edward Peeters, je weet wel, onze vriend uit Oostende. Die schreef ons over een groep jonge Gentenaren die hun Levensreform-genootschap *Reiner Leven* startten na een studiereis naar Nederland en hierbij Lodewijk van Mierop en Felix Ortt als voorbeeld nemen. De laatste is ook voor Edward zelf een referentie. Volgens Edward zou de groep uit vrijmetselaars bestaan. Maar onlangs hadden we het met twee bevriende onderwijzeressen over de eerste vrouwen aan de universiteit en toen hoorden we dat er in Gent ook blijkbaar een groep jonge vrouwen is van verschillende

achtergronden die zich *De flinken* of *Les Courageuses* noemen en die met *Reiner Leven* contact hebben. Bij die groep is Vera Tondeur, je weet wel, die studente wis- en natuurkunde aan de Gentse Universiteit."

Frederick merkt hierna op: "Ik denk dat het niet zoveel belang heeft te weten of de vrijmetselaars hierbij betrokken zijn of niet. Wat ik van belang vind is dat er in intellectuele kringen belangstelling bestaat voor een grotere openheid van het hoger onderwijs en voor meer co-educatie in het eerste of lager onderwijs. En, omdat je het daarnet over die Portugees had, Jeanne, dacht ik dat je het ging hebben over wat je me onlangs vertelde over de *actieve schoo*l die in Lissabon opgestart wordt."

"Ja, dat is ook een nieuwtje van Edward. Maar voor zover ik weet heeft die António Vasconcelos daar niet direct iets mee te maken. Het zou over een initiatief gaan van liberale enigszins anarchistische vrijmetselaars. De school zou *Escola Oficina* heten, je kan het vertalen als Atelier School. Maar het lijkt me een erg plaatselijk initiatief te zijn."

"Ja," zegt Lodewijk hierop. "Ik weet dankzij de *Liga* en de lerarenbond dat de Portugese leerkrachten vooral proberen hun eigen mutualiteit te organiseren. Voor de onderwijzers bestaat zoiets al sinds 1897 en nu zouden ook de leerkrachten van het lyceum een vereniging hebben die de naam zou dragen van *Associação do Magistério Secundário Oficial.* Maar je vindt in de mutuele verenigingen wie wil overstappen naar een meer confronterend klasse-syndicalisme, zoals op ander plaatsen in Europa waar de verschillende fracties van de Arbeiders Internationale in conflict gekomen zijn met elkaar."

Het is wel eigenaardig te weten dat terwijl de vrienden en erfbewoners van Henri's en Johanna's boerderij wat speculeren over de vrijmetselaars, er binnenkort dank zij hen in Moresnet hoe langer hoe meer over Esperanto zal worden gepraat. In de loop van het 1906 installeert de franse esperanto-enthousiast Gustave Roy zich in Aachen. Hij is vrijmetselaar, zoekt de plaatselijke loge op en leert zo Wilhelm Molly kennen. Al snel hebben beide mannen in de verspreiding van het Esperanto hun gemeenschappelijke doel gevonden. Terwijl ze samen wilde plannen maken voor een onafhankelijk Moresnet met Esperanto als nationale taal, probeert de Duitse overheid nogmaals de Belgische regering te overtuigen om de grenzen van 1880 van het condominium te aanvaarden. Maar de Belgische regering heeft bezwaren. Het grootste deel van de nu in het neutrale gebied wonende mensen zouden daardoor Duitsers worden. Bovendien zou je een situatie krijgen waarbij in Kelmis een straatzijde Belgisch is en de overzijde Duits. Dat is de deur wijd openzetten voor nog meer smokkelpraktijken tussen overburen. Hoewel Burgemeester Smetz de Duitse overheid genegen is, begrijpt hij goed wat onder de bevolking leeft die zelfs als een soort slogan aannam *Neutraal altijd, Belgisch misschien, Duitser nooit*. Misschien is het beter voorlopig de Duitse boot af te houden met beloftes om de destillatie bedrijven te sluiten die goedkopere alcohol maken dan over beide grenzen, de smokkel in te dijken, en met kleine openbare werken te tonen dat men als neutralen in de regio investeert.

De tweede helft van dit eerste decennium van de twintigste eeuw (hectojaar 119) brengen Jeanne en Lodewijk bijna al hun

vrije tijd door op de boerderij waar Frederick nu zijn vaste intrek heeft genomen. Jeanne heeft meer contact met haar tantes Lut en Monique dan ze ooit tijdens het leven van haar grootouders had. De voornaamste reden om zo vaak naar Kelmis af te zakken is dat Louis hier onbeperkt kan spelen onder het toeziend oog van de volwassenen van de kleine gemeenschap erfbewoners, nu Jeanne veel tijd nodig heeft voor de tweede baby. Hoewel vanuit Luik de treinverbinding naar Tienen gemakkelijker is dan naar Kelmis, laat Lodewijk duidelijk blijken dat hij hier in Kelmis meer gesprekspartners heeft dan op de herenhoeve van zijn Tiense familie.

Tijdens één van hun vele gesprekken heeft Frederick het over de wijze waarop de eerste taal die iemand leert spreken een invloed kan hebben op de begripsvorming. Hij stelt vast dat de Germaanse talen een neutraal woord hebben om beide geslachten aan te duiden, *mens* of *Mensch*, en de Latijnse talen het moeten doen met het woord *Homme*, weliswaar met een hoofdletter als men mannen en vrouwen samen beduidt. Lodewijk denkt hier wat over na. Op een avond maakt hij volgende opmerking: “Er zijn in verschillende talen, ook Latijnse, verschillende woorden om het over mensen te hebben en niet zozeer over mannen of vrouwen in het bijzonder. Denk maar aan *les gens*, of people, of *as pessoas, a gente, las personas*.”

Frederick antwoord daarop: “Jawel, maar als het over de mensheid gaat, dan krijg je toch woorden waar de stam *man* zit: mankind, l’Homme, o Homem, Uomo, homme.”

Lodewijk glimlacht en zegt: “En toch kan je ook denken aan humanity, humanité, humanidade. Bovendien heb je het hier

over Europese talen. Ik hoorde van een pater seminarist dat er nog talen zijn waarbij de begrippen man, mens en mensheid goed gescheiden worden. In het Swahili is dat respectievelijk mwanamume, mtu en ubinadamu. Vrouw is mwanamke.”

Frederick denkt na en zegt dan: “Maar denk je dan niet dat gebruikte woorden invloed hebben op begripsvorming? In het frans zeg je *parents* als je het hebt over de ouders, in het portugees is *parentes* meer de familie in het algemeen. En als je dan voor *ouders* het woord *pais* gebruikt, dan heb daar toch weer de mannelijke chef, niet?”

Lodewijk antwoordt: “de woorden spelen zeker een rol, maar de woorden zijn door de mensen gemaakt en ze evolueren in hun betekenis. En als je wat je zegt doortrekt, want blijkbaar denk je aan de positie van de man en de vrouw in de maatschappij, dan zou zoiets als co-educatie of algemene studies voor vrouwen en mannen al lang voor Comenius iets normaal moeten geweest zijn, zeker in het Europa van de Germaanse talen. Ik denk dat de ongelijke behandeling van mensen meer te maken heeft met de moraliteit van de normgevende religieuze leiders dan met het gebruik van woorden. Maar uiteraard hoor ik liever spreken over *anthropos* dan over *paidos* als we het over het begeleiden van het leren hebben, want niet alleen als kind heeft als mens die begeleiding nodig. Vandaar dat ik het gek klinken vind wanneer iemand het heeft over de pedagogische aanpak van een gesprek met volwassenen.”

“Dus in dit geval is het niet voldoende gewoon te aanvaarden dat het woord evolueerde,” merkt Frederick spits op, waarbij Lodewijk lacht. “Misschien heb je voor sommige concepten

nieuwe woorden nodig, voor andere de evolutie van de woorden?"
Lodewijk antwoordt: "ik denk zelfs niet dat er een regel is. Ik weet niet hoe onze Esperanto-vrienden erover denken. Ze moeten wellicht vaak woorden bijmaken, vanuit de stammen die Zamenhof oorspronkelijk voorstelde. Maar gaat het hier gewoon om de vertaling van een woord dat in een of andere lokale taal bestaat, of gaat het om het verwoorden van een nieuw begrip? Hoe vaak gebruiken we niet woorden uit andere sferen om zo'n begrip uit te leggen."
"Grappig dat je dit nu net zegt," antwoordt Frederick. Ik bladerde onlangs in een biografie van Condorcet en vond er enkele van zijn bedenkingen over het verschil tussen aritmetica en politieke aritmetica. D'Alembert beschrijft in wiskundige termen het woord *Arithmetique* in de eerste editie van de Encyclopedie maar Condorcet zou gezegd hebben dat de politieke aritmetica '*in zijn meer uitgebreide zin: de toepassing is van berekeningen op de politieke wetenschappen*'. Maar politieke wetenschappen zijn geen natuurwetenschappen en oorzaak en gevolg bepalen is hier geen mathematische vanzelfsprekendheid. Volgens Condorcet kan men moeilijk vooruitgang boeken in politieke aritmetica als men zich meer bezighoudt met de wiskundige analyse dan met de politieke wetenschappen. Bovendien zou Condorcet ook nog gezegd hebben dat de politieke wetenschappen die volgens hem in zijn tijd in de kinderschoenen stond zich weinig zou ontwikkelen zolang wie over grondige kennis van de politieke wetenschappen beschikt daar zijn wiskundig talent zou aan verbinden."
Lodewijk denkt na: "Een soort '*schoenmaker blijf bij uw leest*'?"

“Ik zou zeggen zeggen: *schoenmaker denk na hoe je je leest gebruikt als je iets anders dan schoenen wil maken*,” antwoordt Frederick.

Tijdens de zomer van 1906 zit de familie bijeen als Jeanne plots zegt: “Francisco Ferrer zit in de gevangenis en zijn *Moderne Scholen* zijn gesloten voor onbepaalde tijd.”
Lut vraagt: “Wat is er gebeurd? Heeft jullie anarchist bommen gegooid.”
Jeanne antwoordt: “Hij is ‘onze’ anarchist niet, hij gooit geen bommen, en we zijn wel zijn zijn visie over onderwijs genegen. Nee, er werd een bom gesmeten naar Koning Alfons en Victoria van Battenberg op de dag van hun huwelijk. Zij bleven ongedeerd maar er stierven wel toeschouwers. Het viel de conservatieve katholieken niet moeilijk Ferrer verdacht te maken. Hoewel niemand in die kringen erg enthousiast was over dat huwelijk met een van huis uit protestantse aristocrate uit de lage adel, werd de bom door een anarchist gegooid. Nu blijkt de bommenwerper bevriend te zijn met een bediende van Ferrer’s uitgeverij. In de kranten wordt er geschreven dat dit soort oproer het gevolg is van de onkerkelijke en socialistisch-anarchistische opvoeding die Ferrer voorstaat. Maar verschillende pedagogische tijdschriften tonen aan dat dit vals is en roepen op tot internationale steunbetuiging.”
“En dus,” zegt Monique lachend, “zijn jullie al bezig om die steun te organiseren. Als ik jullie kan helpen met enkele van onze syndicale contacten, dan doe ik dat graag.”
“En nu we het over pedagogische uitgaves hebben,” gaat Jeanne verder. “Edward schreef me dat hij sinds hij het werkje van Felix

Ortt *Brief aan mijn zusje* naar het frans vertaalde met de bedoeling die toch wel erg originele tekst over seksuele opvoeding te verspreiden vond hij in Vlaanderen geen enkele uitgeverij voor het boekje omdat men het te obsceen vindt. Edward denkt eraan wellicht zelf een uitgeverij te moeten stichten, zoals de Nederlandse *Rein Leven* beweging deed."

"Onze bibliotheek zal binnenkort groeien…" voorspelt Lodewijk.

"Je kan er alvast het werk van Cattier in zetten," zegt Lut hierop. "Mijn broer zei me onlangs dat jullie het over hem hadden in verband met zijn kritiek op de mensenzoo en op Leopold en zijn Congo-politiek. In zijn *Étude sur la situation de l'État indépendant du Congo* schrijft hij '*De Congo-staat is geen koloniserende staat, nauwelijks een staat: het is een financiële onderneming.*' En dan gaat hij verder en zegt: '*De kolonie wordt noch in het belang van de inboorlingen, noch zelfs in het economisch belang van België bestuurd: de Soevereine Koning voorzien van maximale hulpbronnen, dat is de drijvende kracht.*' Nu weet ik dat er flink achter de schermen wordt gewerkt om een oplossing te vinden waarbij de Belgische regering meer betrokken zal worden. Die financiële onderneming zou nog wel eens andere beheerders kunnen krijgen."

"Denk je dat?" vraagt Lodewijk.

Lut antwoordt: "Niet alleen Cattier is erg kritisch. Er zijn meer Belgische prominenten die zoeken naar een oplossing om Congo uit de internationale actualiteit te krijgen, niet in het minst omwille van economische belangen. Sommigen, waaronder oud-premier Auguste Beernaert denken zelfs dat dit uiteindelijk de Congolese bevolking ten goed zou komen."

"Ik dacht dat die zich op dit ogenblik vooral met internationale arbitrage bezighield," merkt Monique op.
"Dat is juist," antwoordt haar zus, "maar vergeet niet dat hij bestuurder was of nog altijd is van ondernemingen die met Congo te maken hebben en dat hij al meer dan tien jaar enigszins in onmin leeft met de Belgische Koning."

Enkele maanden later bezoekt Gustave Roy Wilhelm Molly in Kelmis. De ondertussen gepensioneerde geneesheer leidt zijn nieuwe vriend rond in Vrij Moresnet. Hierbij hoort ook een bezoek aan het Hotel Bergerhoff. Ze spreken met de andere esperantisten die in Moresnet wonen. Lodewijk en Frederick zijn enthousiast over het idee om Esperanto te bevorderen maar twijfelen aan de haalbaarheid er de officiële taal van Moresnet van te maken. Het zou natuurlijk de neutraliteit ten goede komen en wellicht internationaal kracht bijzetten om het mini-staatje te erkennen als onafhankelijk van Belgie en het Duitse Rijk. Gustave Roy is overtuigd dat hij internationaal wel het een en het ander gedaan kan krijgen. Eerst en vooral wil hij het project op een internationaal Esperanto-congres voorleggen en verdedigen. Wilhelm Molly neemt enkele plaatselijke jonge mensen onder zijn hoede die hem kunnen helpen om Esperanto in Moresnet zelf populairder te maken. Er wordt druk gepraat over de oprichting en onafhankelijkheid van wat *Amikejo* zal worden. Dat is de naam waarmee de voorstanders het project Moresnet willen voorstellen aan de Esperanto-wereld. Om te beginnen zou het interessant zijn om het Centrale Bureau voor Esperanto naar Kelmis te verhuizen.

Wanneer Jeanne over de wilde plannen van Gustave Roy en Wilhelm Molly hoort denkt ze dat Frederick en Lodewijk nu wel helemaal ingeschakeld zullen worden bij de verspreiding van de taal. De Esperanto-filosofie is een mooie vredesgedachte en Jeanne weet dat heel wat prominente Europese pacifisten de taal genegen zijn. Van Molly tot Ferrer, van Jaurès tot bewoners van Kelmis, van congres in congres, de Esperantisten willen tonen dat ze zich actief inzetten voor de internationale solidariteit en tegen oorlogsdreigingen. Socialistische en anarchistische aanhangers zien in deze gemeenschappelijke taal zonder overheersende Natie-Staat achter zich, een goed instrument voor het internationaal en ongebonden verzet tegen de strategieën van regeringsleiders van grootmachten.
Maar Jeanne is er niet erg gerust in.
Ook onder niet-esperantisten vindt je vandaag wie zich inzet om kost wat kost de vrede te behouden.
Juristen zoals Auguste Beernaert pleiten voor de internationale arbitrage en zien Den Haag als vestigingsplaats voor een structuur die dergelijke arbitrage op zich kan nemen. Onlangs werd de tweede Haagse Vredesconferentie gehouden. Bertha Von Suttner was de enige aanwezige vrouw. Ze kreeg samen met Tobias Asser in 1905 de Nobelprijs voor de Vrede voor hun inspanningen om de internationale betrekkingen op dialoog in plaats van op geweld te baseren. Jeanne kent haar uit de novelle *Die Waffen nieder!* en las met aandacht wat ze zei bij het aanvaarden van die Nobelprijs in April vorig jaar. Ze herinnert zich vooral de passage waar mevrouw Von Suttner het heeft over internationale akkoorden om verder te gaan met: *'of ons*

Europa wordt een pronkstuk van ruïnes en mislukking, of we slagen erin dit gevaar te vermijden om een komend tijdperk van veilige vrede en recht te kunnen ingaan, waarin een beschaving van onvoorstelbare glorie zich zal ontwikkelen.' Toen al was ze kritisch over hoe die tweede Haagse Conferentie was voorbereid met volgens haar de verkeerde onderwerpen op de agenda: '*De vele aspecten van wat men zou moeten bespreken, in plaats van de voorgestelde onderwerpen met betrekking tot de wetten en praktijken van oorlog op zee, het bombarderen van havens, steden en dorpen, het leggen van mijnen, enzovoort*.'
Jeanne onderschrijft helemaal de gedachte dat wie op die vredesconferenties komen opdagen de oorlog niet enkel accepteren maar bovendien slechts doen alsof ze de aard ervan willen veranderen. Ze is ervan overtuigd dat er veel pacifisten, esperantisten, juristen en in het algemeen mensen die geweldloosheid verkiezen boven geweld nodig zullen zijn bij de benadering van andere individuen of groepen, om de perversiteit en het cynisme uit die conferenties te houden.
Terwijl Frederick en Lodewijk de vorderingen van Wilhelm Molly en Gustave Roy bijhouden en Jeanne samen met haar moeder de internationale actualiteit probeert te volgen in de arbeidersverenigingen, komt een andere internationale actie tot een goed einde. De steun aan Francisco Ferrer, ondermeer van Anatole France en Ernst Haeckel oefende de nodige druk uit op de Spaanse regering. De pedagoog komt vrij en zijn scholen worden opnieuw geopend. Francisco Ferrer zat dertien maanden opgesloten zonder enige enige wettelijke reden.

Burgemeester Smetz is wel op de hoogte van de Esperanto-

droom van Wilhelm Molly maar houdt de boot af. Wel zijn er plannen voor de nieuwe openbare school. Hij geeft ook de opdracht alle politieverordeningen van het gebied te bundelen. Je zou het een soort eigen wetboek kunnen noemen wat toch weer een wenk is dat ook hij blijft ijveren voor onafhankelijkheid. Ondertussen heeft Hotel Bergerhoff een nieuwe bestemming na de korte casino-episode. Lodewijk en Frederick wisselen regelmatig hun gewone stamkroeg voor het Bergerhoff waar de Esperanto-bijeenkomsten plaatsvinden. Die bijeenkomsten dienen vooral om samen de taal te oefenen en om meer mensen voor de zaak te winnen. Dit maakt dat op het wereldcongres in Dresden, Gustave Roy Moresnet voorstelt alsof de Staat met Esperanto als officiële taal al een feit is. Een congres is altijd een goede plaats om enthousiast te doen over alles en nog wat, en in het vuur van de ontmoetingen ligt Kelmis al vast als gastplaats voor het volgende wereldcongres. Maar het Centrale Bureau is wat voorzichtiger. Men stelt gauw vast dat slechts 3% van de bevolking Esperanto spreekt. Hoewel geen enkel land zo'n percentage kan voorleggen, maakt dat van Moresnet moeilijk een Esperanto-Staat in een nabije toekomst.

Niet enkel pacifisten en esperantisten ijveren voor meer internationale actie. Ook uit de industriële wereld komen er tekens van interesse in internationale samenwerking en uitwisseling, hoewel steeds met de kapitalistische ondertoon. Er wordt druk uitgewisseld maar industriële patenten worden goed beschermd en enkel kapitaalkrachtige ondernemingen en ondernemers slagen erin nieuwe uitvindingen effectief geld te laten opbrengen. Jeanne en Lodewijk hadden het al vaker over

de prijzen die Alfred Nobel instelde met zijn naam door zijn persoonlijk fortuin in een fonds te laten opnemen na zijn dood. Ze weten dat de ingenieur en uitvinder vooral geïnteresseerd was in het belonen van natuurwetenschappelijk onderzoek en literatuur. Van Parijse vrienden hoorden ze dat het wellicht Bertha von Suttner was die haar vroegere werkgever en correspondentievriend ertoe overhaalde ook een vredesprijs te voorzien. Het bestendigen van de vrede is toch de kern van de internationale betrekkingen, niet?

Ook in België blijft de groot-industrieel Solvay geld ter beschikking stellen aan onderzoekers. Jeanne vindt het een teken des tijds dat de industrieel met de opbrengsten van zijn patenten gelijktijdig het *Solvay Instituut voor Sociologie* en het het *Instituut voor Fysica en Chemie* opstartte. Pacifisten, esperantisten, arbeidersbewegingen, kapitaalkrachtige ondernemers hebben allemaal interesse in het bestuderen en begrijpen van de maatschappij.

Svante Arrhenius is een van de wetenschappers die ooit een toelage kreeg van het Solvay Instituut. Jeanne hoorde haar vader eerste maal over hem spreken in verband met Walthère Spring en diens waarschuwingen over de gevaren van het koolzuurgas voor de atmosfeer. Hoewel er over hem het gerucht de ronde doet dat hij als lid van het Nobelcomité vrienden bevoordeelt en daarbij niet ook niet strikt wetenschappelijke criteria zou gebruiken gebruiken, lijken zijn vaststellingen die hij onlangs publiceerde in *Worlds in the making. The evolution of the universe* iets om ernstig te nemen. Wanneer Jeanne en Lodewijk het over de *actieve school* van Peeters of de rationalistische

Moderne School van Ferrer hebben, denken ze aan het proefondervindelijk aanpakken van de kennis, ook met jonge kinderen. Dat gebeurt zeker in *atelier-scholen*, zoals dat experiment in Lissabon. De *Rein Leven* beweging of de filosofische aanpak van pedagogen van de *Éducation Nouvelle* is uiteraard belangrijk. Maar als het de bedoeling is nieuwe generaties een stevige wetenschappelijke ondergrond te geven, hoe dan kennis van Nobelprijswinnaars en andere onderzoekers van hoog gehalte de klas binnenbrengen?
Lodewijk las reeds grote delen van *Worlds in the making* en denkt dat bepaalde uitspraken van Svante Arrhenius zeker in de middelbare school een gemakkelijk studieonderwerp zijn. Hij geeft als voorbeeld: "Svante Arrhenius zegt op een bepaald moment: '*Dat de atmosferische omhulsels de warmteverliezen van de planeten beperken, werd rond 1800 geopperd door de grote Franse natuurkundige Fourier. Zijn ideeën werden daarna verder ontwikkeld door Pouillet en Tyndall. Hun theorie werd de broeikastheorie genoemd, omdat ze dachten dat de atmosfeer zich op dezelfde manier gedroeg als de ruiten van kassen*.' Dit principe kan gemakkelijk nagebootst worden in de klas. Je hoeft enkel een broeikast te maken. Dan zou je kunnen gebruik maken van de volgende uitspraak om wat proeven te nemen met de jonge mensen: '*Als de hoeveelheid koolzuur [CO2 + H2O → H2CO3 (koolzuur)] in de lucht zou dalen tot de helft van het huidige percentage, zou de temperatuur met ongeveer 4° dalen; een verlaging tot een kwart zou de temperatuur met 8° verlagen. Aan de andere kant zou elke verdubbeling van het percentage koolstofdioxide in de lucht de temperatuur van het aardoppervlak*

met 4° verhogen; en als de hoeveelheid kooldioxide verviervoudigd zou worden, zou de temperatuur met 8° stijgen'."

"Kan je zo'n proeven doen?" vraagt Jeanne.

"Ik ben geen scheikundig expert maar we kunnen natuurlijk collega's vragen of het mogelijk is een eenvoudige proef te maken die aantoont dat koolzuur en koolzuurgas de temperatuur in een kas beïnvloeden. En daarbij ook een proef op te zetten om te tonen wat er gebeurt als een oplossing verzadigd is. Dat zou dan een basis kunnen zijn om de volgende uitspraak te begrijpen: '*Hoewel de zee, door koolzuur te absorberen fungeert als een regulator met een enorme capaciteit, die ongeveer vijf zesde van het geproduceerde koolzuur in beslag neemt, erkennen we toch dat het kleine percentage koolzuur in de atmosfeer door de vooruitgang van de industrie in de loop van enkele eeuwen merkbaar veranderd is*'. Verder kunnen we ook het optimisme van Svante Arrhenius lezen en nagaan of dit optimisme voor de toekomst al dan niet zonder gevaar is. Hij zegt immers: '*Omdat warme tijden worden afgewisseld met ijsperioden, zelfs nadat de mens op aarde verscheen, moeten we ons afvragen: is het waarschijnlijk dat we in de komende geologische tijdperken worden bezocht door een nieuwe ijsperiode die ons uit onze grenzen zal verdrijven? Er lijkt niet veel grond te zijn voor een dergelijke vrees. De enorme verbranding van steenkool door onze industriële vestigingen is voldoende om het percentage koolstofdioxide in de lucht merkbaar te verhogen*'. Hij stelt in zekere zin de mensen gerust die in de enorme hoeveelheden verbrande steenkool een equivalent zien met de gevolgen van een vulkaanuitbarsting en hoe dit het leven aantast. Maar

Arrhenius gaat er blijkbaar van uit dat een geleidelijke opwarming enkel de koude regionen van de Aarde ten goede komt terwijl dat geen invloed heeft op de nu al warmere gebieden. Hij zegt: *'Door de invloed van het toenemende percentage koolzuur in de atmosfeer mogen we hopen eeuwen te genieten van gelijkmatiger en betere klimaten, vooral wat de koudere streken van de aarde betreft, tijdperken waarin de aarde veel overvloediger gewassen zal voortbrengen dan ooit tevoren. aanwezig, ten behoeve van de snel voortplantende mensheid'*. Ik weet niet of je dat ook kan aantonen met een of andere proef. Maar het zou wel goed zijn dat te kunnen doen."

Jeanne kijkt verwonderd: "Tot je laatste argument kon ik je wel volgen. Maar nu denk ik dat Svante Arrhenius even enthousiast is over de natuurkundige evolutie van de aarde als jij en mijn vader over de taalevolutie van de mensheid. Wat voor jullie Esperanto is, is Koolzuur voor Arrhenius. Misschien is de werkelijkheid wel iets complexer. Het lijkt me dat Arrhenius enkel een chemische bril opzet als hij naar de aarde kijkt. Is het echt wel zo dat men de planeet ongelijk kan opwarmen? En als de koude regionen opwarmen, wat gebeurt er dan met het ijs van de Noordpool en de Zuidpool? Smelt het? En als het smelt, stijgt het zeewater dan, of daalt het? En heeft dat dan geen andere invloed op de plaatsen waar mensen wonen? In Oostende weten ze al hoe moeilijk het is de polders droog te houden door middel van dijken, denk eens even dat je dit zou moeten doen met een verhogende zee. Maar ik ben wel absoluut akkoord met je dat dit soort discussies met jonge mensen op school moet worden gevoerd."

“Hebben jullie ooit over Karl May horen spreken,” vraagt Julien als hij bij Frederick en Annie binnenstapt. Annie en Lodewijk schudden gelijk het hoofd, maar Frederick en Jeanne kijken elkaar aan. “Herinner jij je niet dat je grootmoeder over hem sprak?”, vraagt Frederick aarzelend. Jeanne knikt en zegt: “Ik geloof zelfs dat er in de bibliotheek in de laatste jaren van de Schuur een boek van hem was ‘*Winnetou der Rote Gentleman*’, maar ik ben het niet zeker. Het kan ook zijn dat ik dat bij Edward zag.
Daarop gaat Julien verder: “Ja, dat is de man. Hij heeft veel reisverhalen geschreven en een deel ervan spelen zich af in Amerika. En nu kreeg ik een brief van een neef die naar Albany uitweek. Die vertelt dat Karl May ginds met grote eer ontvangen werd onder de Duitssprekende bevolking. Hij heeft blijkbaar een rondreis gemaakt van enkele weken in Oost-Noord Amerika. Daarbij heeft hij toegegeven dat hij nooit in het Wilde Westen is geweest.”
“Als ik het me goed herinner,” zegt Jeanne nu aarzelend, “zou hij voor de neergang van de Indiaanse bevolking vooral de vinger wijzen naar de bezitshonger van naar Amerika emigrerende Europeanen, op zoek naar grond en goud, vooral na de zogenaamde *gold rush* van de generatie 1849.”
“Dat klopt enigszins,” zegt Julien “maar hij heeft vooral een evangelische kijk op de Europese relatie met de natuurmensen, zoals hij ze noemt. Hij schrijft hen grote capaciteiten toe, maar zegt altijd opnieuw dat ze weinig voor hun ziel doen, alle spiritualiteit ten spijt. Een raar figuur die man.”
“We zouden hem kunnen voorstellen ook eens de Congo-stroom

op te varen," grapt Lodewijk. "Zoals jullie waarschijnlijk al gehoord hebben, wordt Congo Vrijstaat geannexeerd door België en wordt het territorium dus Belgisch Congo. Ik weet niet wat dit voor de plaatselijke bevolking zal betekenen en of ze hiermee van dwangarbeid zullen verlost worden, maar wat ik wel weet van wie familie in Congo heeft wonen, is dat ze er gewoon verder blijven werken, nu als officiële ambtenaar van de Belgische Staat. Het lijkt er zelfs op dat men de Congolezen zal 'aanraden' voor de koloniale ondernemingen te gaan werken. Misschien kan Karl May hierover een goed moreel boek schrijven."

Ongeveer een jaar na dit gesprek zijn de Esperanto-aanhangers van Moresnet in hotel Bergerhoff aan het nakaarten over de niet doorgegane conferentie in Moresnet.
Barcelona werd aangeduid als de plaats voor de internationale conferentie, ondanks de tragische gebeurtenissen die meer het gevolg zijn van de houding van arrogante kolonisten dan te maken hebben met de relschoppers van de zomermaanden. De aanleiding voor de rellen was de mobilisatie door de Spaanse regering van Catalaanse reservisten ter voorbereiding van een koloniale oorlog tegen Marokko. Anarchisten en socialisten riepen op tot een internationale solidariteit onder arbeiders, wat dan weer een algemene staking gevolgd door straatrellen veroorzaakte.
Onder de esperantisten van Moresnet zijn er discussies over de neutraliteit van Esperanto-beweging. Kan die neutraliteit zover gaan dat haar congres doorgaat onder ere-voorzitterschap van de Spaanse koning wiens regering mensen, waaronder

esperantisten, op grond van vage beschuldigingen heeft gearresteerd na de opstanden. De discussie gaat ook over hoever je kan gaan als pacifist als je weet dat je wellicht bij een oorlog zult betrokken worden. En, zegt iemand, een oproep tot verdediging zoals die van Jaurés beantwoorden is verschillend van het moeten innemen van een standpunt ten aanzien van arrogante kolonialistische offensieven van de eigen regering. Het is natuurlijk steeds moeilijk algemene humane solidariteit tegenover winstbejag te stellen, vooral als de onwetendheid van velen een snelle opkomst tot gevolg heeft van leiders die zelf vaak niet immuun zijn voor de betovering van geld en macht die snel uitzonderingsposities creëren.
Maar het wereldcongres ging dus in Barcelona door. Hoewel er eerder discreet gepraat wordt over de rol van de Esperanto-beweging bij nationale conflicten waar esperantisten zich bij betrokken kunnen zijn, is er het gevoel dat neutraliteit voorstaan en een Staat instellen met Esperanto als officiële taal tegenstrijdig kan zijn. Hoe bewaar je het beoogde neutrale transnationale karakter van de taal in zo'n geval?
Nee, over *Amikejo* wordt nauwelijks gepraat of geschreven in *La Revuo* of in *Lingvo Internacia*, de twee tijdschriften die Frederick en Lodewijk regelmatig lezen. Het congres in Barcelona was in september, de conferentie in Moresnet was voorzien voor november, maar er dagen weinig mensen op. Het gaat vooral om nieuwsgierigen uit de buurlanden meer geïnteresseerd om wat meer te weten over Esperanto. Het is zeker geen internationale ontmoeting van Esperantisten.

Tijdens dezelfde periode sijpelt er meer informatie binnen

over de executie van anarchisten in het Kasteel van Montjuïc in Barcelona.
“Ferrer is dus gewoon geëxecuteerd op bevel van de Spaanse regering,” stelt Jeanne vast.
“Wat verfoeilijk is, is dat de conservatieven de rellen in Barcelona, die ze de *Tragische Week* noemen, gebruikt hebben om Ferrer van deelname hieraan te beschuldigen, terwijl hij zelfs niet in Spanje was op dat ogenblik,” merkt Lodewijk op. “Voor mij is dat de essentie van de arrogantie van de macht. De regering heeft gewoon de macht gebruikt om iemand te beschuldigen van feiten die hij onmogelijk kon plegen. Dat wil niet zeggen dat Ferrer geen standpunten innam die niet overeenkwamen met de standpunten van anderen, maar daar konden machthebbers die zichzelf democratisch noemen hem moeilijk voor ter dood veroordelen. Dus nam men toevlucht tot wat men dacht overtuigender argumenten te zijn met de bedoeling reacties te sussen.”
“Maar dat gebeurde niet,” stelt Jeanne vast. “Nog voor zijn executie kwamen van overal protesten binnen tegen het doodvonnis en men zou zelfs Alfons XIII persoonlijk hebben proberen te overtuigen het vonnis niet te tekenen. Er wordt gezegd dat Ferrer voor het vuurpeloton zei onschuldig te zijn en dat *Leve de Moderne School* zijn laatste woorden waren.”
“Wat een gevaarlijk beroep kan het onze toch zijn,” merkt Lodewijk op. “Blijkbaar hebben jouw voorouders, voor zover we weten, nooit in groot gevaar verkeerd, maar…”
“…niet in gevaar, nee… er wordt enkel gezegd van Dieudonné Lemaître en Mathilde Larouge dat ze uit Parijs vluchtten om niet

gevangen te worden, of erger. Dat waren de ouders van Jan, die samen met Madeleine in Oostende dat Schoolhuis bestuurden, waar we het eens met Edward over hadden.”

Lodewijk zegt: “Ik dacht meer aan de processen van de inquisitie tegen schoolmeesters die werden gevangen gezet, uit hun ambt ontzet. Ik dacht aan scholen die worden gesloten, mensen die in de kerk worden vervloekt, docenten aan wie het zwijgen wordt opgelegd of wiens werken in beslag genomen of verboden worden. En nu Ferrer die wordt doodgeschoten omdat hij een school voorstelt waar de oer-conservatieve katholieke leiders venijnig over doen. Hun ‘democratie’ blijft zeer gelimiteerd tot enkel akkoord gaan met waar ze zelf over akkoord zijn.”

Julien die het gesprek volgt zegt hierop: “Auguste Beernaert won de Nobelprijs voor de Vrede voor zijn voorstellen tot arbitrage in conflictsituaties. Daarvoor kreeg Bertha von Suttner die prijs omdat ze ijvert voor dialoog in plaats van geweld bij internationale betrekkingen. Misschien is het moment aangebroken om aan te tonen dat dit soort dialoog en arbitrage ook op nationaal vlak nodig is als onderdeel van democratische regeringsvormen? En, tussen haakjes, met de veralgemening van de school is het misschien beter ook onder leerkrachten arbitrage te voorzien, anders zien we ze misschien ook nog ooit in elkaars haren vliegen.”

Jeanne knikt triest: “Wat je nu zegt Julien is helaas niet zo onwaarschijnlijk. In universitaire middens is de grens tussen vrije discussie en belediging erg vaag. Vaak stoot de arrogantie van de macht nieuwe ideeën af, zelfs op natuurwetenschappelijk

gebied, ook als achteraf blijkt dat ze die ideeën de natuur beter beschrijven dan vorige hypothesen. Er loopt een spoor van arrogantie, vervolging en zelfs doodslag doorheen heel de geschiedenis van de kennis opbouw. Denk je eens in wat dat kan worden bij sociologische studies of nu de studie van de psyche haar plaats krijgt als psychologische wetenschap. Arbitrage zal wellicht nodig zijn en dialoog is altijd nodig, denk ik."

Enkele weken later bereikt het bericht Moresnet dat Koning Leopold II overleden is. Hij zou nog net voor zijn dood zijn burgerlijk huwelijk geregeld hebben met zijn jonge levensgezellin Blanche Delacroix. Zijn neef Albert neemt als Albert I het koningsschap op. Het is al snel duidelijk dat de nieuwe koning en Koningin Elisabeth veel aandacht schenken aan kunst en wetenschap. In België merken de Vlaamsgezinden verder op dat Albert als eerste de koninklijke eed ook in het Nederlands aflegt.

Jeanne weet te vertellen dat Paul Geheeb scheidde van zijn eerste vrouw en Edith de Cassirer huwde. In April van 1910 openen ze samen in Oberhambach de *Odenwaldschule*. Paul is een bekende in de *Rein Leven* beweging en beschouwde ooit Abbotsholme als model. De instelling die hij nu met Edith start wekt gelijk de interesse op bij pedagogen. De school wordt gekenmerkt door de co-educatie, door een erg flexibel leerparcours en door het medebeheer dat aan de leerlingen wordt gegeven. Medebeheer lijkt gaandeweg een voorstel van meer pedagogen. Jeanne hoorde erover bij Ligthart. Decroly en Dewey stellen het voor en nu neemt ook Paul Geheeb dat

medebeheer op in de organisatie van zijn school.
Het minste dat je kan zeggen is dat de mensen van de *actieve school* op verschillende wijzes het simultaan-onderwijs en de instructie van de zit-luister-school in vraag stellen en concrete andere vormen voor de algemene school uitwerken.
Zo wordt in Portugal naargelang de republikeinen meer armslag krijgen de *Vereniging voor Pedagogische Studies* opgericht door wie vanuit sociologische en pedagogische hoek het onderwijs dat Portugal nodig heeft bekijken en enorme plannen maken. Het gaat onder meer over Adolfo Lima, António Sergio en Delfim Santos, maar ook Faria de Vasconcelos, waar Jeanne over hoorde van haar grootmoeder, is hierbij betrokken. De voortdurende debatten hebben als doel vernieuwende ideeën binnen te brengen.
Als gevolg van haar correspondentie met Edward Peeters gaat Jeanne gaandeweg een eigen mening ontwikkelen over de *Rein Leven* beweging, meer in het bijzonder over de wijze waarop de Gentse *Lebensreform*-groep een link probeert te leggen tussen arbeiders en intellectuelen. Voor zover ze zelf kan uitmaken heeft de toenadering die Vera Tondeur bewerkstelligde tussen *Rein Leven* en *de Flinken* enkele huwelijken tussen leden van beide genootschappen tot gevolg. Hoewel sommige mannelijke *Rein Leven*-leden zichzelf duidelijk als socialistische profileren, ziet Jeanne dat het toch de vrouwen zijn die zich inzetten voor co-educatie en verdediging van vrouwenrechten naast het vegetarisme. Volgens Jeanne zijn het ook vooral de vrouwen van *De Flinken* die onderwijs en opvoeding zien als middel om hun doel te bereiken. Jeanne weet niet of *De Flinken* bijdroegen tot

de opening van de eerste kinderbibliotheek van het land in Gent, maar ze waardeert heel erg dit initiatief van de *Vereniging van Gentse Vrouwen*.

Een berichtje uit Engeland doet Jeanne terugdenken aan het gesprek met Julien over de arbitrage van conflicten tussen leerkrachten. Blijkbaar blijven een deel van de leerkrachten en in dit geval ook hun minister van onderwijs zich positief uitlaten over de mogelijkheid om de kinderen te slaan op school als dwangmiddel… waarvoor? Om te leren? Of om te vergeten? Jeanne blijft iedereen wantrouwen die beweert dat je de kinderen een opvoeding kan inslaan, zelfs als het om morele waarden gaat. Kan een kind dat slaag krijgt ervan overtuigd worden dat lichamelijke straf geen middel is om iemand te overtuigen in een discussie? Hoe dan ook, de engelse Minister van Instructie die vragen krijgt over de soms harde aanpak op de lagere school blijkt te zeggen dat het niet noodzakelijk noch opportuun is de afschaffing van lijfstraffen aan te bevelen. Zelf zou hij het woord *flogging*, geselen dus, gebruikt hebben. Schooldirecteuren moeten de nodige beoordelingsvrijheid hebben zo zegt hij en hij is overtuigd dat globaal gezien die vrijheid niet misbruikt wordt. Daarom is de minister geen voorstander van een absoluut verbod, zelfs niet voor zeer jonge kinderen. Hij vindt dat zijn rol erin bestaat aanbevelingen te doen en stelt enkel dat dit soort straffen geregistreerd worden in een *ad hoc* register.

Jeanne denkt hier lang over na. Het is natuurlijk positief dat de minister geen gebod of verbod oplegt. En heeft hij dezelfde houding wanneer co-educatie of religieuze opvoeding wordt

behandeld? Wanneer het over andere werkmodellen gaat waarbij kinderen medebeheer worden aangeboden door de leerkrachten? Promoveert hij de discussie over controversiële houdingen? Voorziet hij de arbitrage bij dat soort discussies? Dat zouden goede stappen zijn, volgens Jeanne. Daarna blijft natuurlijk de vraag of je als gezaghebber in een democratie dingen mag of moet verbieden. Is een niet humane praktijk zoals het geselen van kinderen niet het gevolg van (pedagogische) onwetendheid? Wat doe je zolang die onwetendheid blijft bestaan onder leidinggevende figuren? Zelfs de eenvoudige tien geboden geven nog steeds aanleiding tot arrogant machtsmisbruik. '*Gij zult geen kind slaan*' is een eenvoudig gebod, het in de praktijk brengen is zeker niet eenvoudig. En waarschijnlijk breng je een geselende leerkracht niet tot dialoog door hem te geselen…

De contacten tussen het Belgische koningspaar en Ernest Solvay, mecenas van de Vrije Universiteit van Brussel geven een bijkomende impuls in de richting van een dialogiserende wetenschappelijke wereld. Eind oktober 1911 is het zover en komt een grote groep wetenschappers op uitnodiging van Ernest Solvay en Hendrik Lorenz samen in Brussel om na te denken over een van de meest prangende discussies van de natuurwetenschappelijke wereld van het ogenblik: 'de theorie van de straling en de quanta'. Frederick heeft zich door een oud-collega laten uitleggen waar het over gaat. Het licht is blijkbaar een natuurlijk fenomeen vol verassingen. De conferentie is daarom opgezet als een ontmoetings- en discussieplaats voor grote namen uit de fysica en de scheikunde. Frederick weet wie

Max Planck, Ernest Rutherford, Maria Skłodowska-Curie, Henri Poincaré, en Albert Einstein zijn, maar de namen van andere aanwezigen zijn hem niet zo bekend. Tijdens een protocollair moment zijn ook Koning Albert en Koningin Elisabeth van de partij. Maar het belangrijkste zijn natuurlijk de discussies en de publicatie ervan. Volgens dezelfde oud-collega van Frederick zal die conferentie een merkwaardige gebeurtenis is nu al blijk van enorme interesse van verschillende universiteiten om de verwachte notulen te lezen. Dit is helemaal in de lijn van de overtuiging van Ernest Solvay dat het geluk van de mensheid voortspruit uit de verspreiding van de Kennis.

Jeanne stelt vast dat de veronderstelde houders van die kennis voor het ogenblik hoofdzakelijk uit noordwest Europa afkomstig zijn. Ze denkt dat de wijze waarop de school en hogeschool worden uitgebouwd daar een rol in speelt. Op de conferentie vindt je vooral Duitse namen, enkele Franse, en verder zijn er wetenschappers uit Oostenrijk, Denemarken, Nederland, Groot-Brittannië en België aanwezig. Niemand uit het Amerikaanse, Afrikaanse of Aziatische continent.

Er is ook niemand aanwezig afkomstig uit de zuidelijke landen van Europa die eeuwenlang de machtscentra waren maar nooit in algemeen onderwijs investeerden. En vandaag hebben in Spanje de conservatieven de school onder controle en is er veel terughoudendheid ten aanzien van nieuwe wetenschappelijke ideeën. In Portugal volgen de republikeinse regeringen elkaar razendsnel op, waarbij coherentie in verband met het opzetten van een onderwijsnetwerk vaak zoek is. Toch prees een van die voorlopige regeringen het vrijmetselaars-initiatief met de naam

Escola Oficina. Volgens die school zijn de structurele elementen legio. De traditionele lessen veranderen in ateliers, laboratoria, werkruimtes en keukens. Er zijn geen tredes of verhoogde plaatsen voor onderwijzers. De banken werden vervangen door gewone tafels en stoelen. Handwerk ondersteunt alle vakken. Alle schoolse rituelen zoals cijfers, examens, prijzen, straffen en diploma uitreikingen worden vermeden. Er zijn geen vakanties en feestdagen. Het schooljaar loopt van januari tot december. De klas-uitstappen zijn als educatief element ingebouwd. Er zijn tentoonstellingen van het schoolwerk op het einde van het schooljaar. De leerlingen verenigen zich in 'solidárias'. Jeanne denkt dat haar grootmoeder die aanpak wel interessant zou gevonden hebben. Maar voor de rest kan een regering zo'n initiatief wel prijzen, maar heeft ze niet de middelen heeft om het als model te nemen voor het lagere school netwerk dat nodig moet worden uitgebouwd.

Eind november van hetzelfde jaar leest Frederick in *l'Humanité*, de krant waarvan Paul Lafargue [Zie *De Verlichte Burgers School*] regelmatig het editoriaal verzorgde, dat hij samen met zijn vrouw Laura Marx zelfmoord pleegde op hun domein in Draveil. Hij zou een korte boodschap hebben nagelaten die als volgt luidde: '*Gezond van lichaam en geest, pleeg ik zelfmoord vóór de meedogenloze ouderdom die mij één voor één de geneugten en vreugden van het bestaan ontneemt en die mij berooft van mijn fysieke en intellectuele kracht, mijn energie verlamt, mijn wil breekt en mij tot last voor mezelf en voor anderen maakt.*' Frederick stelt vast dat je er het raden naar hebt of Laura er net zo over dacht.

Het is duidelijk onrustig in Europa. Zowel oorlogsstokers als pacifisten zijn voortdurend in de weer. Sommige initiatieven zijn eerder onverwacht, zoals dat van de *Academische Vereniging voor Muziek en Litteratuur* in Wenen die Karl May uitnodigt voor een lezing met de wat hoogdravende titel *Empor ins Reich der Edelmenschen* (*Op naar het rijk van het nobele volk*), waarbij de spreker een ontmoeting heeft met Bertha Von Suttner.
In Basel proberen de socialisten en sociaal-democraten van Europa de arbeidersbevolking te mobiliseren voor een internationale dam tegen de Balkanoorlogen en de uit de spanningen voortkomende oorlogsplannen van de elites en regeringen. Die Balkanoorlogen tussen de verdeelde christelijke monarchen als gevolg van de ontbinding van het Ottomaanse Rijk, hebben reeds Midden-Europa bereikt. Een confuus netwerk van allianties als gevolg van overeenkomsten en familierelaties verhoogt de spanningen verder. In maart-april 1912 zien de protagonisten zich verplicht hun conflicten te temperen, na de opmars van de heersers van Oostenrijk-Hongarije op de Balkan. Eén kamp, bestaande uit Servië, Bulgarije, Rusland, Montenegro en Griekenland, stelt zich tegen het Ottomaanse Rijk en het Oostenrijks-Hongaarse Rijk op.
Op datzelfde ogenblik gaan de leiders van de internationale socialistische organisatie in op een oproep van de Zwitserse socialisten om in Basel een conferentie aan de oorlogsdreigingen te wijden. Eind november lezen Frederick en zijn vrienden over de resultaten van dat congres. Een resolutie, opgesteld door Victor Adler (Oostenrijk), August Bebel (Duitsland), Jean Jaurès (Frankrijk), James Keir-Hardie (Engeland) en Gheorghi

Plekhanoff (Rusland) en unaniem aanvaard zegt: '*Het congres roept de socialistische partijen op om hun actie krachtig voort te zetten met alle middelen die hen passend lijken.*' Jean Jaurès slaagt erin met zijn oproep "*La guerre à la guerre*" de diversiteit aan middelen om de oorlog te bestrijden duidelijk te stellen. De resolutie als dusdanig schijnt enige eensgezindheid te tonen tussen de reformistische en revolutionaire stromingen van de van de Socialistische Internationale bevestigen tegen de dreiging van imperialistische oorlogen. In december van 1912 lijkt het er plots op dat de oproep van Basel succes heeft. Zowat overal in Europa zijn er grote manifestaties.

Maar Frederick en Lodewijk denken dat het om een strovuur gaat. Het duurt tot juli 1913 voor het verdrag van Boekarest een einde maakt aan de open conflicten. En het ziet ernaar uit dat het verdrag een kort leven beschoren is. Ondertussen is het overduidelijk dat ook bij het socialistische front de meningen van land tot land verschillen. Nationale verheerlijking spreekt de bevolking erg aan; de Duitse sociaal-democraten bijvoorbeeld voelen veel minder voor internationaal protest tegen de oorlogsdreiging. Tezelfdertijd strooien de nationalistische Fransen twijfels rond over Jaurès, waarbij de vraag wordt gesteld of hij geen spion van de Duitse Keizer is.

Frederick zegt aan zijn schoonzoon dat beide regeringen de vorige Frans-Duitse oorlog handig gebruiken om de vijandige gevoelens tussen de twee naties hoog te houden. Hij is ervan overtuigd dat zich zo neutraal mogelijk opstellen op dit ogenblik wellicht de beste houding is. Daarom blijft hij enthousiast het *Amikejo*-project voor Moresnet verdedigen en denkt hij dat het

een goede zaak is dat net zoals bij de vorige Frans-Duitse oorlog, het Belgische koningshuis en de Belgische regering, net zoals de Nederlandse regering, aansturen op strikte neutraliteit.
Vrij openlijk wordt er vandaag gesproken over het organiseren van het eeuwfeest van Neutraal Moresnet. Jeanne vindt het merkwaardig dat voor zoveel mensen die toch kunnen nadenken een condominium dat niet democratisch wordt bestuurd reden is om er een feest voor te organiseren. Maar Lodewijk schaart zich aan de zijde van zijn schoonvader. Beiden beweren dat dit het zoveelste bewijs is dat men na een eeuw twijfel eindelijk de onafhankelijkheid wil. Jeanne merkt op dat haar enige twijfel is of de beheerders van Vieille-Montagne zo'n onafhankelijkheid eigenlijk wel willen. Waar zou zo'n land dan van leven, zonder verdere bronnen van inkomsten? Van het Esperanto-toerisme? Maar Lodewijk is koppig en brengt steeds meer tijd door in Moresnet. Sinds vorig jaar heeft hij een aanstelling in Welkenraedt terwijl Jeanne en de kinderen in Liège blijven wonen. In weekeindes en vakanties reizen ze vaak per trein naar Welkenraedt waar ze Lodewijk oppikken om daarop samen de trein naar Kelmis te nemen.

En zo breekt het ook voor de familie Demeester nootlottige jaar 1914 aan. Tijdens het voorjaar gaan de gesprekken nog over internationale toestanden. Frederick weet te vertellen dat de overstap van Congo Vrijstaat naar Belgisch Congo niet zo voordelig is geweest voor de Congolese bevolking als men wil laten uitschijnen. Weliswaar is de houding van Koning Albert I ten aanzien van het Afrikaans territorium anders die van zijn oom, maar uiteindelijk blijft Congo, zoals Cattier zegt,

voornamelijk een economisch bedrijf, een wingewest. De Congolezen die in de laatste maanden van de Vrijstaat werden gevorderd voor grote infrastructuurwerken staan onder dezelfde druk om voor de Belgische economische belangen te werken. Frederick merkt grimmig op dat de verhalen over ernstige bevolkingsafname geen fantasie-verhalen waren, zoals nu wel blijkt. Om over voldoende werkkrachten te beschikken trekt men mensen uit andere streken aan. Of dat altijd netjes en volgens de regels van de verdragen tegen mensenhandel gebeurt, is verre van duidelijk, zo zegt hij.

Julien volgt in de *Humanité* de initiatieven van Jean Jaurès tegen de steeds omvangrijkere militarisering van Frankrijk. De socialistische leider mobiliseert tegen de militaire uitgaven en tegen de wet die de militaire dienst op drie jaar brengt. Hij stelt een militaire reorganisatie voor. Dat zou een volksleger zijn dat enkel defensief is en bestaat uit goed opgeleide en onderwezen milities. Hij wordt vaak met argwaan bekeken. Maar hij zet pas echt kwaad bloed wanneer hij voorstelt met het Duitse rijk over de Elzas te praten en een regionale oplossing voor te stellen met een autonomie regeling.

Zelfs de meest overtuigde pacifisten beginnen te vrezen dat de inspanningen van een neutrale organisatie als de esperantisten, de Solvay-conferenties, de meer politieke inspanningen met verdragen en internationale conferenties zoals die van Den Haag niet zullen kunnen opwegen tegen de alles overheersende oorlogsindustrie. Het ontgaat niemand dat de staalproductie hoofdzakelijk de zware wapenindustrie bevoorraadt. *Si vis bellum para bellum.*

Begin juni krijgt Jeanne een brief van Edward Peeters die het eens niet heeft over de *Rein Leven* beweging of de actieve school en ook niet over zijn eigen Minerva-tijdschrift. Het verhaal gaat over de familie van zijn oud-leerling Lucien Souris. Lucien studeert nu in Gent of is misschien al onder de wapens geroepen. Zijn vader is met een stoomtreiler van de *Pêcheries aux Vapeurs*, onder het gezag van Arseen Blondé ergens aan de Congostroom en nu sloeg het noodlot toe onder de vrouwelijke helft van de familie. De lokale kranten staan er vol van: Lucien's jongere zus had enkele maanden geleden het ouderlijk huis verlaten om samen te gaan wonen met haar minnaar, een erg jaloerse man. Kort na de geboorte van hun dochtertje hield ze het niet langer uit en keerde met haar baby naar Oostende terug, waar ze haar intrek nam bij haar moeder. Dat werd haar fataal worden. Haar minnaar reisde haar achterna en na een korte woordenwisseling schoot hij haar neer. Daarop schoot hij zichzelf ook een kogel door het hoofd. De familie Souris is vrij gekend in het vissersmilieu maar ook bij de kleine burgerij van Oostende. Edward die om de hoek woont vernam het drama nog voor de kranten erover schreven. Samen met een collega die ook nog Lucien in de klas heeft gehad namen ze het op zich hem op de hoogte te brengen nog voor de kranten erover berichtten. Zijn vader zou per radiotelegrafie op de hoogte gebracht worden tijdens zijn terugtocht uit Afrika. Ondertussen weet Edward ook dat het dochtertje van Lucien's vermoordde zus de naam Lucienne krijgt. Ze woont bij haar grootmoeder en Lucien is peetvader.

Op het einde van dezelfde maand juni heeft een andere moord

ingrijpender gevolgen. Ditmaal is het geen daad van een jaloerse minnaar maar om politieke zet tegen Aartshertog Frans Ferdinand en zijn vrouw. Een jonge man schiet hen beiden dood. Er volgen wel wat rellen in Oostenrijk en Servische winkels worden geplunderd, maar de Keizer toont zich niet erg geëmotioneerd door de dood van zijn opvolger. Beide mannen leefden niet op goede voet. Enerzijds vond de Keizer Frans Ferdinand te modern. Bovendien had hij zijn wil doorgezet om te huwen met iemand van lage adel, wat hem in aristocratische kringen erg verweten wordt. Eerst lijkt het erop dat het op een sisser zal aflopen.

Maar Frederick en Lodewijk zijn er niet gerust op. Ze denken dat de oorlogsstokers de aanslag als voorwendsel zullen gebruiken voor nieuwe oorlogsactiviteiten in de Balkan. Het zal veel erger worden dan ze vermoeden. Het eerste sein hiervoor komt op 20 juli in Moresnet zelf. Burgemeester Smetz laat horen dat hij door een Franse krant werd gecontacteerd om te weten over de jubileumvoorbereiding. De burgemeester weet de gemeenteraad te vertellen dat men in Duitsland geen reden tot jubileum ziet. Jeanne schijnt gelijk te krijgen. Waarom zou men een condominium waar na een eeuw nog geen oplossing is gevonden in de bloemetjes moeten zetten? Frederick heeft het erover met Wilhelm Molly. Die denkt dat de Pruisische leiders de burgemeester enkel tot voorzichtigheid aanmanen, maar Frederick ziet hierin de aanwijzing dat Pruisen van plan is het neutrale gebied bij het Duitse Rijk te voegen. Er kunnen industriële belangen op het spel staan zo zegt hij nog. Vermits de Koning der Belgen wijst op neutraliteit waartoe België

verplicht is, en de Duitse overheid wel geïnteresseerd zal zijn in de zink-productie, kan Vieille-Montagne meer winst zien in het produceren op Duitse territorium dan in neutraal gebied. Maar Wilhelm zegt dat hij optimist blijft en dat zodra meer mensen Esperanto spreken in het gebied hun positie sterker zal staan.
Keizer Frans Jozef maakt geen zelf geen grote rel naar aanleiding van de dood van zijn neef, maar toch zorgt de Oostenrijkse legerleiding voor een soort ultimatum ten aanzien van Servië. De moord moet uitgeklaard worden en hiervoor moet Servië de Oostenrijkse autoriteiten vrij spel te geven. De Servische regering geeft toe, maar er is één aspect van het ultimatum waarover technische twijfel bestaat, omdat het de soevereiniteit van het gebied in vraag kan stellen. Van die opmerking maken de meer oorlogsgezinde officieren gebruik om verder te stoken. Wanneer Frederick op 25 juli over de problemen rond het ultimatum leest, is hij bijna zeker van dat er in het Duitse Rijk krachten aan het werk zijn om Oostenrijk tot een oorlogsverklaring met Servië te overtuigen. Dat zou als gevolg hebben dat Frankrijk en Rusland hun steun zullen moeten geven aan Servië waardoor dan Duitsland een reden krijgt een oorlog te beginnen als geallieerde van Oostenrijk. Volgens Frederick heeft alles te maken met de wens van de Keizer om zijn koloniaal rijk, dat erg klein is, verder uit te bouwen.

Wie de hoop niet opgeeft dat de oorlog kan afgewend worden is Jean Jaurès, ondanks het eerder lauw enthousiasme van de Franse arbeidersbeweging ten aanzien van het internationale pacifisme. Jaurès blijft pogingen ondernemen om de regering te

overtuigen dat Frankrijk weinig te winnen heeft bij een inmenging in de Balkanoorlog op basis van verdragen met Rusland en Servië en dat men beter verder kan gaan met tot dialoog aan te sporen. Maar de nationalistische propaganda is sterker dan dewelke tot internationale arbeiderssolidariteit oproept. Die propaganda beïnvloedt Raoul Villain die in de avond van 31 juli Jaurès neerschiet door het venster van het *Café du Croissant*.

Frederick is ontsteld bij het horen van dit bericht dat Frankrijk mobiliseert. Lodewijk en Frederick vragen zich af of ze kennissen en vrienden niet beter kunnen aanraden de streek te verlaten en naar België of Nederland uit te wijken. Het is helemaal onzeker wat er met de neutraliteit van Moresnet zal gebeuren terwijl de Belgische en Nederlandse neutraliteit verzekerd is, zo denken ze.

Maar ze kregen de tijd niet meer om iets te organiseren. Op 4 augustus verklaart Pruisen de oorlog aan het neutrale België en reeds in de vroege morgen neemt het Duitse leger Moresnet op een half uur tijd in. Daarop trekt het verder naar Luik, waar Jeanne en de kinderen zich bevinden. Op korte tijd is alle communicatie weggevallen: de treinen rijden niet en er is geen telegraaf- of telefoonverbinding mogelijk. Jeanne weet niets over haar ouders of haar man en zij hebben op hun beurt ook geen nieuws van haar.

Het Duitse Rijk neemt gewoon bezit van Moresnet en de inwoners krijgen gelijk de Duitse Nationaliteit. Al wie dat niet aanvaardt is een potentiële vijand. Wilhelm Molly die tweemaal als legerarts heeft gediend in het Pruisische leger wordt gerust

gelaten, maar de jonge mannen die plots de Duitse nationaliteit hebben moeten het leger in. Frederick en Lodewijk worden net als andere andere potentiële vijanden verplicht aan het werk gezet. De beheerders van Vieille-Montagne verkrijgen een speciaal statuut waardoor de bevoorrading met Duitse steenkool de zinkproductie niet in gevaar komt. Die productie gaat integraal naar de Duitse bezetter. Daarom moeten de bestaande spoorlijnen in goede staat gehouden worden, terwijl er al plannen zijn voor een nieuwe spoorlijn, in de eerste plaats om het bezettende leger te bevoorraden. Dat heeft zich in enkele maanden al in een patstelling ingegraven langs een lange frontlijn. De andere zijde bestaat uit ingegraven Belgische, Franse en Britse soldaten. Omwille van hun woonplaats hebben de inwoners van Kelmis die de Duitse nationaliteit niet willen het misschien net iets beter dan de burgers in dorpen in de buurt en op de weg naar Verviers en Liège die zomaar neergeschoten worden als ze verdacht worden van van spionage of sabotage, of gewoon als vergelding.

Maar plots is de sfeer grimmig. Blijkbaar is neutraliteit die geen oogluikende steun betekent aan de bezetter een slechte neutraliteit. Een esperantist kan heel gemakkelijk verdacht worden van sabotagedaden. Een probleem op de morgen van 26 oktober 1914 met een wissel op de spoorlijn naar Kelmis wordt dadelijk afgedaan als een aanslag tegen de geïnstalleerde macht. Arbeiders worden gefusilleerd. Onder hen Frederick, 70 jaar oud en Lodewijk, 38 jaar oud. Beiden sterven dezelfde dag waarop in het franse Saint-Césaire een jonge onderwijzer, Célestin Freinet, zijn eerste interim krijgt. Hij vervangt de

plaatselijke onderwijzer die voor legerdienst wordt opgeroepen. Jeanne die met de kinderen in Luik aan de dood is kunnen ontsnappen hoort half november van Julien's dochter die op de vlucht is geslagen en in Luik toegekomen is dat haar vader en haar man werden neergeschoten. Ook Julien is dood. De erfbewoners zijn niet meer. Sommigen werden onder de Duitse wapens gezet, sommigen zijn dood, anderen zijn misschien naar Frankrijk kunnen vluchten. Niemand kan Jeanne iets vertellen over haar moeder Annie. Met een groepje vrouwen en kinderen wil Jeanne vluchten in de richting van de kust. Er wordt gezegd dat de Belgische troepen er ginds in slaagden de Duitsers tegen te houden en dat je via het Nederlandse Zeeland naar Oostende kan. Maar dat wordt door anderen tegengesproken. Toch denkt Jeanne eraan naar Nederland te vluchten. Maar wanneer haar groepje in Tienen aankomt verneemt ze dat de Duitse troepen de Nederlands-Belgische grens onder stroom hebben gezet. De familie van Lodewijk ontvangt het hele groepje vrouwen waarmee die uit Luik de voettocht begonnen. Ze blijft er met haar kinderen de rest van de oorlog. Van haar moeder heeft ze nooit meer iets geweten. Vele jaren later zou Louis te weten komen dat er een Annie Dehaan ingeschreven staat in de registers van overledenen in december 1918 in Welkenraedt.

Pas enkele jaren na de wapenstilstand wordt het duidelijk hoeveel burgers gedood werden door het doortrekkende Duitse leger tegen alle verdragen en akkoorden in. Nergens werd rekening mee gehouden. Bovendien werden in een soort meedogenloze roes van machtswellust arrogantie en ignorantie alle gevoelens van klasse verbondenheid, laat staan menselijke

verbondenheid weggevaagd. De elite is er dank zij nationalistische manipulatie in geslaagd honderdduizenden arbeiders- en landbouwerszonen elkaar te laten vermoorden in vaak zinloze bestormingen van enkele meters terrein middenin de modderige vlaktes gedurende een uitputtingsoorlog.

Wat Jeanne aan Louis vertelde

De oorlog is voorbij. In Parijs worden de voorbereidingen gemaakt om in de volgende maanden over herstelbetalingen te praten. Maar het gaat grotendeels aan Jeanne voorbij. Op haar drieënveertigste verjaardag in juli, is het nogmaals duidelijk dat ze niet over de dood van Lodewijk heen komt. Als oudste van de kinderen ziet Louis hoe zijn moeder lijdt onder de afwezigheid van zijn vader en hij begrijpt ook wel dat het verblijf op de hoeve van zijn vader's familie een open wonde is. Daarom heeft hij zijn moeder beloofd zodra de oorlog voorbij is, contact op te nemen met Edward Peeters en uit te zoeken hoe ze samen naar Oostende kunnen trekken. En in juli was het einde niet meer zo ver af als je de geruchten uit Frankrijk mocht geloven. En dus flakkerde de hoop op bij Louis wanneer op 11 november om 11 uur officieel het einde van de oorlog wordt aangekondigd. In Tienen struikel je wel nog bij wijze van spreken steeds over de Duitse soldaten. Slechts op 23 november is ook hier de oorlog echt over.

En nu, slechts enkele maanden later, slaat het noodlot nogmaals toe. Het begon met hoge koorts. Jeanne heeft erge spierpijn kreeg in heel haar lichaam. Ze had zich teveel

ingespannen bij het verzorgen en steunen van vluchtelingen en ontredderde jonge Duitse knapen die vaak op het erf bleven slapen, denkt ze. Maar nu is ze zo erg verzwakt dat ze al dagen bijna niet meer kan spreken. Ze probeert nog wel te drinken en te eten, maar dat kost zoveel inspanning dat ze het opgeeft. Louis ziet zijn moeder wegteren. Hij is vol angst. Dit heeft niets met vermoeidheid te maken Volgens de fransen die hier voorbij trekken spreken de Britse soldaten over *Flanders Flu*. Later zal hij horen dat de Nederlanders het hebben het over *Spaanse Griep*. En die heeft ook zijn moeder in de greep.

Hij is nu bijna zestien en je zou kunnen zeggen dat hij door het wegvallen van zijn vader zowat diens rol heeft moeten overnemen. Je kan hem vroeg-volwassen noemen. Deze dagen wijkt hij niet van zijn moeders bed. Ze slaapt het grootste deel van de dag en hij brengt de tijd door met het lezen van wat ze begon neer te schrijven toen ze in Tienen introkken net voor kerstmis van 1914. Hij weet niet meer of dat de treurigste Kerst ooit was. Wat hij wel weet is dat hij enkel vage herinneringen overhoudt aan leuke kerstdagen in Kelmis. De laatste keer was in 1913 toen hij tien jaar oud was. Het lijkt eeuwen geleden.

Het is soms wat moeilijk een chronologische lijn te vinden in wat Jeanne allemaal neerschreef tijdens deze laatste vier jaren. Louis begrijpt dat ze vaak aan de hand van een bepaald bericht of een bepaalde herinnering terugschrijft in de tijd. Toch vindt hij bijna geen nota's van voor 1904. Gelukkig leidt Jeanne de meeste nota's in met een datum. Sinds midden augustus en tot de koorts Jeanne in haar bed hield, waren de dagen dan weer spannend en soms zelfs leuk geweest. Louis had Jeanne laten

weten dat hij graag onderwijzer wil worden en dus had Jeanne hem veel verteld over haar grootmoeder, over haar reizen naar Engeland en naar Oostende, over Edward, over Ferrière, over Ferrer, over Ovide Decroly. Daarna had ze hem de schriften gegeven die hij nu aan het lezen is. Tot eergisteren nog onderbrak hij vaak zijn lectuur om zijn moeder vragen te stellen over wat hij net las. Maar dat is nu moeilijk geworden. Hij leest en herleest en kijkt angstig op telkens als hij de ademhaling van Jeanne hoort veranderen:

> *Onlangs hoorde ik over de inhuldiging van het Koninklijk Atheneum in Oostende toen ik berichten las over Koning Leopold II en Oostende. De gebouwen van dat Atheneum staan in de St Petersburgstraat, op de plaats waar vroeger de vakantiekerk van de Koning stond. Wat mij opviel is dat de inhuldiging van 8 oktober 1901 dateert. Ik meen me te herinneren dat Edward me ooit zei dat hij voor hij onderwijzer was in Oostende er enkele tijd als opzichter werkte in het Atheneum. Dat zou dan in een ander gebouw moeten geweest zijn. Ik zal het hem eens vragen.*
>
> *Gek dat ik me niets herinner van die inhuldiging. Dat moet kort na die keer geweest zijn toen Lodewijk en ik in Oostende waren net voor we huwden. We hebben dus veertien jaar samen doorgebracht. Iets meer, als je de keren erbij telt dat we samen waren voor we trouwden. Terwijl oma Johanna en opa Henri 56 jaar samen waren en elkaar daarvoor ook al hadden ontmoet… Het leven is wreed. Maar ik herinner me nog de bootreis met Lodewijk toen ik van Abbotsholme en Bedales terugkwam. Was het daar niet dat ze me aanraadden om iets van John Dewey te lezen? En kijk, ik vind hier een uitspraak van hem die ik las met Louis*

aan de borst.

'Er is mij vaak gevraagd hoe het komt dat sommige leraren die nooit de kunst van het lesgeven hebben bestudeerd, toch buitengewoon goede leraren zijn. De verklaring is eenvoudig. Ze hebben een snelle, zekere en onverminderde sympathie voor de werkingen en processen van de geesten waarmee ze in contact komen. Hun eigen geest beweegt zich in harmonie met die van anderen, waardeert hun moeilijkheden, gaat hun problemen aan, deelt hun intellectuele overwinningen.'

Hoe juist is dat niet als ik denk aan het werk van oma Johanna. Ze heeft nooit echt een opleiding gehad zoals ik, en hoeveel heb ik niet van haar geleerd. Ze was zo begaan met de intellectuele uitwisseling tussen volwassenen en kinderen in haar Schuurschool.

En toen hoorden we over het werk van Ovide Decroly spreken. Ik denk dat het Edward was die er me de eerste maal over aansprak, maar ik weet dat oma Johanna me ook nota's gaf over hem. Wat zou hij voor het ogenblik doen, in deze waanzinnige oorlog die we ondergaan? Ik vraag me af of indien alles wat anders had gelopen ik niet bij hem op bezoek zou zijn geweest om bij te leren.

Toen Louis de eerste maal de passage las vroeg hij zijn moeder waarom ze het werk van die Decroly interessant vond. Jeanne had hierop geantwoord: "Zoals oma Johanna me al had laten verstaan, baseert Ovide Decroly zich op vier basisprincipes: een kind leert globaal, allesomvattend. Je moet een kind iets in zijn geheel laten benaderen, waarna je het kunt analyseren. Dat leidt tot het tweede principe, dat je de belangen van het kind als leidraad moet nemen. Alles wat in diens natuurlijke omgeving

voorkomt kan tot ontdekkingen leiden. Zo komen we aan het derde principe. De klas of de school moet een werkplaats, een laboratorium zijn waarin een kind kan handelen in plaats van stil te zitten luisteren. Dat is ook wat Dewey zegt, het is de *actieve klas* waar Edward het over heeft. En daarom zegt Ovide Decroly, en hiermee komen we aan het vierde principe, is de school eigenlijk overal. De school zijn al de werkplekken van de kinderen en dat is ook de keuken, de winkel, de straat, het atelier. De klas is die werkplaats waar je van het concrete naar het abstracte kan leiden."
"Maar kan dat wel mama?" Louis weet precies dat hij dat vroeg.
"Dat kan," had Jeanne geantwoord, "zodra duidelijk is wat een onderwijzer is en welke plaats hij inneemt."

Louis herleest wat Jeanne hierover schreef:
Ik ken geen boek van Ovide Decroly waar hij het heeft over de functie en de plaats van de onderwijzer, maar ik herinner me die voordracht van hem waar ik op kon aanwezig zijn enkele jaren na de oprichting van van de École de l'Hermitage. Hoe boos was de onderwijswereld niet op hem. Veel bozer nog dan op Edward, die zich uiteindelijk vrij koest houdt daar op zijn stekje in Oostende. Maar Ovide, met zijn basisprincipes, met zijn co-educatie, met de steun van de progressieve burgers, vrijmetselaar bovendien, nee, die moest wel kritiek krijgen van de instructie-onderwijzer. En toch is de boodschap duidelijk: een kind leert niet alleen. Het is geen Emile van Rousseau. Het gaat erom als onderwijzer, als leerkracht, te begrijpen in welke richting een kind aan het denken is, na een ontdekking of een observatie, en hoe je die observatie stuurt naar de kennis hieromtrent. Een onderwijzer kent en stuurt, en dat is

niet hetzelfde als een gelimiteerde kennis instrueren.
Ik denk vaak terug aan de tien jaren voor de oorlog begon. Wat hadden we toen een rijke bibliotheek aan kranten en tijdschriften! Uiteraard was Edward een grote informatiebron, maar er waren de verschillende tijdschriften die ons spraken over wat 't Nut tot Algemeen *in Nederland deed, we hadden de* Rein Leven *Beweging, we hoorden zoveel over Ferrer, vaak ook de verschrikkelijke uitvindsels van die conservatieve groep die niet toelaat dat iemand anders denkt en doet dan zijzelf wil. En die vooral de armen arm wil houden. We kregen teksten van die eigenaardige figuur Rudolf Steiner die enerzijds met zijn* Wahrheit und Wissenschaft *het vrije denken lijkt aan te prijzen, maar toch vast zat in een theosofische omkadering van de ziel. Net voor de oorlog kreeg ik een interessante tekst in handen waaruit ik begreep dat Rudolf Steiner de theosofie afzwoer en een nieuwe denkrichting insloeg die hij de antroposofie noemt. Ik hoop dat ik wanneer de waanzinnige slachting voorbij zal zijn hierover meer zal kunnen lezen. Het is een van de zaken waar ik graag met Edward zou willen over praten. Wat is het verband tussen Rein Leven, Lebensreform en die antroposofie? Misschien is er geen. Ik weet wel dat Steiner veel kritiek heeft op Darwin en dat hij er een creationistische visie op na houdt, maar dat kan het gevolg zijn van zijn eerdere aansluiting met de theosofie, dat weet ik niet.*

Louis stopt even met het herlezen. Hij kijkt naar zijn slapende moeder en herinnert zich de vraag die hij toen stelde: “Waarom wil je hierover met Edward praten?”.
Het was op een avond, eind augustus toen ze samen op het binnenerf zaten voor de deur van de trap naar hun kamers, niet

lang voor die eindeloze stoet Franse vluchtelingen de Duitse terugtrekkende troepen voorafgingen.
"Je vader en ik hebben ons altijd buiten de sfeer van de kerk gehouden. Zoals je weet zijn jij en je broer en zus niet gedoopt en dat was een bewuste beslissing, waar we vaak kritiek over kregen. Maar we hebben wel heel veel christelijk-gelovige vrienden. En daar is Edward een van. Maar we denken dat Edward een klare kijk heeft op zijn geloof en dat hij niet van dogmatisch denken houdt. De meeste mensen van de *Rein Leven* beweging zijn wel erg strikt in het navolgen van hun eigen voorschriften maar ze doen er niet dogmatisch over. Edward had het er wel eens over dat iemand als Jan Ligthart stevige kritiek te verduren kreeg, zoals van Theo Thijssen bijvoorbeeld. Maar je kan niet zeggen dat hij er esoterische denkbeelden op nahield, zegt Edward, en in de briefwisseling die we eens hadden over Steiner, ik denk in 1913 of misschien begin 1914, had hij enkele twijfels over de theosofische en de antroposofische denkbeelden. Maar er was toen weinig informatie. Ik hoop dat Edward en Steiner de oorlog overleven en dat we er misschien volgend jaar al terug over kunnen praten."

De jongen herneemt zijn lectuur na nog een blik op zijn moeder en glimlacht bij het lezen van de volgende regels.

Ik was me goed aan het ergeren aan de manier waarop iedereen zich in België met onderwijs bezig houdt zonder dat er een ministerie van onderwijs of van opvoeding is. Nu was er weer de oprichting van een Conseil Superieur de l'enseignement technique*, door het minsterie van arbeid en*

industrie. Daar was interesse voor, maar over een goeie publieke lagere school kan je nauwelijks spreken. Maar, zei ik dus, ik was me aan het ergeren toen ik verrast werd door een bericht van Edward dat hij in Nederland zit. Ik wist natuurlijk dat hij voor het ogenblik niet in de klas stond, maar nog niet zolang geleden schreef hij geen groot reiziger is en dat hij liever in de stilte van zijn werkkamer verblijft. Hij schreef toen zelfs dat hij dat als een tekortkoming beschouwt maar dat wie er geen heeft dan maar de eerste steen gooit. En dan schrijft hij mij plots in het najaar van 1907 dat hij sinds september in Nederland zit. Hij vertelt hierin dat het Lodewijk van Mierop was die zijn reis heeft voorbereid. Hij verbleef in Den Haag. Daar ontmoette hij ondermeer Jan Ligthart en nog in zijn laatste brief die ik kreeg net voor de invasie alle briefwisseling onmogelijk maakte, schreef hij dat hij voelde dat Ligthart en Van Mierop vrienden voor het leven zijn. Edward is blijkbaar enthousiast niet alleen nu hij nog meer collega's vindt die in de voetsporen van Comenius lopen en denken aan een school voor alle kinderen. Edward spreekt enthousiast over de Openbare School voor Onvermogenden in de Schilderswijk. Op het schoolplein zwermen bijen rond hun korven. In speciaal gegraven slootjes groeiden waterplanten, leven visjes en kikkertjes. De stadskinderen kweken tarwe en groenten, plantten bomen. Ze karnen zelfs boter. Er worden duiven en kippen gehouden. Zo leren ze 'het volle leven' kennen, vindt hij. Hij vindt aanknopingspunten met zijn actieve school *in wat Jan Ligthart hem toont en vertelt. Verder heeft hij natuurlijk veel belangstelling in die* Rein Leven *beweging van Nederland. Ik vermoed dat hij en Maria wel een bijkomende steun gevonden hebben voor hun vegetarisme.*

Edward heeft het daarna over Wijbrandus Haanstra die hij in Leiden in zijn kweekschool bezocht. Wat hij me schreef over de gebruikte methodiek die veel te maken heeft met zelf ontdekkend leren, zowel onder zijn kwekelingen als onder de kleuters waar ze later mee zullen werken lijkt me goed aan te sluiten bij de hervormingen die we voorstaan met en sinds Fröbel. Haanstra verdedigt ook het standpunt dat een onderwijzer geen demonstrant is, maar een begeleider. Het zou oma Johanna deugd hebben gedaan. Gek, maar ik heb haar nooit over het maandblad voor het onderwijs horen spreken, hoewel dat blad toch sinds 1884 bestaat. Tot mijn schande moet ik ook bekennen dat ik nooit veel belangstelling toonde voor dit maandblad.
Natuurlijk is Edward in zijn beschrijving van zijn ontmoeting met Nellie van Kol erg enthousiast. Ik wist al dat hij met die socialistische opvoedster correspondeerde. Het is hij die me over het tijdschrift De Vrouw *sprak toen we elkaar de eerste keer ontmoetten. Uiteraard werd dit blad al snel op de index gezet van de Belgische katholieke kerk. Het was door dat blad dat Lodewijk en ik voor het eerst schaamteloos konden spreken over geboorteregeling en hoe we een zwangerschap konden vermijden zonder ons daarom te moeten onthouden van lichamelijk verkeer. Maar al voor ons huwelijk hield het blad op te verschijnen. Wat ik niet wist is dat Nellie zich nu tot het christelijk geloof heeft bekeerd. Ze was toen nog hoofdredactrice was van* Ons Blaadje*, dat tijdschrift dat de bedoeling heeft om goede literatuur aan kinderen van de werkende bevolking te geven tegen een schappelijke prijs. Grappig hoe woorden weinig zeggen. Hoewel de katholieke conservatieven en de burgerij het altijd hebben over goede lectuur, is het* Ons Blaadje *niet*

stichtelijk genoeg. Het wordt opruiend en socialist genoemd. Arme Nellie. Niet socialist genoeg voor de socialisten, niet christelijk genoeg voor sommige christenen. Het is niet te verwonderen dat ze met haar christelijke inspiratie bij het methodistische Leger des Heils terechtkwam.

Verder herinner ik me Edward's opmerkingen over de Nederlandse Kinderbond, waar hij mevrouw Caroline Van der Hucht persoonlijk leerde kennen. Die kinderbond is een soort ontmoetingsplaats voor kinderen en heeft geen bindingen met de school. Edward vertelt dat hij de indruk had dat het om een erg open vereniging gaat, die dus niet christelijk inspirerend werkt, maar vooral de kinderen wil begeleiden om goede mensen te zijn, die anderen niet pesten of kwaad doen. Hij zei in zijn reisverslag dat hij me opstuurde dat hij er voorbeelden van fröbel en slöjd aantrof.

Edward bezocht tijdens zijn Nederlandse rondtocht ook nog Frederik van Eeden en Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Lodewijk had gelachen toen hij over dat bezoek hoorde. Het was immers wat ongewoon om Edward in socialistische en zelfs anarchistische kringen te zien. Maar Edward heeft een open geest. Oh God, wat zal hij zeggen als hij zal horen dat Lodewijk door de Duitse oorlogsfanaten werd geëxecuteerd. Hoe zullen we hierover na de oorlog praten met Duitse collega's? Maar ik wijk af.

Bij Ferdinand Nieuwenhuis hoorde hij de uitspraak van Geert Zwaag 'denkende arbeiders drinken niet, drinkende arbeiders denken niet' *wat hem helemaal in de lijn leek van de* Rein Leven *beweging. Edward vermeldt dat Ferdinand mee aan de basis ligt van de* Internationale Antimilitaristische Vereniging. *En hij schreef dat hoewel hij Nieuwenhuis*

bewondert, hij toch niet akkoord kan gaan met zijn erg atheïstische houding. Zou hij liever een agnostische houding zien? Ik moet het er eens met hem over hebben als we elkaar terug zien of schrijven. Ik las enkele jaren geleden de voordracht die Nieuwenhuis hield, in Parijs denk ik, over wat hij libertaire opvoeding beschouwt. Hij gaat zoals anderen dat voor hem deden terug naar de wortels als hij zegt 'Opvoeding, maar wat is dat? Het Latijnse woord *educatio* zegt het goed. Het is samengesteld uit twee woorden, te weten: *e* uit en *ducere* trekken. Het wil dus zeggen uittrekken, dus het inwendige uit de mens trekken. In het Duits heeft men hetzelfde woord: *Erziehung*, samengesteld uit *er* en *ziehen*. Het is dus iets van binnen naar buiten trekken en niet omgekeerd iets van buiten naar binnen brengen.' *Ook vond ik interessant wat hij zegt over de belemmeringen voor de vrije studie, waarbij hij Multatuli aanhaalt:* 'vrije studie is het onbelemmerd streven naar waarheid of de absentie van belemmering in het nasporen van de waarheid'. *Multatuli wijst op drie belemmeringen, zo zegt Nieuwenhuis, die het slagen in de weg staan: het opdringen van een vóóroordeel; het beletten van onderzoek; en ongeschiktheid van de onderzoekende persoon. Als je dit vertaalt naar wat het werk van de onderwijzer is, dan zou ik zo zeggen dat eventuele belemmeringen niet liggen bij de onderzoekende persoon, maar bij de persoon die de onderzoekende kinderen begeleidt. Dit alles moet Edward toch appreciëren? Maar uit wat ik van Edward begrijp in verband met zijn reis naar Nederland is dat hij zijn mond vol heeft over Felix Ortt uit de* Nederlands Hervormde kerk *die vooral in Tolstoj die de Bergrede de kern van de evangeliën beschouwt, zijn meester ziet. Ortt maakte onder de titel* Het

beginsel der liefde *een tiental jaren geleden zijn ideeën bekend in verband met christelijk anarchisme, waarin naast de invloed van Tolstoj ook de invloed van de socialist Frederik van Eeden duidelijk te merken is. Ik weet dat mijn moeder geïnteresseerd was in zijn* Vereniging Gemeenschappelijk Grondbezit. *Met die vereniging wilde hij de samenwerking van de arbeiders stimuleren om bedrijven te beheren.*
Het is ongeveer in die periode denk ik dat Edward de beslissing nam zijn eigen uitgeverij op te richten om bepaalde werkjes te publiceren die geen enkele drukker in Vlaanderen op zich wil nemen. Daar was onder andere een Franse vertaling bij van een werkje van Ortt over seksuele opvoeding voor kinderen. In die jaren van geleidelijke inplanting van het lagere onderwijs, wordt ook nogal wat neergepend over het leren schrijven. Daarbij heeft men het weinig over wat geschreven wordt, maar vooral over hoe het schrijven moet worden aangeleerd. En ieder heeft zijn mening. Kalligrafie is eerst goed, en dan is schoonschrift weer uit den boze. Er moet geoefend worden op snel en lopend schrijven, dus leve de schriften van Callewaert met voorbeelden. Nu weer zijn overhaal-oefeningen belangrijk, dan weer niet. Locke wordt er bijgehaald. En vandaag is er natuurlijk ook de autoriteit van dokter Montessori die de tast en spierzin naar voren schuift. Daarbij worden schuurpapieren letters betast, worden figuren gearceerd om de schrijfoefening na te bootsen. Hierover spreken de nieuwe opvoeding verdedigers maar weinig, zo heb ik de indruk. Willen ze hiermee hun misprijzen tonen voor het technisch debat, of hebben ze er gewoon geen tijd voor? Leren de kinderen op natuurlijke wijze een leistift gebruiken zoals ze een lepel leren gebruiken? Moeten die kleine handspiertjes

getraind worden, of ontwikkelen ze zich vanzelf, zodra de kinderen het nut van het schrijven ontdekken? Was het grootmoeder niet die iets vertelde over hoe Nederlandse kolonialisten ooit zagen hoe kinderen in Malabar in het zand leerden tekenen en schrijven met stokjes? Dat had ze dan weer gehoord van haar grootvader.
Ondertussen is Edward razend enthousiast met zijn uitgeverij die hij de naam Nouvelle Bibliothèque Pédagogique — Nieuwe Opvoedingsboekerij geeft. Hij publiceert vooral kleine werkjes en brochures van zijn eigen hand, maar ook vertalingen of aanpassingen van werken van zijn nieuwe Nederlandse vrienden of van enkele teksten die Adolphe Ferrière hem uit Genève opstuurt. Ik heb nu wel begrepen dat Adolphe stukjes tekst opstuurde naar Edward die hij twee jaar later zelf samenbundelde in Projet d'École Nouvelle.

Louis onderbreekt nogmaals zijn lectuur. Hij had deze zomer ook een gesprek met zijn moeder over Ferrière.
"Denk je dat we na de oorlog uit Zwitserland veel nieuws zullen krijgen?" was zijn vraag.
"Ik weet niet precies wat er in Nederland zal gebeurd zijn tijdens de oorlog. Geruchten gaan rond dat Jan Ligthart gestorven zou zijn. Ik hoop dat we snel iets horen van Edward. Wat ik van hem weet is dat hij in de buurt van Sluis zit, maar ook van hem heb ik al twee jaar geen brieven meer gekregen. En Zwitserland is toch neutraal gebleven in de oorlog, dat weten we nu zeker van de Franse vluchtelingen die hier voorbij trekken. Dus hebben mensen zoals Ferrière wellicht verder kunnen werken aan de *Projet d'École Nouvelle*."

Louis kijkt naar zijn moeder en bedt haar zwetende hoofd af. Hij zucht angstig. Hij is bang dat veel van wat ze nog pas in de zomer afspraken te willen doen op de lange baan zal geschoven worden. Als moeder nu eerst maar beter wordt, denkt hij. Dan leest hij verder.

Het is ondertussen wel heel duidelijk dat onze vriend uit Oostende de culturele voorsprong van de Nederlanders linkt aan de beweging van geheelonthouding en aan de vegetarische bond. Hij schrijft over Lebensreform, hij toont hoe hij de Reformpedagogie in zijn hart draagt. Maar op mijn vraag of hij zich bij het Lebensreform genootschap had aangesloten, kreeg ik geen antwoord. Hij kan ook discreet zijn, als hij wil, onze vriend Peeters. Ik was bijvoorbeeld erg verrast toen ik einde maart een berichtje kreeg dat Edward door de Franse minister van onderwijs en schone kunsten Gaston Doumergue tot Officier de l'Academie Française was benoemd.

Ondertussen probeerde ik, toen ik hem per brief feliciteerde met zijn benoeming, Edward's mening te hebben over de Flinken van het Gentse. Hij zei me enkel dat ze geen lang leven beschoren zouden zijn. En hij had gelijk. Nochtans vond ik het leuk via mama Annie te horen van de avonturen van de Flinken en van de familie Dangotte. De groep bracht veel tijd door in de natuurgebieden rond Drongen, en Céline Dangotte startte een openluchtschooltje in Assels, zodra de Flinken begrepen hoe de armoede in de streek ook de intellectuele armoede beïnvloedde. Ik had zelfs plannen gemaakt om de school in Assels te bezoeken. Volgens mama Annie en papa Frederick inspireerde Céline zich bij Paul Robin, Ovide Decroly en Friedrich Fröbel! De toepassing van

de werkwijze van Fröbel in de kleuter en in de lagere school zorgt voor een snelle socialisatie van de kinderen dank zij het lezen, het schrijven en de gestuurde observatie van de natuur. Céline zei zelfs dat ze hiermee de "enseignement global de la lecture" had nagestreefd, zoals Decroly het formuleert. Er waren wel klasgroepen, maar op basis van de vaardigheden van de kinderen, niet op basis van hun leeftijd. Dus toch niet zo liberaal als de schuur van oma Johanna. Ik denk dat oma haar tijd ver vooruit was, om van haar overgrootouders maar te zwijgen! Maar ik had buiten de giftigheid van de plaatselijke conservatieve pastoor gerekend. Ik stond op punt te vertrekken naar Gent, toen ik hoorde dat die man de school bestempelde als een door hoeren bestuurde openlucht danstent. De arrogantie bij het bespelen van de ignoranten! Je kan in dit land in naam van God nogal wat valse geruchten verspreiden. Dus, geen school meer, maar ik kreeg wel een exemplaar van het Asselch Blad toegestuurd. De Flinken hebben de wenk van Raymond Limbosch aangenomen die, volgens mama Annie me vertelde gezegd zou hebben: 'Als de kinderen niet meer naar jullie mogen komen, gaan jullie dan naar hen. Publiceer een krant'. Ik heb de indruk dat de publicatie van dit blad in handen van de Flinken er Edward toe inspireerde te starten met zijn eigen blad Minerva. Maar de Flinken en Celine Dangotte schrijven (schreven? Ik weet niet of ze in deze tijden van oorlog er in slagen aan inkt en papier te komen om het blad te laten verschijnen - sinds het begin van de oorlog heb ik niets meer gehoord, noch van Céline, noch van Edward, zoals ik reeds zei) vooral voor de ouders, meer bepaald voor de moeders en ook wel voor de kinderen. In één van de nummers las ik 'uwe liefde zal liefde scheppen

in het hart van het kind, liefde voor u, liefde voor hunne zusters en broers, liefde voor de mensen, voor al wat leeft, voor al wat voelt…'. *Verder vond ik het toch wat naïef te denken dat de krant de ouders zou kunnen helpen om volgens de regels van de* Lebensreform *het werk bij te staan van onderwijzers in scholen door de kerk gecontroleerd. Ik noteerde de volgende passage:* 'Hoe dikwijls zien wij niet dat het werk der onderwijzers vernietigd wordt door de onwetendheid der ouders; het Asselch Blad wil de ouders op dit gebied der opvoedkunde ontwikkelen en kan dus een ware medehulp zijn voor het onderwijs. Daarom richten wij ons dan ook in het bijzonder tot al dezen die met de opvoeding gelast zijn.' *Ik heb helaas te vaak dogmatische onderwijzers zelf het werk van collega's zien vernietigen. Natuurlijk moet je wel ergens beginnen. Edward schrijft dan weer eerder voor de collega's en in pedagogie geïnteresseerde intellectuelen, maar bereikt hij daarmee niet hoofdzakelijk zijn vrienden en kennissen die al grotendeels zoals hijzelf over het onderwijs denken? Misschien zijn die gelukwensende woorden van de toenmalige prins, nu Koning Albert I, van enig nut.*

Die start van het tijdschrift Minerva! Hoe enthousiast schreef Edward me over zijn grootse plannen. En já, begin oktober 1909 kreeg ik een exemplaar van het internationale pedagogische tijdschrift Minerva, *revue d'éducation internationale et polyglotte toegestuurd. Ik nam er natuurlijk direct een abonnement op. Edward wilde van dit tijdschrift het eerste internationale tijdschrift voor Reformpedagogie maken. Geen grote verrassingen in de lijst van redactieleden: de Fransman Ernest Contou, de Zwitser Adolphe Ferrière, de Hongaar Ferenc Kemény en de Belg*

Paul van Oye, met Edward als directeur. Volgens Edward was het trouwens Ernest Contou, directeur van de École Nouvelle de l'Aquitaine die aangedrongen had het tijdschrift te starten. En natuurlijk moest ik even glimlachen toen ik gelijk op de titelpagina las 'Minerva est lá intelligent et studieux, et déjà S. A. R. le Prince Albert de Belgique, qui s'intéresse tant aux questions d'éducation, a daigné nous adresser ses meilleurs vœux pour la prospérité de Minerva'.

Louis onderbreekt nogmaals zijn lectuur en tracht zich te herinneren wat zijn moeder over de andere redactieleden had gezegd: "Je hebt me al vaak over Adolphe Ferrière horen spreken, natuurlijk. Hij leeft en werkt in Zwitserland en is de actieve klas van Edward erg genegen. Je weet wel, het was tijdens mijn reis waarbij ik je vader leerde kennen dat ik ook Adolphe in Oostende ontmoette bij Edward en dat we het over zijn bezoek hadden aan de school van Demolins, nadat ik Abbotsholme had bezocht. Ferenc Kemény is een Hongaar die lang in Parijs heeft gewoond. Hij maakt deel uit van het comité van de Olympische spelen, tenminste, voor zover ik weet was dat nog het geval in 1912. Edward zal hem wel waarderen omwille van zijn visie op sport in het kader van de *Rein Leven* beweging, en verder is hij een overtuigd pacifist."
"En wie is Paul van Oye?"
"Ik denk dat Edward misschien wel Paul in zijn klas heeft gehad, of hem toch als leerling in Oostende heeft gekend. Maar ik heb het hem nooit gevraagd. Maar Paul maakt deel uit van die groep studenten *'t Zal wel gaan,* die samen met *de Flinken* het openluchtschooltje probeerde op te zetten. Hij zal wel

aangetrokken zijn door Edward omwille van zijn *Rein Leven* houding. Net voor de oorlog uitbrak was er sprake van dat hij naar Nederlands Indië zou vertrekken als dokter in de dierkunde. Misschien horen we later nog van hem…"

Jeanne heeft een hoestaanval die Louis uit zijn bedenkingen haalt. Hij roept zijn jongere zus en vraagt of ze erin slaagt erop te letten wanneer de dokter er is en of hij dan even kan langskomen. Hij vreest dat het moeilijk zal zijn, want het verplegend personeel heeft de handen vol niet alleen met wie, net als moeder, met hoge koorts kampt, maar ook met de vele gewonden. Maar misschien kan hij bij zijn ronde op het erf, die hij toch elke dag doet toch even binnenkomen.

Louis duikt terug in het notaboek van zijn moeder.

> *Wat gelijk mijn aandacht trok was de wijze waarop Edward iedereen probeert te betrekken, zelfs wie er andere ideeën op na houdt dan hij zelf. Hij zelf beweert hierbij ook aan ouders te denken. Daarbij wil hij zoveel mogelijk internationale informatie geven. Het lijkt hem belangrijk dat we goed op de hoogte zijn van wat elders in de wereld gebeurt. Hij wil ook zelfstudie en zelfontwikkeling stimuleren, maar zegt dat het belangrijk is geen elitaire standpunten in te nemen. En hij is bereid dissonante stemmen te laten horen, met de slagzin* 'Seul la tolérance peut faire jaillir la lumière'.
>
> *Natuurlijk wil ik graag weten hoe de rijke landen van vroeger hun rijkdommen uit de kolonies gebruiken. En net zoals tot voor kort in België, kan je moeilijk zeggen dat het koningshuis van het Iberische schiereiland veel ondernam voor de school. In Spanje is die duidelijk in de handen van de kerk, dat weten we nu zeker, sinds de machthebbers Francisco Ferrer onder valse voorwendsels doodschoten.*

Maar in Portugal gaat het niet veel beter. We hadden al over António de Vasconcelos gehoord, en Edward had ons ook al de geschiedenis van de leesmethodes verteld. Maar het gaat niet enkel om een methode. Er is ginds geen interesse vanwege de publieke overheid om mensen kennis bij te brengen. Punt. De Portugese universiteit zegt dat 80% van de portugese bevolking geen enkele vorm van onderwijs heeft genoten Dat bericht de Associação de Escolas Móveis *aan Minerva. Daarom proberen de leerkrachten van die rondreizende scholen kinderen snel te leren lezen. De* Liga Nacional de Instrução *schijnt nog zo'n vereniging te zijn die het voor de arbeidende klasse opneemt. Ik heb niet kunnen achterhalen of ze net als Ferrer een anarchistische lijn aanhouden, of mutualiteiten voorstaan zoals die Voz do Operário in Lissabon doet. Die liga mikt vooral op openbare voordrachten en rondreizende bibliotheken, en dat is één van de activiteiten van de vereniging van tabaksarbeiders van Lissabon. Verder spreekt Minerva over de Escola Livre, een vrije school mede door arbeiders gesteund. Die school heeft co-educatie op haar agenda staan, iets wat bij andere mutuele initiatieven bij mijn weten niet het geval is. Volgens Edward gaat het om een algemene beweging die snel zal groeien. Die Escola Livre wil de zonen van de werklieden onderwijzen en hun voeding woonst en kleding verzorgen. Toch weer een internaat voor uitverkorenen? Nog iets om bij Edward over door te vragen.*
Ik heb indertijd mama aangeraden twee boeken te kopen opgenomen in de bibliografische revue van Minerva: Zelfwerkzaamheid van de leerlingen in de school *van Mouton en een boek met de titel* Priester Daens, zijn Leven, zijn Strijden, zijne Dood en Verheerlijking, *van de*

hand van zijn broer Pieter.

Ik heb me ook moeten inhouden om niet gelijk bijkomende abonnementen te nemen op Cuba Pedagogica, Documenten des Fortschritts, l'Education, Escuela Moderna en *La Infância Anormal.*

Via Minerva vernam ik dat Edward in de loop van 1910 een andere droom verwezenlijkte. Hij heeft in Oostende de Bureau International de Documentation Éducative (B.I.D.E.) opgericht. Ik ben natuurlijk niet meer op de hoogte van wat er gebeurde na de door keizers, koningen, generaals en hoge officieren ingezette catastrofe in 1914.

In een van de laatste brieven die ik van Edward ontving, zegt hij nu te beschikken over de basisstructuur om wereldwijd het reform-pedagogisch gedachtengoed uit te dragen. Hij zei daarbij dat hij zich nu ook verder wil inzetten voor de opbouw van een echte Vlaamse pedagogie, die, zo denk ik, voor hem wellicht het ideeëngoed moet inhouden van de actieve klas *en van de* Rein Leven *beweging.*

Louis herinnert zich dat hij in een lach schoot toen hij die opmerking de eerste keer las. Nu glimlacht hij. Zijn moeder is zelf een erg overtuigde Fröbel-aanhangster maar heeft zeker ook andere invloeden ondergaan. Toen hij haar vroeg wat ze dacht over die Vlaamse pedagogie, antwoordde ze dat Edward over het algemeen nogal breeddenkend is ten aanzien van de invulling die anderen willen geven aan het werk van onderwijzer, wat niet weg neemt dat hij zelf precies weet wat hij wil doen.

"Dat moet knap lastig zijn, als je in een openbare school

werkt”, merkte Louis nog op.
“Ja,” antwoordde Jeanne hierop. Felix Ortt had het enkele jaren geleden nog over zijn vriend in het tijdschrift *Noord en Zuid*. Als ik me niet vergis was het kort na de oprichting van de B.I.D.E. dat hij schreef dat zijn vriend enkel verdrietig kan zijn met de reglementen, leerplannen en overvolle klassen die van hogerhand worden opgelegd, omdat dit hem belet zijn praktische arbeid als onderwijzer uit te voeren. Maar dat is niet enkel het geval voor iemand als Edward natuurlijk. Er zou moeten werk gemaakt worden van een soort algemene richtlijn die door competente onderwijzers kan opgenomen worden zoals ze dat het best zien gebeuren in hun klas, maar dat vergt een openheid van de besturende elites die zeker niet bestond voor de oorlog uitbrak, en natuurlijk nu nog minder.”

> *Ik zelf heb altijd met veel interesse John Dewey gelezen, sinds men mij tijdens mijn bezoek aan Groot-Brittanië op hem attent maakte. Ik denk dat het belangrijk is Dewey te horen. Hij zegt ondermeer gealarmeerd te zijn door de 'kindgerichte' excessen van onderwijspedagogen die beweren zijn volgelingen te zijn. Hij stelt dat wanneer de volwassene te afhankelijk is van het kind dit zelfs schadelijk kan zijn voor het leerproces. Wellicht denkt hij aan een foute of overdreven interpretatie van wat ik in 1902 van hem las. Hij schreef toen dat het een potentiële fout is te denken dat het kind en niet het onderwerp zowel de kwaliteit als de kwantiteit van het leren bepaalt. De rol van de leraar mag nooit weggecijferd worden. Ik denk dat het in dezelfde tekst is dat Dewey opmerkt dat* ‘het kind en

het leerplan eenvoudigweg twee grenzen zijn die één enkel proces insluiten. Net zoals twee punten een rechte lijn bepalen, zo bepalen het actuele standpunt van het kind en de feiten en waarheden in studie bevat het onderwijs'. *Ik denk dat de meeste* Rein Leven *mensen uiteindelijk hierin ook een richtlijn vinden. Je kan moeilijk verwachten dat kinderen spontaan een levenswijze aannemen die niet zonder spanningen en zelfs wat stress is.*

Maar wat ik van Ovide Decroly las in een van de Minerva-nummers leek me nog interessanter. Hij heeft het niet zozeer over kind, studies en waarheden van het onderwijs, maar over het kind als individu en het kind in zijn omgeving, wat meer is dan enkel kind en studie. Ik kopieer hier wat ik zo interessant vond in een brief die Edward opnam in Minerva:

'Ik denk dat het nuttig zou zijn om een paar woorden tegen u te zeggen over de kleine school voor normalen, om bepaalde bepalingen te rechtvaardigen die schijnbaar in strijd zijn met de fundamentele beginselen van het Land-Erziehungsheime (plattelandsschoolhuizen). We zitten bepaald niet op het platteland en hebben we alleen een tuin en een binnenplaats –wel is het aantal studenten kleiner en zijn de kinderen enkel dagstudenten. Dit is bovendien een voordeel omdat ze zo in contact blijven met ouders en er behoefte is om ouders net zo goed uit te nodigen voor nieuwe onderwijsmethoden als de opvoeders zelf. Dit is moeilijker als het kind niet bij het gezin is. Aan de andere kant kunnen we met jongere kinderen beginnen, juist omdat het moeilijk is om, tenzij om zeer specifieke redenen, kinderen onder de 10 tot 12 jaar oud te onderscheiden.

We hebben hier in de grote stad duizenden hulpmiddelen zoals musea, botanische tuinen, tentoonstellingen, bioscopen, enz. enz. die een belangrijke aanvulling zijn op het stimuleren van de interesse bij kinderen.
Wat het programma en de methoden betreft, zou het lang duren om de leidende principes aan u uit te leggen. We houden hoofdzakelijk rekening met twee elementen, één die betrekking heeft op het individu – namelijk interesse – en de andere die betrekking heeft op de behoeften van aanpassing aan de omgeving – namelijk het nut van objecten, wezens en feiten voor het leven van de mens –. In wezen stellen we niets voor dat niet al door de grote pedagogen is verkondigd: de toepassing is misschien iets beter afgestemd op de leringen van de genetische psychologie…
Niettemin stel ik me voor dat alleen een bezoek en een eigen observatie een idee van een methode kunnen geven aan wie alleen op zijn eigen observaties wil vertrouwen. Ik ben er dus van overtuigd dat u mij op een dag de eer zult bewijzen mij te komen opzoeken en dat ik het genoegen zal hebben u een idee te geven van wat ik probeer te bereiken.'
Nadat ik deze woorden van Ovide Decroly las in Minerva, moest ik ook denken aan wat Molly me vertelde over die Oostenrijkse dokter neuroloog Sigmund Freud. Die zou, net zoals Pierre Janet en Jean-Martin Charcot psychologie en neurologie met elkaar in verbinding gebracht hebben, als ik de uitleg van Molly goed begrepen heb. Psychologie en pedagogie lijken ook nauwer bij elkaar betrokken dan ik vroeger dacht. Maar ik denk hier ook aan de therapeutische waarde die blijkbaar aan de dialoog en het zich projecteren

in iemand anders verbonden is. Wellicht is dat ook het geval voor wie zich als kind in de onderwijzer of onderwijzeres projecteert.

Ik las met plezier het artikel van Paul van Oye over het koninklijk werk Ibis dat John Bauwens opstart en waarvoor hij de steun krijgt van de toenmalige Prins Albert. Uiteraard is het nu duidelijk voor me waarom Prins Albert vermeld wordt op het titelblad van Minerva. Edward heeft de gelegenheid niet voorbij laten gaan. Of hij daarmee zijn eigen inspecteurs zal kunnen beïnvloeden is nog zeer de vraag. Over het Ibis werk zelf, schrijft Paul van Oye in het Frans dat het om een gespecialiseerde school gaat voor weeskinderen van vissers. Men gaat er natuurlijk weer van uit dat visserskinderen automatisch vissers moeten worden, ook als ze wees zijn van een op zee verongelukte vader. Hoe waardevol die IBIS-school is, het zou toch over een grotere maatschappelijke visie getuigen mochten er ook andere cursussen zijn buiten de visserij. Misschien is dat ook zo, ik weet het niet, maar Paul van Oye heeft het enkel over de opleiding tot het beroep van visser op een eigen opleidingsschip en op schepen die ook de zee ingaan. De eindzin is dat op deze wijze deze arme kinderen onderwijs krijgen en opgeleid worden tot dappere vissers. De instelling zou danige bewondering genieten dat er al mensen uit verschillende landen de opzet kwamen bestuderen.

Kijk, en dan ben ik bezorgd. Regelmatig duikt wat ik het Pestalozzi-syndroom noem weer op: van arme kinderen gelukkige armen maken. En bovendien worden ze in dit geval in een maatschappelijke dwangbuis gezet waar ze moeilijk uit kunnen. Maar over de school vond ik enkel die passage van Paul van Oye. Misschien heeft het IBIS-werk

ook andere opleidingen. Maar toch…
En dan is er natuurlijk het hoofdstuk Iberisch schiereiland. Over Spanje nog altijd geen nieuws, na de moord op Francisco Ferrer. De conservatieven hebben blijkbaar het schoolsysteem goed in handen. Nee, de Spaanstalige tijdschriften zijn vooral afkomstig uit het Spaanssprekende Zuid-Amerika. Maar in Portugal is er in oktober van dit jaar blijkbaar een soort ommekeer aan de gang. De Koning is afgezet en liberalen en vrijmetselaars grepen de macht. De prioriteit van de nieuwe bestuurders is blijkbaar de conservatieve kerk uit het onderwijs krijgen. Slechts enkele weken na de inplanting van de Republiek, decreteert de voorlopige regering de beëindiging van de lessen in christelijke doctrine in alle lagere scholen en lagere normaalscholen. Het decreet, zo werd me verteld, heeft de bedoeling 'om de liberale geest en de aspiraties van de republikeinse gevoelens van de Portugese natie te bevredigen, overwegende dat het onderwijzen van dogma's onverenigbaar is met de pedagogische gedachte die het onderwijs en instructie op basisscholen moet sturen'. *De morele opvoeding heeft volgens dit decreet geen boeken nodig, het voorbeeld van de kalmte, de vriendelijkheid, de vasthoudendheid en de werkwijze van de leraar volstaat om de burgerlijke en morele waarde uit te leggen. Dat lijkt me fantasie te zijn van wie tot de nieuwe elite behoort. Ik kan niet geloven dat zoveel analfabeten na zoveel jaren in een door de katholieke kerk gecontroleerde omgeving, plots als Portugese Natie een liberale geest uitstraalt met republikeinse aspiraties. En niet alle leerkrachten stralen plots vriendelijkheid en kalmte uit. Maar het blad* Federação Escolar *stelt dat het beëindigen*

van de leer van de katholieke religieuze moraal op school niemands geweten kan kwetsen, aangezien ouders het recht hebben om dit in de kerk en in het gezin te onderwijzen. De Republikeinen willen dus de lekenstaat naar Frans model, liefst vanaf gisteren. Ik kan me indenken dat een artikel geschreven door een zekere Manuel José António de portugese kerkelijke overheid woedend maakt. De auteur schrijft ondermeer: 'De glorieuze oprichting van de Portugese Republiek bracht de verdrijving uit het nationale grondgebied met zich mee van dit zowel intern als extern zwarte legioen, dat zich eeuwenlang georganiseerd heeft onder het sarcastische, roekeloze signatuur van de Sociëteit van Jezus'.

Ook over de Cartilhas bestaat er polemiek. Niet over het gebruik op zichzelf, maar over het te gebruiken model. Volgens Federação Escolar *is het Cartilha van João de Deus dat de* Associação de Escolas Moveis *gebruikt niet langer goed. Dat moet nu het Cartilha Moderna van Manuel Antunes Amor worden. In zijn open brief van 5 november schrijft de directeur van* Federação Escolar *de ontwerper van de Cartilha Moderna, Manuel Antunes Amor aan. Daarin zegt hij ondermeer:* 'Weg met de oude school. Leve de nieuwe school. Het werk waarvan ik al droomde sinds ik de normaalschoolbanken verliet heeft mijn illustere collega nu gerealiseerd. Misschien heeft hij hierbij onbewust de conceptie Castilho gebruikt om het alfabet voor te stellen, de Portugese Froeber die in de vergeethoek terecht kwam.' *Uiteraard is het leuk naast Fröbel ook over een Portugese Froeber te beschikken, maar wat mij opvalt is een zekere politiek-filosofische euforie over het nieuwe tijdperk dat aanbreekt en dat met onderwijs op*

zichzelf uiteindelijk weinig gebeurt. En dat merkte de redactie van Minerva in 1910 ook gelijk fijntjes op: 'Certes, le Portugal est rongé par de nombreux maux; mais le pire est certainement l'analphabétisme. Plusieurs particuliers, et aussi quelques sociétés, cherchent à remédier à ce mal; mais c'est le gouvernement qui devrait se mettre à la tête du mouvement et faire en sorte qu'un Portugais, ne sachant ni lire ni écrire, fut considéré comme une exception. Aujourd'hui c'est l'inverse!'

Net voor de oorlog begon schreef Edward me dat er nog niet zoveel veranderd is. Het vervangen van één cartilha door een ander kan eventueel de didactiek voor het leren lezen wat meer in de richting laten gaan van een globaal woordmethode, maar in wezen verandert de relatie tussen de onderwijzer en de kinderen niet. Hij vermeldt een artikel van een zekere F.M.Freire die klaagt over de tijd die verloren gaat met het voorbereiden op het staatsexamen aan het einde van de lagere school. De redenering is weerom dat een kind dat niet zal verder studeren niet vol zaken moet worden gestopt dat het nooit meer nodig zal hebben. Het gaat dus niet zozeer over de zin of de onzin om de kinderen proeven te laten afleggen over wat ze leerden, maar dat die proeven moeten voorbereid worden wat voor de leerkracht nutteloos werk is als het kind niet verder studeert. De man vraagt zich af, zo schrijft Edward mij, waarom een leraar waanzinnig veel werk moet verzetten en zijn best moet doen om de examenstof snel in het hoofd van de leerling te krijgen, die het zo weer vergeet. De kritiek op de school is zeker niet in de zin om er een meer opvoedende school van te maken. Maar toch, zelfs als de onderwijzer de meer moderne aanbevolen pedagogie zou willen toepassen, dan

kan dat eenvoudig niet door het voorbereidingswerk op het examen. En Edward vermeldt tenslotte een absoluut verwarrende opmerking van dezelfde F. Freire: een leraar wordt beoordeeld op het aantal kinderen die hij voor het examen inschrijft en niet op zijn pedagogische kwaliteiten. Nochtans had ik een zekere hoop dat er zich in Portugal een interessante evolutie zou voltrekken, zoals ik verder vertel.
Ik schreef Edward hierover aan kort na de oprichting van de B.I.D.E. en hij antwoordde me dat alles afhangt van hoe het systeem werkt. Zonder in te gaan op de situatie in Portugal, schreef hij me toen dat hij al vaker had gezegd dat de ideale opleiding de leerlingen moet voorbereiden op het leven van elke dag en van hen volwaardige mensen moest maken. En hier bij ons is het wel duidelijk dat het onderwijs de leerlingen soms letterlijk zand in de ogen strooit, schreef hij me toen ironisch. Ik vermoed dat hij het als overtuigd christen moeilijk heeft met het dogmatische karakter van zelfs ons officieel onderwijs, als gevolg van de controle van de kerk over de scholen. Hij wil zich niet te openlijk uitspreken over wat in andere landen gebeurt als hij niet over voldoende informatie beschikt. Wel zet hij zich niet enkel af tegen te strikte regels maar ook tegen de grote klasgroepen. En dat is het gevolg van de beperkte financiële middelen die veel regeringen in veel landen voor het algemeen lager onderwijs ter beschikking stellen.
Edward heeft wellicht gelijk. Ik las in Minerva een bericht over de Revue Belge des Sourds-Muets*, in Sint-Agatha-Berchem uitgegeven. De redactie prijst er de inhoud van en verwijst naar nr. 1-2 waarin een opmerkelijke studie verscheen over Helen Keller, de jonge Amerikaanse getroffen door doofheid en blindheid en er in slaagde universitaire*

studies te beëindigen. Uiteindelijk komt alles neer op communicatie, op het leren door te dialogiseren en die communicatie kan blijkbaar op veel verschillende manieren gebeuren.
Ik zei daarop graag meer te willen weten over hoe iemand als Helen Keller conceptualiseert, als ze niet over de klanken van de woorden beschikt, maar enkel over een tactiele voorstelling ervan. Van Edward kreeg ik net voor die vermaledijde oorlog uitbrak nog enkele teksten van en over Helen toegestuurd. Ze was 24 toen ze in 1904 haar Bachelor of Arts verkreeg in Radcliffe. Ze ontwikkelde haar literaire talenten en begon een correspondentie met de Australische filosoof Wilhelm Jerusalem. Ze vertelde hem een episode van haar leerproces, toen Ann Sullivan haar symmetrische groepen koorden van verschillende lengte leerde aan te leggen: "Ik was dikwijls verkeerd en toen Miss Sullivan me op een duidelijk fout patroon wees, concentreerde ik me op de verbetering ervan. Ik dacht erover hoe de koorden te herschikken. Daarop raakte Miss Sullivan mijn voorhoofd aan en spelde met overtuiging 'DENK'. Plots begreep ik dat het woord de naam was voor het proces waar ik mee bezig was. Dit was de eerste maal dat ik bewust een abstract idee voor me zag."
Helen heeft het verder over de moeilijkheden om als kind een conversatie te voeren als je doof en blind bent. Ze is er zich vandaag van bewust dat Ann Sullivan altijd met haar sprak als met ieder ander kind, door gewoon alles in haar hand te spellen. Toch was het haar in het begin moeilijk om een gesprek te voeren. Ze heeft het erover dat waar een horend en ziend kind leert door observatie en herhaling, een doof kind niet leert door de door de mond veranderde intonaties

maar door de beschrijving ervan, zoals een blind kind de beschrijving moet krijgen van gelaatsuitdrukkingen. Daarop vertelt ze hoe moeilijk het is voor een blind en doof kind om de subtiliteiten van een gesprek te leren kennen en gebruiken, omdat ze noch de toon waarin iets gezegd wordt kan horen, noch de bijhorende gelaatsuitdrukking kan zien. Dit houdt een proces van vele jaren in. Helen Keller geeft als voorbeeld hoe ze lang het woord 'love' associeerde aan de warmte van de zonnestralen, nadat ze op een warme zomerdag, bij een observatie over bloemen, een kus afweerde van Ann Sullivan, die daarop in haar hand spelde 'Ann loves Helen'.

Ze herhaalt soms dat ze van het leven zelf leerde, dat Ann haar voortdurend dingen liet voelen en beleven en altijd de eraan geassocieerde woorden in haar hand spelde. Ze vertelt over haar vreugde toen ze begon te studeren in de Perkins Institution for the Blind, waar ze voor de eerste maal direct kon spreken met andere kinderen die net als zij het handspellen beheersten. Plots had ze niet voortdurend een vertaler nodig, zoals tot dan het geval was geweest.

Ik weet verder niet veel van Helen Keller…

Louis stopt weer even met lezen. Hij maakt een nota in de marge naast zijn moeder's beschrijving over Helen Keller: "Nu de oorlog over is, uitzoeken wat er verder met Helen gebeurde." Daarna leest hij verder.

In vele Europese landen, zo kon ik lezen in de tijdschriften waar ik tot aan de oorlog een abonnement op had, werd er vanaf de eeuwwisseling meer en meer geopteerd voor school- of leerplicht. In België was er dat voorstel van de Minister van Wetenschappen en Kunsten om de leerplicht tot 14 jaar

in te voeren waarbij er een vierde graad zou komen voor kinderen van 12 tot 14. Maar dat lukte hem eerst niet. Dan, in 1913 lukte het toch: Prosper Poullet kreeg er de wet door voor een leerplicht van 8 jaar, vanaf de zomervakantie waarin een kind 6 wordt. Ik denk dat dit meer te maken had met de nood aan lezende en schrijvende arbeiders. Maar het pakt natuurlijk wel de nog steeds alomtegenwoordige kinderarbeid aan. Of dat ook effectief zal lukken weten we vooralsnog niet. Die Duitse bezetting heeft alles onmogelijk gemaakt…

Vanaf 1910 las ik vaak wat er in Portugal gebeurde nadat het koninkrijk een republiek werd. Er is de krant A Federação Escolar*, dat zei ik al, waar ik soms in probeer te lezen. Maar ook hiervan heb ik nu geen exemplaren meer sinds de oorlog ons naar Tienen deed vluchten. Wel, ik weet nog dat, ik denk in het begin van Januari 1911, het al duidelijk werd dat de leiders van de jonge republiek het zwaar te verduren kregen van de conservatieve kerkleiding. Toch blijft de krant een verzoenende toon aannemen:* 'God werd niet van school gestuurd; De school hield eenvoudigweg op sektarisch te zijn en werd een Pantheon, waarin een hoger, subliemer begrip van God zal worden meegegeven (...) zo algemeen dat het in alle systemen past en zich aanpast aan alle opvattingen (…). Het is de plicht van de katholieke of niet-katholieke leraar, met respect voor de geloofsovertuigingen van zijn leerlingen, de misstanden te bestrijden die in de schaduw van de religie worden gepleegd, wat deze ook mag zijn, en vooroordelen, fanatisme en bijgeloof uit te roeien die geloof verdraaien of transformeren in een sekte die op een gemene wijze wordt uitgebuit door entiteiten die

boven hun ideale zuiverheid een gevoel van verachtelijke hebzucht en absolute, onaanvaardbare en niet-progressieve dominantie plaatsen'. *Blijkbaar hebben ze ginds, zoals in Spanje en zoals bij ons, arrogante en op macht beluste bisschoppen en kardinalen!*

Wat ik wel interessant vond was de opmerking van João de Barros dat het Primair of Lager onderwijs niet, zoals veel mensen denken, het eerste onderwijs is, zonder hetwelk elk ander onderwijs onmogelijk is. Het gaat volgens hem om het fundamentele onderwijs, dat wat van alle mensen burgers maakt en waardoor mannen de mogelijkheid krijgen deel te nemen in het politieke leven van de stad en het land. Het is geen voorbereiding voor een volgende onderwijsgraad zelfs als het doorlopen ervan er wel gemakkelijker door wordt. Maar vandaag zou niemand verstoken mogen blijven van de drie graden van het primair onderwijs. Men blijft natuurlijk de Comenius-boot afhouden. Zijn idee van Primair en Secundair voor iedereen, gevolgd door een beroepsopleiding, blijft schrikbeelden opwekken bij wie over macht en rijkdom beschikt. Verder weet ik gelezen te hebben dat de Portugese Republiek pleit voor de afzondering van blinde en dove kinderen. Voor kinderen met een mentale of schoolse achterstand zijn speciale scholen nodig. Er wordt ook gepleit voor onderwijs dat het evenwicht houdt tussen lichamelijke en geestelijke ontwikkeling. Dat onderwijs moet vooral nuttig en intuïtief zijn. Boeken worden best vermeden in ruil voor excursies, bezoeken en pedagogische wandelingen, waarbij zoveel mogelijk wordt verzameld. Zo kan men de natuurlijke verschijnselen bestuderen in het seculier onderwijs. Verder zijn particuliere scholen toegelaten onder bepaalde omstandigheden. Maar leerkrachten mogen geen

doctrines onderwijzen die tegen de wetten van de staat ingaan, en de vrijheid van de burger en de sociale moraal aantasten. Dat is mooi natuurlijk, het lijkt wel dat de Nieuwe Schoolbeweging, Decroly en Ferrer geen onbekenden zijn. Maar zal zo'n politiek ook doorgevoerd kunnen worden? Ik twijfel… Edward is natuurlijk overtuigd dat ook ginds Ligthart die hij zo bewondert zal worden gevolgd. Onlangs liet hij me zien dat de school waarmee Ligthart in 1885 al begon in Den Haag, net als de initiatieven van Tolstoj en Robin, een absolute voorloper was in het kader van de Nieuwe Schoolbeweging. *Montessori begint pas in 1907 haar Casa dei Bambini, Decroly start ook in die periode, en Claparède volgt in 1912. Ferrer ging een enigszins andere richting uit, maar ook pas in het begin van deze eeuw.*

In Nederland zijn nu duidelijke regels die het aantal onderwijzers op een school bepalen in functie van het aantal kinderen. Daarmee is de waanzin van de Lancaster-scholen voorbij. Alles bij elkaar heb je nooit meer dan 45 kinderen in een klas met één onderwijzer, en dat is sinds 1912 zo vastgelegd bij wet.

Uit de Portugese republiek kwamen er in die periode verrassende uitspraken, zoals van Henrique Sant'Ana. Die stelt vast dat bijna elke stadswijk over twee privé-scholen beschikt om meisjes en jongens uit elkaar te houden. Daarop vraagt hij zich af waarom met zoveel zorg de meisjes van de jongens te scheiden op die school, als ze enkele jaren later toch samen zullen werken op het atelier, in het bureau of aan de toonbank. Hierop kwam gelijk felle kritiek uit kerkelijke hoek van pastoors die ondermeer een Franse aartsbisschop citeren: 'We zien op verschillende plaatsen

hoe zonder acht te slaan op eigen schoolwetten en vooral op het gewone fatsoen waarmee kinderen omringd moeten worden scholen veranderen in gemengde scholen. Bedenk wat deze gevaarlijke aanpak van schaamteloos naast elkaar zitten, vaak van aangezicht tot aangezicht, op dezelfde banken, kan veroorzaken in ontluikende verbeeldingen'. *Ik vraag me af of die verbeelding niet vooral aanwezig is in het hoofd van wie hierover schrijft.*

Toen ik hierover correspondeerde met Edward, stuurde hij me een studie van de Scandinavische Rasmussen over co-educatie. Uit de vragen gesteld aan kinderen in een gemengde school blijken driekwart ervan de co-educatie goed te vinden. De jongens zeggen dat ze door de aanwezigheid van de meisjes betere en zachtere manieren krijgen, terwijl de meisjes menen meer vrijheid te verkrijgen door samen te zitten met de jongens. De leerkrachten zeggen dan weer dat het makkelijker is om orde te houden in de klas omdat jongens en meisjes elkaar aanvullen en dat in het algemeen het geestelijke leven in de klas gezonder is.

Edward schreef me in die periode ook over zijn voorstellen in verband met het Belgisch onderwijs. Hij verwees naar de Education Nouvelle Beweging. Verder schreef hij dat hij op het congres van de B.I.D.E. in Den Haag had gezegd niet heel het Belgisch onderwijs te willen veranderen, maar dat hij enkel geïnteresseerden en leerkrachten wil laten zien hoe ze in hun eigen praktijk principes van die schoolbeweging kunnen inbouwen. Hij ging er wel prat op dat de B.I.D.E. belangrijke personen en organisaties onder haar leden telt, zoals de Belgische Koning Albert I, de socialistische senator, feminist, pacifist en vrijmetselaar Henri La Fontaine en

buitenlandse ministeries voor onderwijs van ondermeer Roemenië, Bulgarije, Tunesië en Haïti.
Het is pijnlijk te zien hoe toch verstandige mensen in de Kerk zich ondertussen blijven afzetten tegen alles wat seculier onderwijs is. Kardinaal Mercier schreef datzelfde jaar nog in zijn Herderlijke brief dat het godloochenend onderwijs verstoten moet worden evenals de drukpers die dergelijke godloochening bevoordeelt. Hij vaart uiteraard uit tegen de vrijmetselaars die volgens hem de natie onder hun juk houdt. Geen persoonlijke vrije keuze van godsdienst of niet godsdienstig te zijn, maar nog altijd de oplegging van het dogma van wie de meeste macht heeft.
De oorlog heeft veel opgeschort en stilgelegd. Wel heeft de katholieke regering nog net voor de oorlog uitbrak de algemene hervorming van het lager onderwijs van vier graden erdoor gekregen: meer en gratis onderwijs voor de armere bevolking. Dat wil eigenlijk zeggen dat hiermee het katholiek onderwijs door de Staat gesubsidieerd wordt, met als kleine toegift Staatsinspectie te aanvaarden. Socialisten en liberalen zijn woest, omdat dit meer kinderen naar het katholiek onderwijs brengt. De kerk toont haar dogmatische macht. Maar het blijft bij een leerplicht en geen schoolplicht. De gegoede burgerij en de aristocratie kan gerust zijn, het huisonderwijs blijft mogelijk voor wie zo wil. We zullen zien hoe dit verder loopt nadat de oorlog afloopt.

Louis onderbreekt voor de zoveelste maal zijn lectuur als hij zijn moeder hoort bewegen in haar koortsige slaap. Ze ijlt en heeft het over Lodewijk. Ze wordt even wakker en spreekt haar zoon aan alsof het haar man is. Louis heeft de tranen in zijn ogen. De oorlog is wel voorbij, maar het is nog zeer de vraag of

Jeanne haar ziekte te boven komt. Vandaag gaf de dokter weinig hoop. Bij de eerste zin van het vervolg van Jeanne’s nota’s laat Louis zijn tranen de vrije loop. Hij moet zijn ogen enkele malen drogen vooraleer de letters ophouden te dansen.

> *De oorlog heeft ons leven verwoest. Niemand kan de heftigheid van de mokerslag begrijpen die mijn innerlijk verbrijzelde, toen ik vernam hoe volledig waanzinnige Pruisische officieren mijn vader en Lodewijk lieten neer schieten op 26 oktober van 1914. Ja, lieten doodschieten. Ze waren zelfs te laf om hun laaghartige wraakoefening zelf uit te voeren. Wat een verschil tussen die opgeblazen arrogante dragers van wapenrokken en mijn Duitse vrienden en collega’s van wie ik zoveel leerde.*
>
> *Lodewijk is niet meer en niets deed mij terug willen gaan naar dat vermaledijde oord waar hij werd afgemaakt. Ik wilde met de kinderen naar Oostende, maar dat werd me afgeraden. Het Oostende vol vluchtende mensen werd al snel bezet door het leger van de Keizer. Veel Oostendenaars probeerden zelf nog vlug het land uit te geraken, richting Verenigd Koninkrijk of richting Nederland waarvan de Kaiser de neutraliteit niet schond. Ook Edward vluchtte naar Sluis. En hoe optimist was hij in dat laatste nummer van Minerva dat ik onder ogen kreeg: Hij schreef toen* ‘Haut les cœurs, et l’avenir est à nous, à cet internationalisme éducatif qui n’est qu’une forme, et non de moins importantes, de la grande fraternité universelle!’ *Hij was toen, net als zijn intellectuele medewerkers, overtuigd dat de internationale samenwerking de arrogante kapitalisten en de bezittende aristocratie zou weerhouden een oorlog te beginnen omwille van gebiedsuitbreiding in Europa en in de*

gekoloniseerde wereld.
Ik vertrok naar Tienen met de vier kinderen. Arme Louis, die me zoveel moet helpen. Ik herinner me de lijdensweg van Liège naar Tienen. Je was toen 10 jaar, mijn zoon, en je moest je mee ontfermen over je 8-jarige broer en je zusjes van 4 en 2. De oorlog eist van je dat je te vroeg moet volwassen zijn, zelfs nu, arme jongen. Je bent nu vijftien, en je praat en denkt als iemand van twintig. Je hebt weinig tijd gehad om kind te zijn. Bitter geluk om hier op de boerderij samen een onderkomen te vinden zonder dat ik teveel last kreeg van de hele oorlogsmiserie. Ik ben wel heel mijn bibliotheek, waaronder alle Causeries Pédagogiques van Edward kwijt. Eigenlijk ben ik alles verloren, mijn geliefde, mijn aantekeningen, mijn leven. Enkel herinneringen in mijn hoofd blijven over. Ik weet zelfs nog de titels van de hele eerste serie van Edward's Causeries die Lodewijk en ik altijd samen doornamen zodra we een nieuw deeltje kregen. Het is zijn keuze van wat een pedagoog zou moeten gelezen hebben, denk ik zo: Emile ou de l'Éducation, van J.J. Rousseau; Sophie ou la Femme, van J.J. Rousseau; De l'Éducation, van Herbert Spencer; Psychologie de L'Éducation, van Gustave le Bon; De l'Éducation des Filles, van Fénelon; Éducation et Positivisme, van R. Thamin; Psychologie appliquée à l'Éducation, van H. Marion; Psychologie de l'Enfant, van Dr Ed. Claparède; Comment Gertrude instruit, van Pestalozzi; Lettre à ma petite Sœur, van Félix Ortt..
Van zijn tweede serie herinner ik me Le Traité des Études, van Rollin; La Grande Didactique, van Coménius; L'Œuvre de Coménius, van R. Menendez; La Réforme de L'Enseignement, van Van Overberg; Pages de Psychologie,

van Jan Ligthart; L'Ecole de l'Avenir, van Kleefstra; L'Enseignement régulier de la Langue, par P. Girard; Le Traité de Pédagogie, van Kant; Punition et Pardon, van Mme van Kol en *Les Caractères et l'Education morale, van F. Queyrat.*

Hoe enthousiast was Edward nog steeds, op de vooravond van de oorlog met wat er in de jonge Portugese republiek aan de gang was. Hij schreef me toen over wat hij gelezen had van de Sociedade de Estudos Pedagógicos. *Hij had het over Braga Paixão die zijn ervaringen vertelt van zijn wekelijkse wandeling door Lissabon met de kinderen van de tweede klas. Elke donderdag trok hij met 12 tot 18 jongens de stad in, waarbij ze zagen hoe glas wordt gemaakt, hoe de bakker brood bakt. Ze bezochten steenbakkerijen, tegelmakers, drukkerijen, conservenbedrijven en zelfs een kalkoven.*

Tezelfdertijd hoorde ik uit Portugal ook kritische stemmen in verband met sommige Nieuwe Educatie-pedagogen. Een zekere Elmino Moreira schrijft dat de Montessori-methode helemaal niet bevrijdend is, zoals sommigen beweren. Hij heeft het over enkele anarchistische scholen in Nederland die het begrip vrijheid meer in overeenstemming brengen met de geest van onze tijd. Ik denk dat het om een anarchist gaat die het standpunt van Maria Montessori over de dichotomie vrijheid en discipline wil bespreken. Ik weet niet over welke scholen in Nederland hij het heeft.

Verder las ik ook Silva Correia die weigert de school te zien als een plaats waar je stille, aandachtige en overbeleefde kindjes opvoedt tot een soort gedisciplineerde slaven of veteranen. Hij schrijft dat de schoolmeester soms wat tirannie van zijn leerlingen moet kunnen verdragen en dat het onderwijs acteurs moet vormen en geen passieve

luisteraars. De meester moet de student doen doen.
Toch steekt het nationalisme de kop op. Er wordt opgemerkt dat men voorzichtig moet zijn met het toelaten van vreemdelingen om Portugese kinderen op te leiden. Die vreemden zouden de psychologie en de Portugese ziel van de plaatselijke bevolking en haar kinderen wel eens kunnen misvatten.
Ik schreef er nog over naar Edward, waarbij ik ook een opmerking maakt over wat Freire zei over de examendruk. In de laatste brief die Edward me stuurde voor we werden overvallen door het leger van de Keizer geeft hij zijn mening over hoe ook bij ons het lager onderwijs teveel op nationale helden en op instructie is gebaseerd is. Dat laat de kinderen niet toe zelf goed na te denken. Volgens Peeters wordt hiermee enkel bereikt dat de kinderen over declaratieve kennis beschikken. Hij haalt Montaigne aan: 'savoir par coeur n'est pas savoir'. *Hij kon akkoord gaan met wat hij door mij vernam over de standpunten van de Portugezen die ik las, dat het onderwijs aanschouwelijk moet zijn en dat de leerlingen door handelen in de praktijk moeten leren.*

Louis neemt nu de laatste door zijn moeder geschreven nota's door. Die zijn geschreven in de maanden na het einde van de oorlog en net voor ze ziek werd. Vrij snel sijpelde er informatie door over wat sinds 1915 gebeurd was buiten de bezette gebieden. Hij krijgt het weer kwaad als hij het optimisme leest waarmee Jeanne de na-oorlogse toekomst tekent. Ze is nu zo verzwakt dat hij echt vreest voor haar leven.

Sinds november is het precies of het licht terug is, hoewel we in de donkerste maanden van het jaar zijn. De eerste berichten die ik doorkreeg was dat Edward het grootste deel

van de oorlog in Oostburg doorbracht waar hij een school voor kinderen van Vlaamse vluchtelingen begon in opdracht van de Belgische overheid. Hij beschouwde dit als een opvoedkundig laboratorium, ook voor hem zelf. Hij organiseerde zijn klas van dertig a veertig leerlingen tussen de 6 en de 16 jaar waarbij opdrachten die de leerlingen zelfstandig kunnen oplossen een belangrijk aspect van het werk waren. Zo kon hij zich ook met deelgroepen bezig houden. Hoewel hij het pragmatisme van John Dewey aanhoudt dat hij kent van het in 1916 gepubliceerde boek School and Education, *ziet hij snel het verschil tussen theorie en praktijk. Dat versterkt zijn band met Ida Heijermans en met wat hij leerde van Jan Ligthart die op 16 februari van 1916 kwam te overlijden. Zoals steeds was mijn vriend ook in die periode bij andere projecten betrokken. Ik verneem net dat hij regelmatig schreef in het door Ida gepubliceerde tijdschrift* De Vrouw, *waarbij hij het vooral had over zijn Belgische School in Oostburg.*

Van Ligthart vernam ik dat die in de laatste jaren van zijn leven steeds meer opging in de Goddelijke liefde in de figuur van Christus. De maatschappelijke verbeteringen verheffen de mens nooit echt, zo zei hij. Die verheffing komt er pas wanneer de mens innerlijk vernieuwt en in hem de zuivere Goddelijk Liefde ontwaakt. Nu begrijp ik de bedenkingen die onze rode vrienden Thijsen en Bol al meer dan tien jaar maken in hun blad De Nieuwe School *over hoe Ligthart zich te gemakkelijk liet inpalmen door allerlei predikers. Ik kreeg van een teruggekeerde vluchteling een nummer van* De Nieuwe School *van kort na de dood van Ligthart en hierin schrijft Thijsen onomwonden:* 'Er is tussen Ligthart en ons, tussen Ligthart en de Hollandse schoolmeesters, een

ellendige hoop levend en klevend misverstand geweest; wij hebben heel lang de hoop gehad, dat Ligthart op ‘n goede dag, ‘n zéér goede dag, met ‘n fors gebaar door heel de hem omwoekerende massa halfgarigheden heen naar ons toe zou stappen. Maar het gebeurde nooit. Heel zijn publieke leven, ondanks alle hulde, hem uit allerlei onnozele monden gebracht, achten wij van weinig gevolg voor ons onderwijs. Ligthart particulier moet een heerlijk en mooi mens geweest zijn; iedereen die hem gekend heeft, heeft van hem gehouden; en allen die hem zagen vonden hem ook als schoolmeester schitterend.’ *En toch denk ik dat Thijsen niet helemaal gelijk heeft. Ik denk dat Jan Ligthart echt probeerde, maar net omdat hij zo’n mooi mens was, misschien soms wat teveel aandacht schonk aan voorstellen van anderen die misschien zijn volledige aandacht niet waard waren.*

Ik heb nu ook vernomen dat dichter bij ons in Brussel Waxweiler is overleden. Ik kan het niet laten terug te denken aan wat we over de jonge António Faria de Vasconcelos hoorden die hier in Brussel studeerde en in Bièrges zijn school opstartte vlak voor de oorlog uitbrak. Ik ben benieuwd of hij naar België terug zal komen en zijn Nieuwe School-experiment verder zal zetten. Maar over Waxweiler nog even. Het is ongelooflijk hoe hij op vrij korte tijd het Solvay Instituut voor Sociologie *tot een basis uitwerkte voor breeddenkend onderzoek. Ik denk niet alleen aan de relaties die hij opzette tussen Energetica en algemene biologie en sociologie, maar ook aan de Ethologie bij andere dan menselijk diersoorten. Hij slaagde erin sociologie, fysiologie en psychologie te verbinden in vergelijkende studies. Vanaf het allereerste begin maakte het Instituut*

gebruik van moderne methodologieën. Dat kon natuurlijk dank zij de vrijgevigheid van Solvay maar het is de visionaire Waxweiler die het Instituut altijd vrij hield van één bepaalde stroming, zodat het als een echt 'laboratorium' functioneerde voor diepgaand onderzoek naar het leven in de stad, naar de organisatie van de arbeiders, de economische ontwikkeling en zelfs de etnografie van Belgisch Congo, waarbij vaak statistiek wordt gebruikt. Ik ben benieuwd hoe dit instituut zich verder zal ontwikkelen na de dood van haar visionaire directeur en nu de waanzinnige oorlog eindigde.

Uit Portugal krijg ik ook opnieuw informatie. Ik verneem dat Adolf Lima in het door anarchisten opgezette Escola Oficina nº 1-project als leraar natuurwetenschappen werkt. Hij laat het leren over vogels voorafgaan door uitstappen in de velden rond Lissabon tussen Algés en Linda-a-Pastora en in de Duinen van Algés en Trafaria. Hij verkiest kennis te induceren doorheen observatie in plaats van het geheugen van de leerlingen vol te pompen met woorden en formules. Volgens hem is het de socratische werkwijze van organiserende problemen en vragen die de individuen deze of gene waarheid doen ontdekken.

En dan heb ik opnieuw informatie over John Dewey natuurlijk. Voor mij is hij een lichtbaken geworden over wie ik zoveel mogelijk te weten wil komen. The School and Society *was al een heel interessant boek toen het in 1899 uitkwam maar nu is er tijdens de oorlog ook* Democracy and Education *bijgekomen. Dewey beweert dat scholen, in plaats van burgers voor te bereiden op ethische participatie in de samenleving, passieve leerlingen cultiveert door op feitenkennis en lichaamsdiscipline aan te dringen. In plaats*

van kinderen tot reflectieve, autonome en ethische wezens op te leiden die in staat zijn tot sociale waarheden te komen door middel van een kritisch en intersubjectief discours, bereiden scholen leerlingen voor op de volgzame naleving van autoritaire werk- en politieke structuren. In de scholen ontmoedigt men zowel individueel als gemeenschappelijk onderzoek. Hogescholen beheersen die visie op de onderwijsinstelling. Dat zei hij al in 1899 en hij herhaalt het met nog meer overtuiging in School and Democracy. *Over onderwijssystemen in het algemeen schreef hij al bijna twintig jaar geleden:* 'De verbetering van het onderwijs is wat nodig is. Dat is niet simpelweg leraren afleveren die beter de dingen kunnen doen die niet nodig zijn, maar eerder de opvattingen veranderen van wat onderwijs inhoudt.' *Dat wil niet zeggen dat Dewey niet duidelijk de kwalificaties van een lesgever bepaalt: een natuurlijke liefde om met jonge kinderen te werken, een natuurlijke neiging om te informeren naar onderwerpen, methoden en sociale kwesties die verband houden met het beroep, een verlangen om deze verworven kennis met anderen te delen. Dit zouden volgens hem geïnternaliseerde principes of gewoonten moeten zijn die 'automatisch en onbewust werken' maar zijn geen gewoon mechanische vaardigheden.*

Ik denk dat we dit slechts kunnen bevatten als we ook begrijpen hoe Dewey zich democratie voorstelt. Ten eerste is democratie voor hem een ethisch ideaal is en niet een louter politieke regeling. Ten tweede ziet hij participatie, en niet representatie, als de essentie van de democratie. Ten derde benadrukt hij de harmonie tussen democratie en wetenschappelijke methode: steeds groter wordende en zelfkritische onderzoeksgemeenschappen opereren volgens

pragmatische principes en herzien voortdurend hun overtuigingen in het licht van nieuw bewijsmateriaal. Dat is, als ik het goed begreep, volgens Dewey een model voor democratische besluitvorming. Ik meen dat hij oproept tot uitbreiding van het concept democratie. Het ethisch project breidt zich uit van politiek naar industrie en naar de hele samenleving. Als we dit kunnen waarmaken met een meer democratische school waarin, zoals Ferrer het wilde, kinderen van verschillende bevolkingsklassen samenkomen, dan hebben we nu misschien de kans om met onderwijs en kultuur de volgende generatie te helpen arrogante leiders in de hand te houden en tot betere inzichten te brengen.

Jeanne zal de pogingen om die droom te verwezenlijken niet niet meemaken. Maar ze zal ook de nieuwe waanzin die nog geen twintig jaar later terug opduikt niet zien. Ze bezwijkt aan de virulente griep die op het einde van de oorlog grote delen van de wereld gedurende twee jaar in de ban houdt en sterft op het einde van het voorjaar van 1919 op de grote boerderij van verre neven van Lodewijk.

Bij ons weten heeft ze geen contact meer gehad met haar moeder. Louis verneemt later dat zijn grootmoeder stierf niet lang voor hij zijn moeder verloor.

Lotgevallen van een gemoedelijke anarchist

Oostende

We keren terug in de tijd tot 1904. In Oostende is Lucien Souris, leerling van Edward Peeters net 10 jaar oud wanneer hij

met zijn vader gaat kijken naar Koning Leopold II die het ruiterbeeld van zijn vader onthult op het gemeenteplein dat hierna de naam Koning Leopold I plein krijgt. Al snel zal het plein bij de Oostendenaars gewoon vermeld worden als *'t Pèrd*.
De vader van Lucien is machinist bij de rederij van John Bauwens. De kleine jongen hoort hoe hij met enkele werkmakkers praat over de stand van zaken in de visserij. Iets meer dan 2.300 mensen werken in de visserij, maar alle reders klagen over het tekort aan mankracht. Vissers komen gewoonlijk uit vissersgezinnen. Ze kennen de stiel en de gevaren ervan van jongs af aan. En daar ligt de knoop. Jonge vissers stappen liever over naar minder gevaarlijke en wat lucratievere beroepen. Ze nemen dienst aan boord van postschepen of proberen het korps van loodsen te vervoegen. Sommigen keren zich zelfs af van de zee. Maar wie wel voor de zee kiest heeft vaak te weinig opleiding genoten.
De tienjarige Lucien bekommert zich niet over opleiding en schoolgaan. Zijn vader kijkt streng toe dat hij het goed doet op school. Hij heeft grootse plannen voor zijn zoon. Als het aan hem ligt zal die niet gewoon machinist worden, maar ingenieur. Já, machinist Souris kijkt graag ver vooruit en zowel John Bauwens als kapitein Arseen Blondé herinneren er hem voortdurend aan dat hij Lucien zo lang mogelijk moet laten schoollopen. Daar weet de jongen zelf niets van. Zodra het kan, speelt hij met zijn vriendjes in de schaduw van de De Smet de Nayerbruggen of aan de voet van de nieuwe grote kerk. Tot voor kort verbleven ze ook vaak aan het Comedieplein. Maar dat is voor het ogenblik een gevaarlijke plek, nu het Thêatre Royal er

afgebroken wordt.

De koning heeft de koninklijke verblijfplaatsen in de Langestraat en alle bijgebouwen verkocht aan de *Domaine de la Couronne de l'État Indépendant du Congo*. Twee jaar later zijn de huizen doorverkocht aan de *Onafhankelijke Staat van Congo* op voorwaarde dat het huis waarvan destijds de ouders van Leopold II gebruik maakten, bewaard en ter beschikking van de vorst moeten blijven. Door het verdrag in verband met de terugname van Congo door de Belgische Staat, wordt deze ook eigenaar van die gebouwen.
Lucien is ondertussen veertien jaar oud en weet wel een en ander van de hele geschiedenis. Ook volgt hij lot van het 400 kamers tellende Royal Palace Hotel, het paradepaard van de Koningin der Badsteden. Dit wordt afgestoten door haar eigenaars. Acht jaar waren voldoende om vast te stellen dat zo'n enorm hotel in Oostende waanzin is, net zoals andere projecten van Koning Leopold II trouwens. Het bedrijf wordt overgelaten.
In dezelfde periode bevestigt Professor Jules Felix de kwaliteiten van het minerale water dat in de *Trinkhall* in Oostende aangeboden wordt en maakt het meer bekend. Het water is volgens de professor heilzaam voor verteringsproblemen, obesitas en nierproblemen. Het krijgt de naam *Eau Alcaline-Sulferée-Lithinée et Boratée et Sodique.*
Op de dijk is in de buurt van de Koninklijke villa en de overgelaten Royal Palace een ander bouwproject van de koning beëindigd. De Venetiaanse en Koninklijke gaanderijen werden er aangelegd. Sinds kort kan je er soms de oude koning zien met zijn maîtresse en hun kinderen. Hij leeft openlijk samen met

Blanche Delacroix sinds koningin Marie Antoinette stierf, tot grote ergernis van aristocratie en adel en tot groot jolijt van vele Oostendenaars.
In 1909 komt de familie minder naar Oostende en op het einde van het jaar sterft Leopold II. Zijn neef Albert I volgt hem op als koning. In Oostende is hij gekend omwille van zijn inzet voor de IBIS-school. Die bekommernis maakt deel uit van zijn meer humanistische kijk op de samenleving. Toen al getuigde de jonge prins die nu koning is van een zekere interesse voor het leven en het welzijn van de arbeidende bevolking, hoofdzakelijk met de bedoeling een andere dan de socialistische weg in te slaan.
Oostende is wel een deel van haar speelzalen en daaraan gekoppelde programma's kwijt. Met de dood van Leopold II valt de koninklijke bescherming van het Kursaal weg. Heel wat invallen volgen op basis van de bestaande wetten tegen het gokken. Gaandeweg verdwijnt het gokkende publiek naar andere oorden. Maar er is wie graag een nieuw publiek wil aantrekken: gebruikers van thermale instellingen. Onder de meer dynamische hoteleigenaars vindt je wie aan Oostende badstad een thermaal karakter wil geven. Men wil concurreren met andere kuuroorden in Wallonië en Frankrijk. Zo toont de Maison Bouchery op het fronton "*Eau Mineral d'Ostende - Source du Parc*", een verwijzing naar het paviljoen in het stadspark waar het thermaal water ter beschikking staat.

Hoewel het niet de bedoeling is dat Lucien zijn vader opvolgt als machinist in de visserij, heeft hij toch wel interesse voor de sector. Oostende is de belangrijkste vissershaven van België. In 1910 telt men er 26 stoomboten naast 159 grote zeilschepen en

de 154 kustvaartuigen. Sinds Lucien's ouders naar Oostende kwamen toen hij nog kleuter is het aantal boten met een stoomlier en het aantal stoomboten voortdurend toegenomen. De grootste onder hen kan kolen aan boord nemen voor reizen van tot vijf weken.

Zes vennootschappen hebben de stoomvisserij in handen. De grootste is nog altijd de *'Pêcheries à vapeur'* met John Bauwens aan het hoofd. Verder zijn er ook de *NV 'Pêcheries d'Islande'*, de *Golder & Cie*, de *IBIS vennootschap*, *H.P. Aspeslagh & Cie* en de *NV 'Delta'*. Ook daarom gaan meer toekomstige vissers langer naar school en krijgen ze een betere professionele opleiding. Dit jaar telt de gemeentelijke vissersschool van Oostende 49 leerlingen en de schoolboten van de IBIS zelfs 75.

Toch kent de visserijwereld nog grote problemen waar het om het welzijn van de werknemers gaat. Zelden zijn er contracten voor een vol jaar, de meeste aanwervingen zijn per seizoen van 6 maanden en gebeuren gewoonlijk rond Allerheiligen en rond Pasen. De kleine vissersboten met slechts 1 of 2 man aan boord moeten zelfs geen lijsten over de aanwerving bijhouden. De arbeidswetten die vandaag gebruikelijk zijn in de industrie gelden niet in de visserij. Vissers kunnen enkel op privé-kassen en verzekeringen rekenen. In Oostende zijn er twee, waarvan de *Caisse de prévoyance des pêcheurs* onder auspicien van de Staat werkt. Alle hierin ingeschreven vissers die 60 jaar oud zijn en minstens 30 jaar in de visserij werkten krijgen een jaarrente van 120 frank. Een weduwe heeft recht op het zelfde jaarlijkse bedrag en de kinderen hebben recht op 24 frank per capita. De verzekering dekt ook de medische kosten bij werkongevallen en

betaalt 12 frank per maand tijdens de herstelperiode. Maar alles bij elkaar is het leven van de vissers getekend door armoede, dat merk je wel in het schipperskwartier. In de Schippersstraat wonen er tot 18 mensen per huis, in Sint Franciscusstraat zijn het er 16. In de cirkelstraat wonen vaak meer dan twintig mensen per huis.
De toenemende viscapaciteit en consumptie van bepaalde soorten zoals tong, schol en schelvis heeft ook zijn keerzijde. De sinds onheuglijke tijden beviste gronden in de Noordzee zijn uitgeput in 1913 en de vissers moeten verder van huis naar nieuwe visgronden zoeken. De met stoommachines uitgeruste trailers zijn nu in het voordeel. De Oostendse vissers dalen af tot de Portugese en Spaanse en zelfs tot de west-Afrikaanse kusten. Maar hier beginnen ook de moeilijkheden: vanaf de *Cabo Fisterra* tot Lisboa beschermen Spaanse en Portugese wetten de territoriale wateren voor de plaatselijke visserij. Nogmaals is John Bauwens de andere reders een stap voor. In 1907 experimenteerde hij al met koelinstallaties aan boord van de *O 87 Marcelle*. Hij gaat scheep met het Vennootschap *Nordiana* dat traanolie en kabeljauw verwerkt. Dat maakt het hem ondermeer mogelijk te investeren in het zoeken van nieuwe visgronden zoals voor de Marokkaanse kust. Sinds 1907 gaan er ook trailers naar de Witte Zee. Hij heeft dus reeds alternatieve gronden klaar bij grotere visschaarste in de Noordzee. In 1910 vernieuwt hij de visserij op haring met een uit de Westhoek overgenomen ervaren bemanning voor de *Pionnier II.* Dit jaar voorziet hij als eerste reder schepen van radioapparatuur en laat hij marconisten opleiden voor het gebruik ervan. Dat is ook het

geval voor de *O 130 Jacqueline* die hij voorbereidt om naar Belgisch Congo uit te sturen in het voorjaar van volgend jaar, om ook daar mogelijkheden voor de visserij na te gaan. Dat zal onder het bevel van Arseen Blondé gebeuren. Die heeft sinds 1901 het brevet van *Patron Pêcheur* van de zeevaartschool. Na een tijdje voor Cesar Degroote te hebben gewerkt, is hij nu sinds enkele jaren kapitein bij de rederij van Bauwens. De vader van Lucien zal als machinist meevaren naar Belgisch Congo.
Lucien hoort hierover wanneer hij af en toe eens een weekend afzakt naar Oostende. Hij is aan zijn studies voor burgerlijk ingenieur begonnen aan de universiteit van Gent. Hij verblijft bij vrienden die hij vorige zomer in Oostende leerde kennen, toen ze hier op vakantie waren. Ze hebben toen samen veel tijd doorgebracht op de dijk, aan het strand en in enkele cafés waar vaak jongeren samenkwamen die gekend stonden omwille van socialistische sympathieën. Je vond er ondermeer leden van de coöperatief SEO. Tijdens zijn verblijf in Gent heeft Lucien Souris meer contact met de socialistische beweging en is hij meestal te vinden in de kringen van de Coöperatieve Vooruit. Hij toont grote belangstelling voor de arbeidersondernemingen in de schoot van de *NV Vooruit*. Lucien stelt zich voor hoe hij als toekomstig ingenieur dienstig zou kunnen zijn in een coöperatieve of in een onderneming door arbeiders bestuurd. Zou zo’n bedrijf mogelijk zijn in de visserijwereld? Hij weet dat het moeilijk is hierover met zijn vader te praten, maar de weinige keren dat hij Arseen Blondé ontmoet, hoort hij hoe deze kapitein zich verbonden voelt met de vissers waarvoor hij verantwoordelijk is.

Lucien is in de zomer van 1913 terug in Oostende. Enkele van zijn Gentse makkers zijn bij hem op bezoek en begin augustus bezoeken ze het nieuwe Kaaistation dat op de eerste van die maand ingehuldigd werd door Koning Albert 1 vergezeld door zijn zonen Leopold en Karel. De jongelingen nemen de *Wagon-lits* installaties kritisch onder de loep. De zichtbare luxe komt enkel ten goede aan wie in grote stijl tussen Londen en het vasteland reist. Men voorziet opvang en onthaal voor personen van koninklijke bloede en andere hoogwaardigheidsbekleders. Het is een schrijnend contrast met de woonomstandigheden in het visserskwartier op nog geen vijf minuten gaans van het station. Maar de ingenieurs in opleiding zijn wel onder de indruk van de inschepingshal, een beglaasd metalen gebinte met drie scharnier-bogen.

Dan komt het nieuws dat Lucien, net als zijn vrienden die ook twintig zijn geworden, zijn studies moet onderbreken en zich moet melden bij de militaire overheid. Op 15 september wordt hij ingelijfd bij het Belgische leger. De nieuwe wet op algemene dienstplicht is natuurlijk een zware streep door zijn rekening. Maar het is wel een eerlijker manier om jonge mensen in te lijven voor verplichte legerdienst dan het voorheen bestaande lotelingen systeem. Die wet werd door de oom van de huidige koning nog op zijn sterfbed ondertekend, maar voor pacifisten en internationalisten is de verplichte dienst een moeilijke zaak. Lucien voelt het aan alsof hij nu definitief zijn ouderlijk huis in de Caïrostraat verlaat. De spanningen tussen de mogendheden ten oosten, ten westen en ten zuiden van België lopen de laatste tijd hoog op. Toch denkt Lucien dat de Koning de neutraliteit

van het land zal kunnen verdedigen en dat hij na de verplichte dienst zijn onderbroken studies terug zal opnemen.

Ongewild soldaat

Lucien is al milicien wanneer hij verneemt dat zijn vader vertrok met de *O 130 Jacqueline* naar de monding van de Congostroom. Het ziet ernaar uit dat hij vrij lang afwezig zal zijn. Hij kan dan niet vermoeden dat hij hem de volgende vijf jaren niet zal zien. Enige tijd na het vertrek van zijn vader brengen twee van zijn vroegere onderwijzers hem op de hoogte van het tragische nieuws dat zijn zus werd vermoord door haar minnaar. Het nieuws overvalt hem. Hij neemt contact op met zijn moeder die hem wenend vertelt dat baby Lucienne door haar zal worden opgevoed en dat zijn ouders willen dat hij er peter van wordt.
Enkele weken later houden nieuwe zorgen hem bezig. Hij denkt dat 1914 hard op weg is om een *annus horribilis* te worden. Het lijkt er op dat de leiders van Europa persé de kaart van de kolonies wil hertekenen, dat is tenminste wat hij hoort van zijn socialistische vrienden in Gent wanneer hij in juli voor een weekend op militair verlof is. De vrienden praten uitgebreid over de aanslag op prins Ferdinand in juni jongstleden. De daaropvolgende oorlogsverklaring van Oostenrijk aan Servië komt niet echt als een verrassing. Of het Belgisch leger in gewapende conflicten zal betrokken worden hangt af van de positie van de Koning. Hij blijft wel de neutraliteit van België aankondigen. Hij beweert van zichzelf zegt dat hij ondanks zijn familiale banden met het Duitse keizershuis en met het huis van

Orléans, in de eerste plaats Koning der Belgen is.
Op 2 augustus krijgt Lucien het nieuws te horen dat de internationalist Jean Jaurés twee dagen ervoor in Parijs werd dood geschoten. Men weet nog niet in hoeverre deze daad te maken heeft met zijn pogingen om de oorlog tussen de grote allianties met Frankrijk aan de ene zijde en het Duitse Rijk aan de andere af te wenden, maar dezelfde dag hoort hij dat de Duitse Keizer daags ervoor de oorlog verklaarde aan de Tsaar van Rusland en dat Duitsland vandaag het Groot Hertogdom Luxemburg bezette. En dan is er paniek in de kazerne. Lucien en zijn makkers vernemen dat de Duitse legerleiding de doortocht door België eist richting Frankrijk en dat de Belgische Koning de neutraliteit van het land blijft verdedigen. Daarop blijken Duitse troepen de grens te zijn overgestoken terwijl op hetzelfde moment de oorlog aan België is verklaard.

Lucien wordt ingevoegd in het 3de linieregiment van de 1ste Divisie. De achterhoede van de divisie komt in contact met de voorhoede van het Duitse leger op 18 augustus. Het station van Grimde wordt een weerstandstelling waar het 3de linieregiment voor wordt ingezet. Het is de vuurdoop voor Lucien. De Duitse overmacht is zo groot dat zijn regiment niet alleen de stelling niet kan houden, maar bovendien bijna de helft van haar effectieven verliest.
Daarop krijgt de 1ste divisie opdracht de opmars van het Duitse leger via de Dijlevallei te vertragen. Een kleine achterhoede legt wegversperringen aan zonder in gevecht te gaan. De leiding van de 1ste divisie is van oordeel dat grote weerstand bieden geen zin heeft en trekt voort achter de rest van het leger. Lucien

ontsnapt aan de dood en zijn regiment wordt ingezet tussen Willebroek en de Zenne, waar hij op 25 augustus na lange dagmarsen uitgeput toekomt.
Lucien hoort hier dat in Oostende Engelse troepen zouden zijn aangekomen. Misschien wordt alles nu in de kiem gesmoord, hoopt hij nog. Pas later verneemt hij dat de Engelse aanwezigheid van korte duur was. Tevergeefs probeert hij iets te weten te komen over zijn moeder en de kleine Lucienne. Maar het is zo goed als onmogelijk om persoonlijke informatie te krijgen. De Koning en de Belgische regering hebben zich wel teruggetrokken in Oostende op 9 oktober. Het doet Lucien pijn zo dicht bij Oostende te zijn geweest en nog steeds niets gehoord te hebben over zijn familie. Hij weet enkel dat de rederij van John Bauwens vorige maand haar schepen begon te verleggen naar Milford Haven en daar nog steeds mee verder gaat. De overheid en de reders willen beletten dat de visserij in Duitse handen overgaat, mocht de stad door het oprukkende leger bezet worden, zo zegt men. Op 5 september vertrok de *O 87 Emmanuel* met opdracht te vissen en te lossen in Milford Haven. Op 6 september vertrok de *O 81 Isa* met opdracht de vangst in Swansea te verkopen. Op 8 september vertrok ook de *O 85 President Stevens* naar Milford haven, gevolgd door de *O 83 Marcelle*. Op 9 september vertrokken de *O 82 Gaby* en de *O 131 John* naar Milford Haven. De *O 97 Marie Louise* vertrok gelijktijdig doch kreeg de opdracht eerst te gaan vissen en in Engeland te verkopen. Op 23 september kwam de *O 87 Emmanuel* terug Oostende binnen om de volgende dag te vertrekken naar Milford. De bemanning had ook haar

familieleden aan boord. Op 13 oktober verplaatst de Regering zich naar De Panne omdat Oostende verloren is. De *O 130 Jacqueline* kwam toen net uit Congo aan. Dezelfde dag vaart het schip de haven van Oostende weer uit niet enkel met bemanning en familieleden. In het ruim van de *O 130* neemt Kapitein Arseen Blondé 500 vluchtelingen die met hem meewillen. Hij zet er 452 in Folkestone af en de rest, waaronder de familieleden van de bemanning, waaronder ook Lucien's moeder en petekind, gaan mee tot de nieuwe aanleghaven voor de rederij Bouwens in Milford. Arseen wil gelijk terug naar Oostende om nog meer vluchtelingen af te halen maar de schipper van een baggerboot van de firma Cloet verwittigt dat de Duitsers ondertussen Oostende binnengerukt zijn, waardoor hij van het plan afziet.

Wat nog overblijft van het Belgische leger wordt achter de rivier de Ijzer opgesteld. Soldaat Lucien Souris van de tweede compagnie van het tweede bataljon van het derde linieregiment weet voorlopig niets van de vlucht van de *O 130* en zijn familie. Hij probeert wat uit te rusten na de mars tot aan de bocht van de Ijzer tussen Schoorbakke en Tervate. 's Nachts is het vrij rustig in de inderhaast gegraven loopgrachten maar toch schrik je van elk geluid. Men heeft hem vandaag niet op wacht gezet en hij weet niet of dat een goed of een slecht voorteken is. Er wordt rondverteld dat men aan de andere zijde van de Ijzer land onder water heeft gezet, zoals wel vaker gebeurde in de polders tijdens gewapende conflicten. Hij heeft vroeger als kind in Oostende voldoende gehoord over het beleg van de stad en hoe men de belegerende troepen verhinderde tot bij de stad te

komen door dijken door te steken. Hier zegt men nu dat er sluizen zouden zijn opengedraaid. Maar ondertussen is hij niet op wacht gezet. Hij denkt aan de andere compagnie-kameraden die zich hier op de vochtige grond liggen. Ze hebben één iets gemeen. Ze zijn goede schutters. Hij zucht en moet plots denken aan het portretje in de huiskamer, waar hij als vier of vijf-jarige kleuter opstaat, geweer in de hand, terwijl zijn zusje naast hem op een houten stoel zit. Hij had altijd graag met zijn luchtbuks geschoten. Hij weet dat men van hem zegt dat hij ook een goede schutter is. Maar nu gaat het niet over konijnen. Is hij een moordenaar aan het worden? Is hij het al? In gedachten keert hij naar het portret terug. Hij heeft zijn ouders nooit gevraagd of de afdruk door de fotograaf van Flemalle werd gemaakt of dat dit hun eerste portret in Oostende is. Daarop pinkt hij een traan weg, als hij denkt aan zijn vermoorde zus. Hij heeft nog steeds niet precies begrepen wat er gebeurd is, maar vervloekt wel de dag dat zijn ouders die man in huis haalden die later de minnaar van zijn zus werd. Moordenaar, moordenaars… Hebben de andere jongens die hier aan beide zijden van de Ijzer proberen te rusten ook dergelijke gedachten? Of zijn er die al te afgestompt zijn om nog veel te denken. Elk bevel is om uitgevoerd te worden. En in de laatste weken is zoveel duidelijk geworden: het is schieten en beschoten worden. Hoeveel mensen worden door verdwaalde, zelfs door eigen kogels gewond of gedood, hoeveel door bewust gemikte kogels?

Net voor dageraad weet hij dat hij juist geraden heeft. Zijn groep die hier probeerde te slapen wordt opgetrommeld: uit de loopgraaf, het veld op, en vuren naar believen in de richting van

de vijand. Schoorbakke moet van ons blijven, ze mogen de brug niet over. Ze schieten, laden, schieten, laden. Dan voelt hij een stekende pijn in zijn linkerhand. Bloed. Hij laat zich vallen. Een maat van hem roept. Hij wacht. Lang. Met gesloten ogen. Dan voelt hij dat hij opgetild en gedragen wordt. Ontsnapt, nogmaals. Maar het is de eerste keer dat een kogel niet alleen dichtbij kwam maar hem ook raakte.
De gevechten aan het bruggenhoofd van Schoorbakke waren hevig, net zoals op enkele andere mogelijke oversteekplaatsen. Het gevaar dat het Duitse leger ook dit laatste stukje land, tussen de Ijzer en de zee zou bezetten is groot. De spoorlijn Nieuwpoort-Diksmuide wordt de nieuwe grenslijn tussen beide legers. Koning Albert laat zijn twijfels achter zich en geeft de toelating voor de volledige overstroming van de Ijzervlakte tussen de spoorwegberm en de linkeroever van de rivier. Maar Lucien maakt de gevechten bij Ramskapelle en Pervijze niet mee. Op 14 november, vier dagen nadat het Duitse leger Diksmuide bezet en men zich aan beide zijden begint in te graven, verblijft hij in Courseulles-sur-mer. Hij heeft zelf ter informatie een nota gemaakt van de gebeurtenissen:
'*J'ai été blessé à Schoorbakke, lors de la bataille de l'Yser le 24.10.1914 à l'aube. Notre compagnie occupait les tranchées de la rive gauche de l'Yzer, immédiatement en aval du front de Schoorbakke, lorsque le commandant de la Compagnie W à commandé de sortir des tranchées et de nous placer en tirailleurs dans les champs derrière les tranchées face au Sud. C'est au cours de l'execution de cet ordre que j'ai été blessé d'une balle à la main gauche. J'ai été evacué sur l'hôpital de Courseulles dans le*

Calvados.' Lucien weet dat hij alles bij elkaar enorm veel geluk heeft gehad dat de verwonding aan zijn hand niet infecteerde voor hij kon verzorgd kon worden. In het herstellingsoord waar hij enkele weken doorbrengt verblijven veel jonge mannen met deels of volledig geamputeerde ledematen. Het verhaal is steeds hetzelfde. Toen ze eindelijk verzorgd konden worden of aankwamen in het veldhospitaal waren hun wonden zo veretterd dat, om verdere gangreen te voorkomen, de artsen enkel de amputatie hadden als laatste redmiddel.

De bezetting van België waarvan de neutraliteit nochtans bij internationaal verdrag vastlag is nu bijna volledig. De Duitse legerleiding is verbolgen over het feit dat de strategie om het Franse leger in de rug aan te vallen is mislukt. Wat een snelle oorlog moest zijn, dreigt vast te lopen in een eindeloos durende belegering, zoals in de geschiedenis al vaak gebeurde.
Alle internationalisme en coöperatieve idealen van socialisten ten spijt blijken de militaire oproepen met nationalistische ondertoon zwaarder door te wegen. Dat verbaast veel dirigenten waaronder de bolsjewieken-leider Lenin. Die kan niet begrijpen waarom zelfs de socialistische partijen de oorlogsinspanningen van hun respectievelijke landen steunden. Hij vraagt zich af waarom arbeiders en boeren de imperialistische oorlog van de bourgeoisie uitvechten in plaats van de klassenstrijd op te nemen. Zelf vlucht hij van Oostenrijk naar Zwitserland.

Op 10 januari 1915 is Lucien Souris terug bij zijn compagnie, aan het front. Zijn makkers vertellen hem hoe ellendig ze zich

voelden net voor de kerstdagen aanbraken en hoe veel ellendiger ze zich nu voelen. Die decembermaand was koud en nat en zowel aan Belgische als aan Duitse zijde zaten de loopgraven vol jonge mensen die van thuis droomden. Het leek zo onwezenlijk dat ze, door enkele meters land gescheiden, zich aan beide zijden verstopt moesten houden tussen de uitvallen door. Naarmate kerstdag naderde, was het alsof het wapengeweld spontaan ophield. Niet zelden hoorde je 's nachts aan beide zijden kerstliederen opklinken en op kerstdag zelf zong hier en daar een spontaan meerstemmig en meertalig koor. Verschillende jongens waren er getuige van hoe langs beide zijden plots gezichten verschenen en dat er zelfs mannen waren die uit hun loopgraven kropen om met de jongens van de overzijde een sigaret of een slok brandewijn uit te wisselen. Hoewel de officieren die kerstverbroedering niet verboden en sommigen er zelfs aan deelnamen werden de gebeurtenissen wel gerapporteerd en op tweede kerstdag kwamen orders dat dergelijke verbroederingen voortaan niet meer zouden getolereerd worden. Lucien is niet echt verbaasd over wat men hem vertelt. Zoals hij, zijn er wellicht veel mensen met gezond verstand die zich afvragen wat de zin is van dat ingraven nu op het terrein eigenlijk niemand goed weet hoe het verder moet en waarom. Het internationalisme onder de arbeidersklasse lijkt tot falen gedoemd, en die kerstverbroedering is slechts een kleine episode, een sprankeltje hoop dat niet alles verloren is waar het de solidariteit tussen de kleine lieden betreft.
Maar het oorlogsgeweld doet die gedachten gauw vervagen. Zoals overal langs de Ijzerlijn, vervalt ook zijn compagnie in een

eindeloze routine waarbij dagen in de voorste linie loopgraven afwisselen met dagen in de logistieke linies, gevolgd door enkele dagen ‘rust’ op grotere afstand van het front.
De dagen vooraan sta of zit je meestal in het water of in de vrieskou. Vaak komt het eten koud aan, er zijn ook momenten dat de veldkeukens niets aanvoeren omwille van vallende granaten en ontploffende obussen. En soms krijg je in je gamel een smerige brei als voedsel. De hele omgeving is nat en drassig, maar toch is er geen drinkbaar water voor handen. Daar vooraan val je niet zelden over half begraven lijken, verwondt je je voortdurend aan prikkeldraad en metalen brokstukken. Toiletten graven is onbegonnen werk.
De dagen in de achterliggende loopgraven worden vooral doorgebracht met het verstevigen van wanden en het verbeteren van verbindingsgrachten die even snel terug kunnen worden stuk gebombardeerd, waarna het werk van voren af aan opnieuw begint.
Nee, dan zijn de enkele dagen op rust toch iets beter. Hoewel je ook hier wordt opgeschrikt door een of andere aanval, kan je toch hopen op een bad, je eventueel te ontdoen van luizen en vlooien. Sommigen proberen vrouwelijk gezelschap op te duikelen in herbergen of kroegen in de buurt, maar anderen zoeken gezelschap van een hond. Die kan mee naar de loopgraven om de ratten jagen als je er in slaagt het dier zo gek te krijgen dat het meegaat naar die menselijke waanzin.
Tijdens de tweede slag om Ieper, in april 1915, wordt aan Duitse kant volop stikgas gelost in de richting van de Belgische, Franse, Canadese en Britse verdedigingslijnen. In de buurt van

Steenstrate snelt het 3de linieregiment de grenadiers ter hulp. Hoewel het gas snel berucht wordt in de loopgraven is er toch wie het vertikt om een masker op te zetten. Wanneer Lucien op 18 mei korporaal wordt, is zijn eerste bekommernis er bij zijn ploeg op aan te dringen nauwgezet de richtlijnen te volgen voor het gebruik van de maskers. Maar kort hierop valt het offensief stil en de volgende maanden wordt de compagnie waar hij deel van uitmaakt op verschillende plaatsen aan het ijzerfront ingezet met logistieke opdrachten.
Met de lente en de zomer is de nattigheid en de kou verdwenen uit het dagelijkse leven, maar naast vlooien en luizen zijn er nu ook de wolken muggen. En op warme dagen is de stank moeilijk te harden.
Tijdens één van de rustperiodes achter de frontlinies hoort Lucien dat Koningin Elisabeth het in maart had over *een Ijzeren Gordijn*, toen ze over de scheiding sprak tussen haarzelf en de omgeving waarvan ze afkomstig is. Uiteraard kan ze als echtgenote van de Koning geen enkel contact hebben met wie in wat nu vijandelijk gebied heet te wonen. Toch beweren boze tongen dat ze informatie zou doorspelen aan de Duitse bezetter, wat niet waar is. Bij een andere rustperiode, op het einde van de zomer ontmoet Lucien een jonge pacifist die naar Milford uitweek en nu oorlogsvrijwilliger is als brancardier. Die weet niets over de familie Souris, maar voor het eerst hoort Lucien iets over de *O 130 Jacqueline*. Die kwam wel degelijk uit Congo terug, kreeg de oorlogsnaam *Raymond* en blijft onder het bevel van kapitein Blondé vissen vanuit Milford. Bij één van de uittochten zou kapitein Blondé een ontmoeting gehad hebben

met de Canadese *SS Morwenna* toen die getorpedeerd werd door een Duitse U-boot. Daarop zou zette Blondé koers recht op de U-boot met de bedoeling die te kelderen. De onderzeeër zou de *Raymond* onder vuur hebben genomen en één visser werd gedood. Hoewel Lucien niet weet of zijn vader nog als machinist werkt met kapitein Blondé, is hij gelijk terug bezorgd. Maar men verzekert hem dat het om iemand van de dekbemanning ging. Toen de U-boot uiteindelijk onderdook, werden er nog ongeveer dertig drenkelingen van de *Morwenna* uit het water gehaald en naar Milford overgebracht.
Op 10 december 1915, na bijna één jaar onafgebroken aanwezigheid aan het front, is Lucien volledig uitgeput. Hij is niet de enige. Maar wanneer hij bovendien ernstig ziek wordt en men voor een longontsteking vreest wordt hij toch enkele weken op herstelverlof gestuurd. Hij kan enkel nog slechts verbazing voelen over het feit dat hij voor het tweede jaar op rij in deze vermaledijde oorlog de decembermaand ver van het front kan doorbrengen in een relatief rustige omgeving. Bijgelovig is hij zeker niet, maar toch is het precies of er iets over hem waakt…
Tijdens zijn herstelverlof krijgt Lucien de kans om wat meer te weten te komen over wat er elders dan aan de frontlijn gebeurt. Zo verneemt hij dat de Duitse bezetter blijkbaar al zeker is blijvend in België te zullen aanwezig zijn. Er wordt gewerkt aan nieuwe spoorlijnen. Een Franse socialist leent hem enkele kranten en zo verneemt Lucien dat er een heel nieuwe spoorlijn in aanleg is tussen Aken en Tongeren richting frontlijn. In de Franse socialistische pers wordt er vooral gesproken over de

gevangen bij de aanleg van een monsterviaduct van meer dan 1 km in Moresnet. De informatie komt van Nederlandse grenswachters aldaar. In diezelfde pers wordt ook de rekrutering van de soldaten onder de werkende bevolking gehekeld. Op een cartoon ziet men hoe atletisch gebouwde mannen de stempel krijgen '*vlees voor kanon*' terwijl een officier over een kreupele oudere man zegt: '*Die sturen we niet, we houden hem voor de kweek*'.
Maar vlees voor kanon kan ook vlees voor dwangarbeid zijn. De Duitse bezetter zet overal gedeporteerde gevangenen in voor verplichte arbeid. Zo worden er meer dan 12.000 gevangen Russen aan het werk gezet in Moresnet, waarvan velen van ontbering sterven. En dat is ook het geval op andere plaatsen waar de slavernij, die sinds mensenheugenis deel schijnt uit te maken van de oorlogsvoering, opnieuw ten volle opduikt. Rusland is door verdragen verbonden aan wie tegen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije vecht wat de ontevredenheid verhoogt onder arme boeren en arbeiders voor wie deze oorlog enkel nog meer leed meebrengt. Nationalistische gestes van de Tsaar, zoals de Duits klinkende naam van de stad Sint Petersburg veranderen in Petrograd zijn bijna kinderachtig te noemen. Bovendien had zijn voorganger die *Sankt-Piter-Boerch* liet bouwen eerderde toenmalige rijke Verenigde Provinciën op het oog dan op het hopeloos verdeelde Roomse Rijk der Duitse Natie. Die ontevredenheid onder de arbeidersbevolking komt ook tot uiting in delen van de Europese socialistische beweging. Het lijkt er wel op of deze om imperialistische redenen begonnen oorlog de beweging in twee kampen verdeelt: de

internationalisten die zich tegen elke oorlog verzetten en de verdedigers of defensisten die vinden dat het grondgebied van het vaderland moet verdedigd worden als het wordt aangevallen.
Ondertussen verneemt Lucien dat het Duitse leger in de kuststreek een logistieke spoorweg heeft aangelegd tussen Oostende en Dudzele, waar depots zijn aangelegd. Dit zou betekenen dat het Ijzerfront bevoorraad kan worden zowel langs Zeebrugge als langs Oostende en via de spoorlijn naar Diksmuide.
In niets doet de Duitse legerleiding uitschijnen dat het loopgraven front van de Ijzer tot de Vogezen een patstelling is. Ondertussen trekken de Franse en Britse leiders hoe langer hoe meer dienstplichtigen en vrijwilligers aan uit hun kolonies en overzeese gebieden.
In februari wordt korporaal Lucien bij de vierde compagnie van het vijfde bataljon van het 3de linieregiment ingedeeld. Hij overleeft nogmaals een aanval en tegenaanval om enkele meters niemandsland te veroveren en kan hierbij ook de groep die hij beveelt veilig terugbrengen naar de relatieve rust van het achterland. Niet helemaal onverwacht krijgt hij een promotie tot sergeant op 1 maart en wordt hij op *Cours d'instruction* gestuurd in Gaillon.
Terug aan het front op 10 maart, neemt hij de leiding over een sectie met ondermeer de opdracht enkele verblijfplaatsen voor soldaten in de hoofdlinie beter te stutten. Ook moeten de plaatsen voor de wachtposten in de verbindingsloopgraven tussen de eerste linie en de hoofdlinie aangepakt worden. Die

staan te vaak onder een dikke laag water en drek en de soldaten die er post moeten vatten krijgen al snel last van opgezwollen en infecterende loopgravenvoeten vooral als ze zich niet op tijd van voldoende droge sokken konden voorzien.
Vaak moet het werk verschillende malen worden overgedaan, gezien het onvoorspelbare weer en de voortdurende schermutselingen die pas verbeterde gangen terug doen instorten.

Op 24 juni 1916 komt er een besluitwet dat manschappen die in de eerste linies vechten, daarbij moed tonen en geen tuchtmaatregelen ondergingen, door middel van frontstrepen een bijkomende vergoeding zullen genieten bovenop de soldij. Lucien verneemt dat hij per een 1 augustus 1915 zijn eerste frontstreep krijgt en per 1 februari 1916 een tweede frontstreep. Hoewel hij de toekenning waardeert, zou hij liever willen dat niemand ook hij niet in die omstandigheden moet leven. Hij denkt met enige bitterheid dat als hij niet eerst doodgeschoten wordt of omkomt van een of andere in de loopgraven opgedane ziekte wellicht nog meer distincties zal verzamelen, want er lijkt geen einde in zicht te zijn voor de ellende van de ingegraven soldaten die om de zoveel tijd moeten aanvallen of zich tegen een aanval moeten verdedigen.
Half juli wordt Lucien nogmaals op instructie gestuurd. Zijn instructie eindigt in Parijs, waar hij op 15 juli een toelating krijgt tot middernacht de stad in te mogen. De dag daarop is hij officieel bevorderd tot adjudant.
Ondertussen is de slag aan de Somme begonnen en Lucien hoort tijdens zijn één dag durende verlof in Parijs gruwelverhalen over

het aan de gang zijnde offensief. De Franse en Britse legerleiding willen niet toegeven dat de in de eerste fase de geplande doelen onmogelijk te bereiken zijn. Men kan niet door de Duitse linies doorbreken en in Parijs wordt gefluisterd dat er op één dag meer dan 50.000 soldaten zouden zijn gesneuveld in het niemandsland tussen beide loopgravenstelsels.
Bezorgd keert Lucien terug naar het Belgische Ijzerfront waar hij ingedeeld wordt bij de 6de compagnie van het 23ste linieregiment. Hier aan de Ijzer is er vooralsnog geen sprake van een groot offensief. De Belgische legerleiding weet dat ze niet over de manschappen en uitrusting beschikt hiervoor en Koning Albert staat erg huiverig tegenover aanvallen die bijna zeker als enig gevolg hebben manschappen de dood in te jagen. Men blijft dus de bezette lijn verdedigen, weliswaar met bijna dagelijkse schermutselingen, maar die in vergelijking met het massacre van de Somme weinig levens kosten. Lucien krijgt het bevel over een peloton van hoofdzakelijk Vlaams sprekende soldaten. Vaak vertaalt hij gekregen orders eerst in het Nederlands, waarna hij de soldaten doorgaans in hun eigen dialect aanspreekt. Hoewel in de loopgraaf zelf sommige bevelen niet logisch lijken, is Lucien er zich wel van bewust dat een doorbraak van het Duitse leger hier geen goede zaak zou zijn voor wat aan de Somme gebeurt. Vaak probeert hij de nieuwelingen aan het front moed in te spreken. Hij is graag gezien onder de eenvoudige boeren- en arbeiderszonen die de troepen komen vervoegen zodra de wettelijke leeftijd te hiervoor. Daarbij levert zijn blijvende aanwezigheid aan het front hem op 13 augustus van dit jaar zijn derde frontstreep

op. Al bijna twee jaar, denkt hij, bestaat het grootste deel van zijn dagen uit het rondploeteren in dit stukje West-Vlaamse polders, waarbij steeds opnieuw anderen en hijzelf onder vuur staan, niet alleen tijdens de van hogerhand bevolen uitvallen, maar ook tijdens het gewone onderhoudswerk van de loopgraven. Hij verbaast zich over het woord '*gewoon*'. Hoe kan dit woord zijn hoofd binnendringen als het gaat om het proberen droog en zonder ondieren houden van diepe littekens in het landschap, waarin vaak angstige en wenende mannen in verveling zitten opgepakt, een verveling die enkel wordt onderbroken met bevelen voor onmogelijke en soms onzinnige taken die de meesten doen verlangen naar de volgende periode van verveling. Sommigen zijn zo verdwaasd dat ze liever dood zouden blijven mocht doodgaan aan het front in vele gevallen niet zo schrikwekkend zijn.
Aan de vooravond van de derde oorlogswinter wordt Lucien nogmaals overgeplaatst, ditmaal naar de 11de compagnie van het 3de regiment dat in mei van dit jaar terug ontdubbeld werd van het 23ste linieregiment. Er is wie hem niet graag ziet vertrekken. Zelf denkt hij dat meer manschappen de Belgen tot meer actie zou kunnen bewegen aan dit uiteinde van de lange westfront-lijn. Maar dan hoort hij hoe de geallieerde legerleiding half november het Somme-offensief stillegt. Het veroveren van enkele honderden vierkante kilometer heeft ruim 600.000 levens gekost. Na de oorlog zal hij vernemen dat er langs Duitse zijde meer dan 400.000 doden vielen. Een miljoen doden voor een nieuwe patstelling. Ditmaal brengt Lucien de kerst- en nieuwjaarsperiode in de loopgraven door, met de

manschappen die onder zijn bevel staan. Het ziet ernaar uit dat het 3de en het 23ste linieregiment blijvend de sectoren van Steenstraete en Diksmuide zullen verdedigen. Het vooruitzicht dat het peloton wellicht voor langere tijd op dezelfde plaats gelegerd zal zijn is plots een soort stimulus om meer werk te maken van het verbeteren van de schuiloorden. Men probeert rustplaatsen droger en netter te houden, er komen meer afgezonderde zones waar vuil en excrementen kunnen worden gedeponeerd. Maar de aanwezigheid van ratten is niet te vermijden dus wordt het houden van honden nog steeds toegelaten. Tijdens de vaak lange natte, donkere, maar ook erg koude dagen van dit jaar dat ten einde loopt, kan men zich alles bij elkaar beter proberen warm te houden met graaf- en stutwerk, of met het africhten van een hond. Dat kan op sommige momenten zelfs aantrekkelijker zijn dan met zelfgemaakte of verweekte kaarten spelletjes te spelen bij een rokend vuur. En voor Lucien is alles aantrekkelijker dan stil te moeten zitten en naar grove soldatenmoppen te luisteren vol harde vloeken en schunnige woorden of verhalen over deels ware en deels uitgevonden seksuele exploten te aanhoren.

In Januari 1917 past een nieuwe besluitwet de vorige wet op de frontstrepen wat aan. Op 13 Februari van 1917 heeft Lucien er vier. Met enige ironie denkt hij dat 13 blijkbaar een geluksgetal geworden is voor hem; de nieuwe frontstreep betekent dat hij nog steeds leeft en hij vraagt zich af of dat ook nog het geval zal zijn tegen het moment dat de vijfde eraan komt. Of misschien verzwakt het Duitse leger wel zodanig dat de Keizer de strijd opgeeft… Dat leger moet zich immers met

twee fronten bezighouden, en als hij de geruchten hier mag geloven wordt de druk op het westfront verhoogd.
Tijdens een korte rustperiode verneemt hij echter dat het oostfront misschien wel verzwakt, maar dan ten voordele van de Centrale Mogendheden. Het blijkt dat de Russische Tsaar verplicht zou geweest zijn af te treden op 15 maart. Lucien kan zich met moeite een beeld vormen van het oorlogsleed in Rusland. De winters zijn er veel kouder dan aan de Ijzer, en hij heeft ook al weet van het enorme aantal door de Centrale Mogendheden gemaakte Russische oorlogsgevangenen. Dat alles zou enkele dagen eerder tot een enorme volksopstand geleid hebben, niet alleen in Petrograd, maar ook in andere delen van het land. Er zijn hardnekkige geruchten dat Lenin die in het begin van de oorlog naar Zwitserland was gevlucht zich nu in Petrograd zou bevinden.
Onder de Russische socialisten heb je wie zich rond Lenin schaart en vindt dat enkel de klassenstrijd zin heeft gevoerd te worden. Daarom wordt er tegen de aan de gang zijnde oorlog gepleit omdat die de mankracht voor die klassenstrijd mobiliseert ter ondersteuning van bezitters die elkaar bevechten. Lenin stelt dat er voor defensisten geen plaats is in zijn bolsjewistische beweging. Kopstukken van de revolutionaire beweging met een meer nationalistische houding, waaronder Stalin, veranderden zonder veel schroom van opinie om niet uitgesloten te worden, wanneer de leider zijn stellingen naar voren schuift in vier punten: alle grond aan de boeren, alle macht aan de sovjets, alle fabrieken in handen van de arbeiders en onmiddellijke vrede met Duitsland. De Duitse Keizer houdt

zeker rekening met Lenins publieke verklaringen tegen de oorlog en ziet hierin de mogelijkheid een voordelige vrede met Rusland te kunnen sluiten en zodoende al zijn troepen aan het Westfront te kunnen inzetten.
Pas na de oorlog zal Lucien details te weten komen, en ook dat de Duitse overheid de reis van Lenin en zijn staf naar Petrograd ondersteund hebben, door hen in een afgesloten trein Duitsland maar ook het neutrale Zweden en Finland door te loodsen, zodra de Tsaar de troon aan zijn broer had overgedragen wat door hem prompt geweigerd werd. Verder pleegde de bolsjewieken afdeling van de socialisten onder leiding van Lenin een poging tot staatsgreep die echter mislukte. Toen enkele voormannen van de beweging gevangen werden genomen, vluchtte Lenin terug naar Finland.

Nog altijd aan de Ijzer, bij de 11de compagnie van het 3de linieregiment is Lucien ondertussen van onderofficier tot officier bevorderd met de graad van onderluitenant. Dat gebeurt op 7 juli 1917. De lente is nogmaals overgegaan in zomer die natte dagen met droge afwisselt. De temperatuur draait rond de twintig graden maar vaak is de zon achter de wolken verscholen. De grond droogt dus niet echt.
Na een eerste proef, lanceren de Duitse troepen in de nacht van 12 op 13 juli 125 ton mosterdgas, die ze zelf Gelbkreuz-granaten noemen in de sector Noordschote Boezinge. De compagnie van Lucien wordt er niet door getroffen, maar het is wel duidelijk dat dit gas veel gevaarlijker is dan wat eerst gebruikt werd.
In het Rode Kruis Hospitaal van De Panne zien verpleegster Jane

de Launoy en haar collega's er de gevolgen van. Zijzelf vertelt dat de mannen gekleed op bed liggen niet kunnen ademen zonder blauw, woest en verwilderd, krampachtig de vuisten samen te knijpen. Ze merkt verontwaardigd op: '*Velen die niet sterven zullen blind blijven. Waarom worden zij die oorlog willen en voorbereiden niet met de wreedste folteringen tot de verstikkingsdood gebracht?*' Andere verpleegsters durven de soldaten op verlof niet over hun belevenissen te vertellen: ze zien mannen met verbrande longen, met verwoeste gezichten, en wie nog adem heeft om te schreeuwen, schreeuwt het uit van de pijn. Anderen kunnen enkel nog fluisteren en weten dat hun door het gas als dichtgeknepen keel hen zal doen stikken.

Lucien heeft andere zorgen: begin augustus valt er zoveel water uit de lucht dat de loopgraven even drassig zijn als tijdens de najaarsstormen. Het onderhoud is bijna onbegonnen werk. Hij is verwonderd en ontdaan wanneer hij precies zes maanden na de toekenning van zijn vierde frontstreep, op 13 augustus 1917 de vijfde krijgt zoals nog enkele manschappen van zijn peloton. Er worden opmerkingen gemaakt over hoeveel frontstrepen er nog zullen volgen tot het einde van de oorlog, indien de wet ondertussen niet verandert. Er is wie zich grappend afvraagt of aan het eind van de oorlog de mouwen lang genoeg zullen zijn om er al de strepen op te naaien.

De nazomer en de herfst kondigen zich aan en nogmaals worden de pelotons aan het werk gezet om de logistieke verbindingen tussen achterland en eerste linies zo vlot mogelijk te maken. De 130 km spoorlijnen dat het leger in de loop der jaren heeft aangelegd om soldaten snel te bevoorraden van

munitie en levensmiddelen moeten worden gecontroleerd. Onder onderofficieren en lagere officieren wordt gespeculeerd of het wellicht tot een nieuw groot offensief komt. Er zijn geruchten dat Lenin uiteindelijk in zijn staatsgreep geslaagd is en er duiken weer berichten op dat de Duitse Keizer aanstuurt op vredesonderhandelingen met Rusland, wat hem de mogelijkheid zou geven de aan het oostfront gelegerde troepen naar het westen te verplaatsen. Daarop reageren de Belgische, Franse als Britse legerleiding nerveus, ondanks de oorlogsverklaring van de Verenigde Staten van Amerika aan Duitsland.

Lucien Souris krijgt het bericht dat hij op 7 november tot luitenant is benoemd. Op 12 december wordt hij naar de opleidingscursus voor officieren gestuurd. Hij verneemt daar dat hem het Oorlogskruis zal worden verleend. Dit ereteken in brons werd ingesteld op 25 oktober 1915 en wordt toegekend aan militairen voor een daad van moed tegenover de vijand. In zijn geval komt hij in aanmerking gezien hij 5 frontstrepen heeft, wat overeenkomt met 3 jaar frontdienst. Het lint zal voorzien zijn van een bronzen palm met de letter *A* (Albert I). De vermelding in de Dagorde geschiedt op legerniveau.

Tijdens zijn officiersopleiding tot luitenant hoort Lucien Souris dat de verplichte uitwijking van de Oostendse visserijvloot naar Milford Haven tot onverwachte ontwikkelingen leidde. De Britse vissers waren al een tijd overgegaan tot het oprichten van vissersbonden, naar het model van de de vakbonden van de metaalbewerkers. Kapitein Arseen Blondé moet zeker aan zijn jeugd terug gedacht hebben, wanneer hij Edward Anseele had

horen spreken in Oostende tijdens een vissersopstand, toen nu ook een staking uitbrak onder de machinisten van de Belgische stoomsloepen, waar Lucien's vader zich bij aansloot. Kapitein Arseen die altijd de kant koos van zijn bemanning trad spontaan als spreker op om de eisen van de machinisten duidelijk te maken aan de reders. Niet alleen slaagden de machinisten erin te bekomen waar ze voor in staking waren gegaan — hoofdzakelijk betere werkvoorwaarden — maar bovendien besloten de Oostendse vissers die in Milford verbleven de zeemansbond *Union of Belgian Seamen* op te richten hierbij geholpen door de secretaris van de *Seamen and Firemen Union* van Milford Haven. Verder begreep Lucien dat de reders niet onverdeeld gelukkig zijn met deze ontwikkeling. Om zich te verdedigen tegen de collectieve mobilisatie van de vissers werd overgegaan tot de stichting van de *Union des Armateurs - Redersvereniging*. Het is bijna surrealistisch dat hij voor het eerst van zijn vader hoort, verwikkeld in een arbeidsconflict, terwijl zijn doel op dit ogenblik is gewoon de oorlog te overleven.

Oostende en haar bevolking hebben ondertussen meer last van Britse aanvallen dan van de Duitse bezetter. Eigenlijk heeft dat te maken met de snelle aftocht van de verdedigers van de stad in het begin van de oorlog. De haven werd toen niet onklaar gemaakt. Het bezettende leger kreeg zo een belangrijke en goed uitgeruste haven in de schoot geworpen, goed voor haar vloot U-boten en de torpedobootjagers. De haven en omliggende wijken zijn ondertussen onder vuur genomen. In dat deel van de stad zijn veel huizen verwoest en onder de burgerbevolking die in de stad achterbleef vielen zeker 300 doden. Luitenant Lucien

Souris die eind Januari 1918 terug aan het front staat heeft onder zijn manschappen nogal wat mensen uit de streek. Hij kan hen enkel zeggen dat delen van Oostende zeker onbewoonbaar zijn voor het ogenblik.

Lucien krijgt op datum van 13 februari zijn zesde frontstreep net voor de frontactiviteiten nogmaals in alle hevigheid losbarsten nu het Duitse leger blijkbaar terug in het offensief gaat. Op 1 maart 1918 is het duidelijk dat de Duitse legerleiding een offensief inzet met de bedoeling de Ijzer over te te steken. Dat is wellicht met de bedoeling Duinkerke en Calais te bereiken en deze havens onbruikbaar te maken voor de Britten. Diksmuide is de uitvalsbasis, zo denkt men op dat ogenblik. Of gaat het enkel om een schijnbeweging om de Belgische soldaten bezig te houden? Nu wordt wel volop gebruik gemaakt van verschillende gassen, waaronder het relatief goedaardig traangas en het dodelijk fosgeen en chloor.
Maar dan verlegt het Duitse leger de aanvallen plots meer naar het Zuiden. La Bassée en Armentières worden ingenomen, waarna het weer noordwaarts gaat. Op 10 April is de bedoeling duidelijk dat men de bocht rond Ieper wil recht trekken maar voorlopig komen de Duitse troepen niet verder dan Mesen, tussen Wijtschate en Ploegsteert. Op 15 april houden de Belgen het front ten noorden van Ieper nog steeds stevig in handen, ondanks de voortdurende Duitse aanvallen. Ten Zuiden van de stad wordt een ware slachting gehouden. In de buurt van de Kemmelberg verliezen meer dan 5000 soldaten het leven. De hele heuvel is verwoest, geen enkele boom blijft nog overeind. De Duitse troepen kunnen niet doorsteken naar de kust en de

voortgang naar Ieper verloopt traag. Uiteindelijk kunnen de gezamenlijke troepen ondanks het groot aantal doden stand houden en op 1 mei legt de Duitse legerleiding het lenteoffensief aan de noordwest lijn van het front stil. Aan beide zijden samen sneuvelden nogmaals meer dan 1 miljoen mensen. Duinkerke en Calais blijven buiten de greep van het Duitse leger wat betekent dat voor de bezetter de havens van Oostende en Zeebrugge strategische havens blijven. De Britse legerleiding wil nogmaals proberen de haven van Oostende te blokkeren na een volledig mislukte poging beide havens te blokkeren. Dat gebeurt op 10 mei, maar men slaagde er weer niet in de haven volledig af te sluiten. De Vindictive vol betonblokken wordt tot zinken gebracht door de Duitse artillerie maar wel buiten de voorziene plaats, en daarbij vallen acht doden. Uiteindelijk kunnen de U-boten beide havens blijven gebruiken.

Begin augustus 1918 plannen de Franse, Britse, Amerikaanse, Australische, Canadese leiding nieuwe offensieven langsheen het hele westfront. Aan de Belgische legerleiding wordt gevraagd het westelijk hoekje vanuit haar lijn loopgraven te verdedigen. Die loopt van Nieuwpoort, langs de IJzer voor Diksmuide via het kanaal Ieper IJzer en de boog rond Ieper en zo verder tot Wijtschate. Op 13 augustus krijgt Lucien zijn zevende frontstreep. Hij begint te denken dat de kogel die hem zou moeten doden nog niet gesmeed werd. Wat hem bevreest zijn de mijnen en de bajonetten. Tijdens de lange frontjaren heeft hij te vaak opengereten kameraden moeten zeggen dat niet aanwezige brancardiers op weg waren, heeft hij handen vastgehouden van stervende soldaten en anderen zien

wegkwijnen door ziekte of als gevolg van niet te genezen wonden. Ook denkt hij nog terug aan wat hij ondertussen zag en hoorde in het hospitaal van De Panne na de eerste grote aanval met mosterdgas, nu iets meer dan een jaar geleden. Overal ziet hij ellende. Hij verbaast zich soms over hoe de levensdrang iemand doet voort ploeteren, automatisch het gasmasker doet opzetten bij de minste mist. De gruwelbeelden in zijn hoofd maken hem misselijk, maar het grootste deel van de tijd houden die beelden hem voor ogen '*dat zal ik aan mij niet laten overkomen*', alsof iemand de keuze heeft al dan niet door een granaat geraakt te worden of het gas in een plots defect gasmasker te voelen binnensijpelen…

Tegen half september is een groot deel van het Belgische leger klaar om deel te nemen aan het aangekondigde bevrijdingsoffensief. Onder een gietende regen worden op 28 september 1918 tien van de twaalf divisies ingezet voor de Slag bij de Vlaamse Heuvels, op de rechtervleugel ondersteund door het 2e Britse leger en enkele Franse reservedetachementen. Onder het bevel van de Koning vindt het offensief in twee fasen plaats. De hoofdaanval moet het bos van Houthulst en de heuvelruggen van Houthulst, Stadenberg, Westroosebeke, Passendale en Broodseinde van Duitse soldaten ontzetten.

De inname van het Houthulstbos wordt gevoerd door de 7e Belgische Infanteriedivisie, hierbij ondersteund door 4 linieregimenten, waaronder dat waar Lucien's peloton deel van uitmaakt, het 7e Artillerieregiment en de 7e Genie. Ondanks de aanzienlijke verliezen, hebben de Belgische soldaten het bos in

de avond van de 28ste onder controle. Twee dagen later komt er einde aan deze fase van het Bevrijdingsoffensief. Het 3e linieregiment waarin Lucien dient heeft de 'Riegel' van Klerken van Duitse soldaten kunnen ontzetten.
Maar de oorlog is niet voorbij. Het verlies aan manschappen verplicht tot hergroeperingen en heeft als gevolg dat Lucien op 29 september de 9de compagnie van het 3de linieregiment vervoegt. In de eerste dagen van oktober worden meer zuidelijk Poelkapelle Langemark, en Rumbeke ingenomen en bereiken de troepen de buitenwijken van Iseghem en Lendelede. Gebruikmakend van die opmars, en geconfronteerd met een terugtrekkend Duits leger, bereiken de Belgische troepen, die gestationeerd zijn op het ondergelopen front Diksmuide-Nieuwpoort, de IJzer. Half oktober trekken de Duitse troepen Oostwaarts. Op 17 oktober 1918 komen Belgische soldaten Oostende en de voorwijken van Brugge binnen.
De Koning en de Koningin komen persoonlijk de staat opmaken van het '*bevrijde Oostende*'. Delen van de haven en van de wijken rond de haven zijn verwoest, maar de spoorlijn, het kursaal en de renbaan hebben de oorlog goed overleefd. De haven zal snel volledig operationeel zijn. Blijkbaar hadden de Duitse troepen bij het verlaten van de stad niet de tijd om de tactiek van verbrande aarde toe te passen zoals in sommige andere achtergelaten streken.

Op 11 november 1918 geeft Duitsland zich over en de wapenstilstand is van kracht. Veertien dagen later is Luitenant Lucien Souris ingedeeld bij de Generale Staf van de Kust. Het is tijd om de eerste balans op te maken. Uit de binnenkomende

cijfers kan opgemaakt worden dat zo'n 70 miljoen soldaten bij deze iets meer dan vier jaar durende oorlog werden betrokken, waarvan 60 miljoen Europeanen. Volgens de eerste gegevens zouden meer dan 9 miljoen mannen het leven hebben verloren op het slagveld of als gevolg van verwondingen en ziektes die ze als soldaat opliepen. Dat is een gemiddelde van iets meer dan 6100 per dag.
Lucien verneemt dat in die oorlogsperiode meer dan 21.000 Belgische soldaten zijn gedood op het slagveld. Met de naderhand overleden gewonden en zieken verdubbelt dat aantal doden ongeveer. En toch wilde de Belgische koning enkel de neutraliteit bewaren waar Belgie in 1831 toe verplicht werd… onder meer door het toenmalige Pruisen, naast de andere europese grootmogendheden van dat ogenblik, namelijk het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Oostenrijk en Rusland. Het artikel 9 van het *Tractaat der XVIII Artikelen,* door die mogendheden opgelegd luidt immers: *'België, binnen de grenzen zoals ze afgebakend zullen worden conform de principes neergelegd in deze voorlopige bepalingen, zal een eeuwigdurend neutrale staat vormen. De vijf mogendheden, zonder zich te willen mengen in het binnenlands regime van België, waarborgen haar deze eeuwigdurende neutraliteit, alsook de integriteit en onschendbaarheid van haar grondgebied binnen de grenzen vermeld in dit artikel.'* Een mooi voorbeeld, zo denkt onze gemoedelijke anarchist dat verdragen vol loze beloften zitten.
Niet alleen Lucien ziet de fragiliteit van de internationale verdragen in. Mocht zijn stadsgenoot August Beernaert nog leven, dan zou hij behoorlijk geschokt zijn door de wijze

waarop de regels van verdragen in het kader van de tweede internationale vredesconferentie te ’s-Gravenhage tijdens deze oorlog gewoon naast zich neer werden gelegd: de Duitse invasie van het neutrale Luxemburg en België in augustus 1914 om Frankrijk te omzeilen was een schending van Conventie van 1907, waarin staat dat strijdende partijen neutraal gebied niet mogen schenden en troepen over dat gebied mogen verplaatsen. Gifgas werd gedurende de oorlog door alle grote strijdende partijen gebruikt, in strijd met de verklaring IV-2 van de conferentie van 1899 en die van de conferentie van 1907, die het gebruik van gif of vergiftigde wapens expliciet verbiedt.

Eerste jaren na de oorlog

Op 18 januari 1919 beginnen in Parijs de onderhandelingen over de algemene schadevergoedingen en die onderhandelingen zullen wellicht een tijd aanslepen. Het is wel duidelijk dat Moresnet na de Duitse bezetting geen onafhankelijk statuut zal krijgen maar samen met de Oostkantons definitief bij België zal gevoegd worden. Daardoor komt het werkterrein van het zinkbedrijf in Kelmis terug grotendeels op Belgisch grondgebied.

Op dezelfde dag, iets meer dan twee maanden na de wapenstilstand, wordt de Oostende-Dover lijn heropend. Toerisme uit Engeland is terug mogelijk en blijkbaar maken daar nogal wat Engelsen gebruik van. Maar de overzetdienst is vooral belangrijk om familieleden van overleden soldaten naar het vasteland te brengen. Er is immers nog een groot tekort aan

precieze informatie, vooral in verband met zwaargewonden en met de vele soldaten die tijdens de offensieven van 1918 achtergelaten werden op de slagvelden waarna vaak een precieze identificatie niet mogelijk was.
Lucien is nog steeds in dienst bij de Generale Staf van de Kust. Hij heeft de gelegenheid gehad zijn ouderlijk huis aan de Caïrostraat te bezoeken. Dat heeft niet te erg geleden onder de bombardementen die op de haven gericht waren. Hij bericht hierover zijn ouders die in Milford Haven verblijven, maar voorlopig zullen ze nog niet naar Oostende terugkeren.
Op 31 maart krijgt Lucien het bericht dat hem twee dagen eerder de IJzermedaille werd toegekend. Hij krijgt er ook een achtste frontstreep bij. Die werd bij een ministerieel besluit van januari toegekend aan alle manschappen die de hele oorlog, dus van 1914 tot 1918 onder de wapens aan het front stonden. Het is vooral een maatregel om een financiële compensatie te verlenen aan wie alles heeft moeten opgeven bij het uitbreken van de oorlog. Lucien is nu 26 en hij weet niet of en wanneer hij zijn studies die hij zes jaar geleden noodgedwongen onderbrak terug zal kunnen opnemen. Hij hoopt wel snel als reserveofficier naar het burgerlijk leven terug te keren, nu hij duidelijk heeft gemaakt dat hij niet geïnteresseerd is in een militaire loopbaan. Maar de dispensatie komt niet zo gauw. Toch is hij optimist en schrijft hij op 30 mei naar zijn ouders in Milford Haven: ‘*Tout va bien ici seulement encore rien de décidé pour le départ. Je ne désespère pas encore de voir la dispense annoncée. Bien le bonjour à tous et de gros bisous à la grande fille de son parrain*.’
Wanneer Lucien tenslotte begin juli voor zijn commandant moet

verschijnen is hij ervan overtuigd dat die hem zal informeren dat zijn papieren klaarliggen om hem uit het leger te ontslaan. Maar dat is niet het geval. Lucien wordt ingelicht dat hij met de graad van luitenant reserve-officier is geworden op 26 juni. Maar voorlopig is hij niet uit zijn legerverplichtingen ontslagen. Het leger moet in de nasleep van de oorlog opnieuw georganiseerd worden en voor het ogenblik is er een nijpend tekort aan officieren. Dus heeft de natie de reserve-officieren nodig zo wordt hem gemeld. Hij legt er zich bij neer en hoopt dat die nood aan reserve-manschappen snel over zal zijn. Wat hij minder leuk vindt is dat hij ingedeeld is bij de generale staf van de militaire overheid van Oost-Vlaanderen en dus de kust moet verlaten. Het zal nog vier jaar duren vooraleer hij van zijn verplichtingen ontslagen zal worden, maar de overplaatsing naar Dendermonde geeft wel een totaal nieuwe wending aan zijn leven. Op 19 juli 1919 stapt Luitenant van Reserve Lucien Souris met twee sterren op de kraag, Oorlogskruis en Ijzermedaille op de borst en acht frontstrepen op de linkermouw het station van Dendermonde uit om zich aan te melden bij de Generale Staf van Oost-Vlaanderen.

Kort daarop mag hij nog twee medailles op zijn jas spelden. De intergeallieerde Overwinningsmedaille wordt op 15 juli ook in België ingesteld en uitgereikt aan allen die dienst deden in het gemobiliseerde Belgische leger tussen 1 augustus 1914 en 11 november 1918. Deze bronzen medaille werd aanvankelijk voorgesteld door de Franse veldmaarschalk Foch. Hij hangt aan een regenboog-lint dat voor alle geallieerden hetzelfde is. Op de voorzijde van de medaille is de overwinningsgodin afgebeeld

met uitgespreide vleugels staande op een wereldbol met in haar linkerhand een lauwerkrans en in haar rechter een zwaard en een lauwerkrans. De keerzijde toont het Belgische wapen binnen een lauwerkrans waarbij de tekst *'la grande guerre pour la civilisation. De grote oorlog tot de beschaving'* gegraveerd staat. Een week later wordt de Herinneringsmedaille aan de Oorlog 1914-1918 ingesteld en toegekend aan wie in de rangen van de Belgische strijdkrachten diende gedurende de Wereldoorlog en voldoet aan de criteria voor de Overwinningsmedaille. Deze bronzen enigszins driehoekige medaille kan verder voorzien zijn van een aantal emblemen, ondermeer, een zilveren staafje per frontstreep en een verguld staafje ter vervanging van 5 zilveren staafjes.

Enkele weken na zijn aankomst in Dendermonde ontmoet Lucien Souris voor de eerste keer Charlotte Hofstadter wanneer hij samen met de kantinebeheerder op onderzoek uittrekt bij de plaatselijke vleeshouwers om de kazernekantine voldoende te bevoorraden. Ze is een van de dochters van de vleeshouwer in een buitenwijk, waarmee overeengekomen wordt dat hij regelmatig aan het leger zal leveren. De zestienjarige Charlotte vindt die luitenant die blijkbaar al heel wat avonturen heeft meegemaakt een erg interessant figuur. Hij is voorkomend. Het duurt enkele weken voor ze door heeft dat zijn duidelijk Franse charme te maken heeft met zijn afkomst. Ze komt te weten dat, hoewel er bij hem thuis altijd frans gesproken wordt hij van zijn vader reeds jong heeft geleerd ondergeschikten steeds in hun eigen taal aan te spreken. Zijn vader spreekt Oostends met de vissers. Hij heeft zich een minder door dialect getekend

Nederlands aangemeten. Verder hoort ze van een adjudant die met hem de laatste weken van de oorlog doormaakte dat hij zijn Nederlandstalige ondergeschikten die bijna allemaal uit het Oostendse afkomstig waren in hun eigen dialect aansprak. Daar kreeg hij zure opmerkingen over van Franstalige gegradueerden die het Nederlands nauwelijks spraken. Hij antwoordde steevast hetzelfde: '*We sturen een aantal van onze mannen de dood in. Kunnen ze dan tenminste de bevelen voor Koning en Vaderland in hun eigen taal krijgen?*'.
Wanneer Koning Albert I met veel luister onthaald wordt door de Amerikaanse president in oktober van dit jaar wordt dat vrij uitbundig gevierd door de soldaten met uitgangstoelating in Dendermonde. Lucien houdt een oogje in het zeil. Hij bezoekt enkele van de gelegenheden waar gedronken of gedanst kan worden. Daarbij loopt hij ook de beenhouwerij van vader Hofstadter binnen die op zondag als taveerne dienst doet en waar kan gedanst worden. Die dag ziet Charlotte hem voor de eerste maal in uitgangstenue. Op zijn uniformjas prijken in volgorde het oorlogskruis, de ijzermedaille, de herinneringsmedaille en de overwinningsmedaille. Later zal ze horen dat hij de staafjes op de herinneringsmedaille overbodig vindt, gezien de strepen waar ze naar verwijzen op zijn mouw genaaid zijn.

Op 10 januari 1920, bijna een jaar na het begin van de onderhandelingen, treedt het verdrag van Versailles in werking. Voor Moresnet is dit definitief het einde van het *condominium*. Wie er woont wordt Belg. Wie toch de Duitse nationaliteit wil behouden zal binnen de twee jaar het land moeten verlaten.
Ondertussen blijft het koningspaar erg populair in vele delen

van de wereld. Hoewel Albert zelf niet zo gelukkig is met zijn bijnaam *Koning-Soldaat*, wordt hij zowat overal geprezen voor zijn houding om als Koning der Belgen zijn manschappen te leiden gedurende de oorlogsjaren.
Lucien weet ondertussen dat enkele van de offensieven die door de Franse en Britse legerleiding begonnen of wilden beginnen erg kritisch bekeken werden door de Koning en zijn Generale Staf. De Koning wist voldoende over het leven aan het front en over de moeilijkheid van de uitvallen uit de loopgraven om zelfmoordende acties te beperken.
Maar hoe langer hij bij het leger is als *Officier van Reserve in dienst* hoe meer vragen hij zich stelt omtrent de hele oorlog en het daarop volgend vredesverdrag. Zal dat verdrag uiteindelijk de ontevredenheid van de overwonnenen niet aanzwengelen? De *Kaiser* die uiteindelijk besliste de neutraliteit van België aan zijn laars te lappen zit ongestoord in Nederland, veel officieren die op arrogante wijze hun manschappen oorlogsmisdaden lieten plegen, blijven invloedrijk in het na-oorlogse Duitsland. En roept men onder de geallieerde overwinnaars niet te vaak en te vernederend victorie, waarbij gemakkelijk vergeten wordt dat ook aan deze zijde ongeoorloofde wapens werden gebruikt? Dat in Duitsland veel ouders, weduwen en kinderen hun doden huilen? Was aan de gewone mensen geen valse propaganda voorgehouden, waardoor de plotse ineenstorting van het leger, vaak omwille van de verregaande uitputting op zichzelf al ontevredenheid zaaide? Moet een heel volk nu de gevolgen dragen voor de waanzinnige beslissingen van een elite die ondertussen beetje bij beetje de touwtjes terug in handen krijgt

of ze zelf nooit verloor?
En wat te denken van de net voor de oorlog oh zo verbaasde leden van de *Internationale* die maar niet begrepen hoe gemakkelijk de propoganda over nationalistische gevoelens de internationale samenhorigheid van arbeiders en landbouwers overstijgt? Hadden de Russische leiders, zodra ze de kans zagen niet net hetzelfde gedaan door een soortement vredesakkoord te onderschrijven dat indirect het leed aan het westelijk front had doen vergroten? Waar bleef hun eigen internationale solidariteit, niet met de leiders die ze verachten en door wie ze veracht worden, maar met de Franse, Britse, Belgische, Duitse arbeiders- en boerenzonen die ook daar ploeterden en omkwamen in de modder? Hadden ze dan niets anders kunnen uitvinden om een einde te maken aan de slachting?

Nu het verdrag van Versailles in werking is getreden houdt niets de terugkeer tegen van de Oostendse vissersvloot naar de eigen haven. Met zijn kenmerkende voortvarendheid richt reder John Bauwens een nieuwe NV op, de *Pêcheries à Vapeur du Congo belge*, waarmee hij zijn project om de vismogelijkheden voor de kust van Congo te onderzoeken terug opneemt. Zodra Arseen Blondé, zijn bemanning en hun respectievelijke families begin 1920 de Oostendse haven binnen varen met een treiler vol vis om aan de Oostendse bevolking uit te delen, vraagt Bauwens aan Blondé een nieuwe reis naar Congo voor te bereiden en het door de oorlog afgebroken werk terug op te nemen. Dus gaat Arseen Blondé in opdracht van de rederij naar Engeland, op zoek naar een geschikt schip voor die expeditie. Op 24 juni is hij terug met de '*Boula Matari*'. Zodra hij de haven

binnenvaart verneemt hij dat er een staking van de vissers aan de gang is. Lucien verneemt van zijn vader dat de hele bemanning van Arseen zich onmiddellijk solidair verklaarde met de stakende vissers. John Bauwens wil dat de *Boula Matari* onmiddellijk naar Congo vertrekt, maar Arseen wil de reis enkel ondernemen met een gesyndikeerde bemanning en enkel wanneer de staking voorbij is. En dan laten de reders hun macht zien. Arseen wordt ontslagen en kan bij geen enkele andere reder terecht. Hetzelfde overkomt kapitein Louis Zonnekeyn.

Begin november volgt Lucien het verslag over nog een buitenlandse reis van het koningspaar dat in Zeebrugge aanlegt na een staatsbezoek aan Brazilië. Hij hoort hoe de Koning ook daar enthousiast ontvangen werd als een echte oorlogsheld. Maar wat hem veel meer voldoening schenkt is het bericht dat enkele vakbondsmilitanten van de visserswereld van Oostende, Arseen voorop, naar Gent trekken om met hun Gentse makkers en Edward Anseele de onhoudbare situatie te bespreken van door de rederijen opgelegde werkomstandigheden en lage lonen. De socialistische voorman dacht al lang aan een voortbreng-coöperatieve onder de vissersbevolking. Vele jaren vóór de oorlog, in 1900, tijdens een debat met groot-industrieel en filantroop Ernest Solvay, had hij dat ideaal naar voren geschoven, deels als gevolg van zijn bezoek aan Oostende tijdens een andere vissersstaking toen hij die rede hield, door Arseen Blondé als kind aangehoord. Tijdens dat debat met Ernest Solvay zei hij ondermeer: ‘*Welk een schoon werk zou men kunnen verwezenlijken en met betrekkelijk geringe middelen. Indien men op de Noordzee een paar sloepen kon doen uitvaren die*

aan een samenwerkende vennootschap van Oostendse Vissers zou behoren, wat een propaganda zou dat niet wezen. Al de Belgische, Franse, Hollandse, Duitse, Deense en Noorse vissers zouden er van spreken, zouden ze aan het werk zien, en de coöperatieve opvoeding zou spoedig haar weg maken in tienduizenden arbeidersgezinnen'. En nu is het misschien wel mogelijk het idee gestalte te geven wanneer hij de Oostendse vissersdelegatie hoort. Maar zodra in de visserijwereld bekend wordt dat de socialisten die tegenwoordig over de Bank van de Arbeid beschikken, er aan denken om een rederij op te zetten wordt alle politieke invloed ingezet om de initiatiefnemers op alle mogelijke wijzes te dwarsbomen. Uiteindelijk slaagt men er toch in op 1 oktober 1921 de *NV Oostendsche Reederij* te stichten, niet met enkele zeilsloepen zoals in de droom van ruim 20 jaar eerder, maar met een vloot schepen van de Zeemansbond waar Arseen Blondé voorzitter van is en waarbij hij walkapitein wordt. Kort hierop wordt ook de VN voor koeldiensten *Les Frigorifères du Littoral* gesticht en is de hele socialistische onderneming in Oostende gekend als *de Rode Vloot*.
Sinds enkele maanden wordt in Oostende door wie weinig met de visserij te maken heeft druk gesproken over een andere nieuwigheid. In juli is aan de Steense Dijk officieel het vliegveld Oostende-Stene in gebruik genomen, hoofdzakelijk voor militaire doeleinden en voor het vervoeren van luchtpost. Vliegtuigen spotten, en misschien wel met eigen ogen een crash zien, wordt al snel een populaire bezigheid.

Dendermonde ligt tussen Gent en Brussel. Lucien Souris kan dus gemakkelijk gebruik maken van de treinverbinding tussen

beide steden om, wanneer hij vrij is, bij vrienden op bezoek te gaan. Veel van zijn makkers bewegen zich in socialistisch-anarchistische kringen. Hij sympathiseert met de anarchistische coöperatieve en mutualiteit-ideeën en dat laat hij af en toe blijken, ook in dienstverband. Tijdens een bezoek in Gent, bij makkers uit de tijd van zijn enig universiteitsjaar, hoort hij over de pacifistische bewegingen die deels het ideeëngoed overnemen van de internationalisten en van de Esperanto-groep van voor de oorlog en deels van socialistische en christelijke anarchisten. Op een avond wordt er gesproken over Beatrice Cadbury, erfgename van Cadbury Chocolade en haar man Kees Boeke die beiden deel uitmaken van de niet dogmatische christelijke Quaker gemeenschap. Ze werden tegen het einde van de oorlog door de Britse regering naar Nederland uitgewezen omwille van hun actief pacifisme ondermeer met publiek protest tegen de dienstplicht. Daarbij hadden Beatrice en haar man ook afstand gedaan van hun aandelen en dividenden van de Cadbury industrie, omwille van hun anti-kapitalistische ideeën. Maar vrienden van hen besloten samen met de werknemersraad van de Cadbury-fabriek het activisme van het koppel verder te blijven steunen. Met de afgestane aandelen richtten ze een fonds op dat het koppel kan financieren. De pacifistische houding van het koppel maakt hen gastheer en gastvrouw voor de internationale conferentie voor de vrede, tijdens dewelke de *War Resisters International* is opgericht. Lucien denkt na over diens beginselverklaring: *'Oorlog is een misdaad tegen de menselijkheid. Ik ben daarom vastbesloten geen enkele vorm van oorlog te steunen en te ijveren*

voor de opheffing van alle oorzaken ervan.’ In de nasleep van de loopgravenoorlog en de gruwelen ervan kan hij die verklaring wel begrijpen. Hem in praktijk brengen lijkt hem bijna onbegonnen werk. Had hij zelf de mogelijkheid om niet bij de oorlog betrokken te worden in 1914? Zou hij toen andere mogelijkheden hebben gehad dan desertie? Steunden brancardiers de oorlog of steunden ze die niet wanneer ze vrijwillig in niet gewapende dienst traden? Hij apprecieert de symboliek van het gebroken geweer. Zou hij zelf zijn geweer breken? Met zijn ervaring zou dat overeengekomen zijn met zelfmoord plegen. Is gevangen gezet, gedeporteerd worden of vluchten het enige wat een pacifist te wachten staat in de wereld door kapitaal beheerst waarin vandaag iedereen nooit meer oorlog roept maar de ondertussen alle legers zich aan het reorganiseren zijn? *Bellum*, niet *pacem*, blijft aan de orde, met allerlei gekke theorieën heerrond…

Bellum, niet pacem… in april van dit jaar is het idee van de Solvay-conferenties terug opgenomen en wordt de derde conferentie voor fysica gehouden met als onderwerp ‘atomes et électrons’. Gezien de na-oorlogse spanningen, worden Duitse geleerden niet op de conferentie toegelaten. Hoewel Albert Einstein al in 1901 verzaakt had aan de Duitse nationaliteit en de Zwitserse had aangenomen, gaat hij niet op de uitnodiging in, waarbij hij tezelfdertijd nogmaals publiek bevestigt aan de Duitse nationaliteit te verzaken. Lucien denkt hierover na en stelt vast dat voor het ogenblik ook op wetenschappelijk vlak het internationalisme zoek is en dat het nationaliteitsgevoel zwaarder doorweegt dan het gevoel te behoren tot de mensheid op zoek

naar wetenschappelijke antwoorden op gemeenschappelijke vragen. Achter de schermen zullen al wel weer heel wat militaire argumenten gebruikt worden, vooral sinds tijdens de oorlog duidelijk werd dat militaire strategen hun laars lappen aan internationale akkoorden en chemische uitvindingen misbruiken om er dodelijke wapens van te maken. Atomen en electronen moeten dus in opgedeelde vakjes bestudeerd worden. De ingrediënten voor toekomstig wantrouwen en voor haatgevoelens zijn alweer aanwezig. Zouden op zijn minst de uitnodigende wetenschappelijke onderzoekers met het niveau van deelnemers aan een Solvay Conferentie het gebroken geweer niet kunnen aanvaarden en voorstellen? Blijkbaar niet.

Weer een jaar gaat voorbij en in 1922 zit *Officier van Reserve Luitenant Lucien Souris* nog steeds in Dendermonde. Hij hoort van zijn ouders en zijn vrienden uit Oostende dat de hele stad tegen het einde van het jaar over goed drinkwater zal beschikken. Nieuwe watertorens zijn in aanbouw en wie niet de luxe geniet het leidingwater afkomstig van het riviertje Bocq tot in huis te krijgen, zal aan de hiervoor voorziene fonteintjes water kunnen halen voor 5 centiem per 20 liter.
Het nieuws dat zowat de hele kuststreek en de slagvelden van de Westhoek een soort morbide toeristische attractie aan het worden zijn hoort hij met gemengde gevoelens aan. Wat moet hij hierover denken? Gaan mensen die plekken bezoeken om over omgekomen familieleden te denken? Of zijn ze gewoon belust op emotie? Hebben kameraden die samen met hem de hel overleefden zin om de locatie ervan terug op te zoeken? Misschien wel, maar wel weet hij dat hij er voorlopig zelf geen

behoefte aan heeft Houthulst, Schoorbakke of Diksmuide te bezoeken. Maar wanneer hij hoort dat in Oostende een Hydrothermaal instituut wordt geprojecteerd is zijn zin om naar het burgerleven terug te stappen steeds groter. Hij hoopt terug aan de kust te gaan wonen, zodra hij van dienst ontslagen wordt. Gaandeweg komt zijn ingenieurs-interesse naar chemie en naar de bouw terug boven. Hij denkt na over de verbetering van bouwmaterialen. Hij leest op eigen houtje artikels over chemische ontdekkingen en volgt de heropbouw.
Lucien voelt hoe beetje bij beetje het civiele leven ook innerlijk het militaire over neemt. Charlotte Hofstadter is ondertussen negentien en hij durft nu uitgesproken zijn belangstelling voor haar te tonen, want hij heeft al lang de indruk dat zij genegenheid voor hem voelt. Dat is sinds die dag toen hij haar voor het eerst ontmoette, toen hij met de foerage-meester haar vader bezocht, alsmaar duidelijker geworden. Zou hij de stap wagen haar te vragen of ze zich met hem wil verloven?
Het op stof gedrukte menu van het huwelijksmaal van een oude makker helpt. Hij roept in zijn hoofd een beeld op van zijn eigen huwelijksmaal, en daarbij zit Charlotte naast hem. Ondertussen smaakt het feestmaal hem bijzonder goed. Het is heerlijk om terug in alle rust en vreugde van zo’n maaltijd te genieten. Na de Fluwelen Soep zijn er kaas- en eierspijsjes. Daarop volgt de Tarbot in Mousselinesaus en dan een filet roti met jeugdige erwtjes. De zwezerik met kampernoeliesaus wordt gevolgd door een bloemkool *en bellevue*. Na het dessert volgen taart en fruit. Wijnen en likeuren ontbreken niet, net als de koffie.
De week daarop nodigt Lucien Charlotte uit voor een wandeling

en stelt hij haar de vraag die hem al een tijdje bezighoudt. Zou ze… ja, ze zou wel. Wat verlegen antwoordt Charlotte dat hij best Lotje mag zeggen en dat ze samen haar ouders zullen moeten overtuigen dat ze willen trouwen zodra hij uit het leger ontslagen wordt en zijn financiële toestand het toelaat. Lucien is dolgelukkig wanneer hij van Charlotte hoort dat ze al een tijdje zat te wachten op zijn vraag, en dat ze zelfs had gepiekerd dat hij haar misschien nooit zou vragen.

Een tijdje geleden werd in Oostende een comité in het leven geroepen met als taak een gedenkteken te laten oprichten voor de gesneuvelden van het 3de en 23ste linieregiment. Veel van die soldaten zijn uit de streek afkomstig. Het vaandel van het 3de linieregiment verwijst naar haar belangrijkste wapenfeiten tijdens de laatste oorlog: '*Antwerpen, Grimde, Ijzer, Steenstraat, Clercken, veldtocht 1914-1918*'. Lucien was bij enkele van die feiten aanwezig, en nam aan andere offensieven deel die niet op het vaandel vermeldt worden maar even moordend geweest waren. Meer dan duizend soldaten van het 3de en het tot tweemaal toe ontdubbelde 23ste regiment vonden de dood tijdens die wapenfeiten. In februari werd een wedstrijd uitgeschreven, gewonnen door beeldhouwer Marcel Rau en architect Georges Hendrickx. De wapenfeiten op het vaandel zouden ook op het monument komen te staan. Een bronzen beeld stelt de overwinningsgodin voor die al eerder als inspiratie diende voor de intergeallieerde medaille. Hier gaat het om een gevleugelde vrouwelijke figuur, die een lauwerkrans ophoudt. In de bronzen plaat staat Yser-Houthulst-Steenstraat gegraveerd en in de stenen sokkel nogmaals Yser-Steenstraat-Clercken. De

sokkel verwijst naar de namenlijst van 1096 gesneuvelde officieren, onder-officieren en soldaten. Het gedenkteken wordt onthuld op 3 september, voor kolonel Moulin die het regiment tijdens de oorlog had geleid vergezeld van vertegenwoordigers van de koning en van de legerleiding. Bij een kort bezoek aan Oostende gaat Lucien het gedenkteken bekijken. Het staat in de buurt van de bruggen aan de haven, waaronder hij als kind met zijn speelkameraadjes verstoppertje speelde of knikkerde.
Bij zijn terugkeer in de kazerne probeert men hem te betrekken bij een discussie over het besluit van het gemeentebestuur van Lille om één van de grote lanen tot *Avenue du peuple Belge* om te dopen. Lille heeft een socialistisch gemeentebestuur en volgens veel officieren is die naamgeving een provocatie. Sommigen weten uiteraard van de socialistische sympathieën van Lucien, maar ook van zijn waardering voor de Koning. Waarom, vraagt men, niet gewoon een *Albert I-laan* als hommage aan de Belgen, zoals andere steden dat doen. De Koning is toch de verpersoonlijking van de Belgische weerstand tegen de Duitse inval? Anderen vinden dan weer dat met *Peuple Belge* de hele bevolking is betrokken, en uiteindelijk is er onder de Belgische bevolking ook wie geprofiteerd heeft van de Duitse bezetting. Lucien zegt niets, maar grinnikt even als hij denkt dat een *Avenue du soldat Belge* ook niet zo geslaagd zou zijn. Hij kan de keuze van het gemeentebestuur van Lille wel waarderen. Tenslotte heeft hij vrij veel contact gehad met de Fransen tijdens de rustperiodes aan het front en toen hij gewond werd en hij weet dat het over meer gaat dan over de weerstand van de Koning tegen de Duitse Keizer toen de neutraliteit van België

werd geschonden, of de tegenstand langs het ijzerfront. Het is ook de erkenning van een aantal interventies door Belgische soldaten en vrijwillige burgers op frans grondgebied, ondermeer bij het beschermen van loopgraven of bij het ondergraven van Duitse stellingen. Maar alles bij elkaar gaat het natuurlijk wel over de erkenning van daden in oorlogstijd, wat misschien een duurzame vrede niet in de hand werkt.

In april 1923 breekt een staking uit onder de dokwerkers van Oostende die tot in juni zal doorgaan, 13 lange weken. De Zeemansbond met Arseen Blondé aan het hoofd en de NV *Oostendse Rederij* is onmiddellijk solidair met de stakers. Zolang de staking duurt, deelt de rederij tot tweemaal per week gratis vis uit aan alle 1400 stakers. In de praktijk komt het hierop neer dat de rederij haar eigen visvangst opkoopt en die vis daarna uitdeelt. Die hulp in natura is een grote steun en maakt de Rederij nog meer populair onder Oostendse werklieden en vissers.
Door de staking en de solidariteit errond gaat een ander Oostends nieuwtje aan velen voorbij. Op 23 mei start de nationale luchtvaartmaatschappij van België SABENA die de kleine vloot van de voorafgaande *Syndicat d'Etude* overnam. De DH.9 die de inauguratie vlucht verzorgt tussen het vliegveld van Haren bij Brussel en Lympne in het Verenigd Koninkrijk maakt hierbij een tussenlanding op Oostende-Stene.

Half augustus van 1923 is Lucien het leven in dienst van de kazerne kotsbeu. Het enige wat hem in Dendermonde veel vreugde schenkt is zijn verkering met Charlotte Hofstadter. Hun

verloving is zo goed als officieel. Zo goed als, omdat haar familie toch wel wat weerstand biedt tegen haar verkering met een tien jaar oudere man, die bovendien al soldaat in dienst was, toen zij pas 11 jaar oud was. ’s Zondags is vader’s beenhouwerij nog steeds taveerne waar veel soldaten langsgaan. Lucien is er vaak, officieel om een oogje in het zeil te houden. Hij is nu 30 jaar en zijn soldij bedraagt 582 frank per maand.
Waar Lucien echt heimwee naar heeft is naar het gemak waarmee je in Oostende verse vis kan kopen. Dat is in het binnenland niet zo eenvoudig maar zijn zin in goede vis is zo groot dat hij zelf voor aanvoer zorgt. Om echte vis zoals het moet te hebben, zo bespreekt hij met een van zijn uit Oostende afkomstige soldaten, moet je hem zelf ’s morgens in de mijn halen. Dus stuurt hij de soldaat af en toe na de middag naar de kuststad, met de opdracht bij zijn familie te overnachten en ’s anderendaags vroeg in de vismijn de verst mogelijke vis te kopen om die dan spoorslags naar Dendermonde te brengen. Het duurt niet lang, uiteraard. De combine komt zijn overste ter ore, die, zelfs al denkt hij dat het om een eenmalige situatie gaat er toch niet mee kan lachen. Het leger dient niet om tegemoet te komen aan een of andere persoonlijke behoefte zo wordt vrij scherp gesteld aan de reserve-luitenant die het legerleven grondig beu is. Toch houdt de overste rekening met de staat van dienst van Lucien en zal hij het daarom bij *une remontrance,* een gesproken vertoog, laten. Maar tezelfdertijd krijgt Lucien erg duidelijk te horen dat hij bij herhaling van het niet strikt toepassen van de militaire regels, ook in vredestijd, op geen welwillendheid meer zal kunnen rekenen. Hij laat het zover niet

komen en de verse vis-aanvoer wordt opgeschort.

Vanaf 1 januari 1924 verdient Lucien 679 frank soldij. En op 1 april 1924 krijgt hij eindelijk, na tien jaar en zes maanden legertijd, de toelating om als reserve-luitenant over te stappen naar het civiele leven.
Hij toont, ook veel later nog, zijn respect voor Koning Albert I die bij zijn troepen bleef in de Westhoek terwijl wat hij '*de conservatieve regering*' noemt, veilig in ballingschap verbleef in Le Havre. Naderhand is hij ervan overtuigd dat, hoe erg het dodental op zichzelf is, het relatief kleinere verlies aan mensenlevens in het Belgische leger, in vergelijking met de cijfers van Fransen en Britten, het gevolg is van de obstinate beslissing van Koning Albert om het zijn leger niet naar Frankrijk terug te laten trekken. Dat gaf hem de mogelijkheid als opperbevelhebber zelfstandig te beslissen hoe en wanneer zijn manschappen in te zetten ter ondersteuning van de soms fantasierijke plannen van de Franse en Britse legerleiding die soms minder goed op de hoogte was van de concrete levensomstandigheden aan het front.
Ook spreekt Lucien veel later nog met genoegen over de erkentelijkheid die hij ondervond van zijn rechtstreekse oversten. Hij waardeert zijn frontstrepen die hij kreeg omdat hij in de eerste linies vocht, dus vóór de wet van 25 augustus 1919 het gebied van de gevechtszones uitbreidde tot het schietbereik van de artillerie. De herdenkingsmedaille van de Ijzer is hem als eerbetuigingen het meeste waard. Maar na zes jaar legerdienst in vredestijd is hij blij het eentonige kazerneleven te verlaten. Voor de vaak uitsluitend Franstalige beroepsofficieren heeft hij niet zo'n onverdeeld respect. Van velen vindt hij dat ze een blasé

houding aannemen en het vaak over wapenfeiten hebben waar ze slechts van op afstand naar keken. Op zijn laatste namiddag in de officiersmess, met de papieren die hem van verdere dienst ontslaan veilig op zak, ergeren de gesprekken hem dermate dat hij in zijn accentloos frans volgend verhaaltje aanbiedt aan de aanwezigen: “*Een jager heeft heel de dag geprobeerd wat te schieten en is er niet in geslaagd. In de late namiddag keert hij vies gezind naar huis en vindt een hulpeloze mus op straat. In zijn furie pakt hij de mus op, steekt hem in zijn zak en denkt ‘nu heb ik toch wat gevangen’. Hij loopt verder en bij een kruispunt ziet hij een enorme hoop paardenmest op de grond. Hij denkt aan de mus, haalt het vogeltje uit zijn jaszak en zet het in de mesthoop, waarna hij verder loopt. De mus begint in de mesthoop te pikken, vind er graankorrels en naarmate dat ze zich voedt werkt ze zich hoe langer hoe meer in de mesthoop. Haar vleugels plakken erin. Twee kinderen die langskomen halen haar uit de hoop. De mus kan uit hun handen ontsnappen. Ze gaat op een goot zitten en begint van blijdschap zo te tjilpen dat een voorbij sluipende kat haar bespringt en opvreet. Moraal van het verhaal: 1. Wie je in de stront steekt is niet noodzakelijk je vijand. 2. Wie je uit de stront haalt is niet noodzakelijk je vriend. 3. Als je in de stront gezeten hebt, schreeuw het niet te luid van de daken. Goede middag heren,*” besluit hij. Hierop verlaat hij de mess en zet hij een punt achter het kazerneleven in vredestijd.

Vredestijd… de herstelbetalingen die van Duitsland geeist worden zijn duidelijk te hoog, reden waarom er vorig jaar al moeilijkheden waren, ondermeer door hyperinflatie bij de oostburen. En nu is, na die onredelijke bezetting van het Ruhr-

gebied, een schema uitgewerkt dat hem even onmogelijk lijkt. Het komt erop neer dat de Verenigde Staten Duitsland zal financieren zodat Duitsland herstelbetalingen kan doen aan Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk die geld nodig hebben om hun oorlogsleningen af te betalen aan de Verenigde Staten. Dat alles lijkt hem een vrij onmogelijke manier van handelen tenzij de Amerikaanse economie oneindig blijft groeien, onder meer dank zij de wapenindustrie. En de herstelbetalingen lopen over de volgende vijfenzestig jaar…

Enkele dagen later is Lucien Souris in burgerkleren op bezoek bij de familie van Charlotte. Het wordt een lang gesprek waarbij enkele plooien worden gladgestreken. Hij legt zijn plannen uit. Hij kan beschikken over een klein kapitaaltje uit de belegging van de vergoedingen die hij voor zijn frontstrepen kreeg en uiteraard kan hij nog rekenen op wat steun van zijn ouders. Charlotte is helemaal akkoord om aan de kust te gaan wonen en worden afspraken gemaakt dat Lucien op zoek gaat naar een passende betrekking. Mocht dat in de visserij zijn, dan zal het in elk geval aan wal zijn. Daar zal hij met zijn vader en zijn socialistische vrienden over praten.

Het voelt bevrijdend om in Oostende in burgerkleding van de trein te stappen en naar de Caïrostraat te lopen, zonder dat het om een van hogerhand toegestaan verlof is. Wel wordt hij onmiddellijk geconfronteerd met het *Panorama de l'Yser*. In een grote rotonde, volgens de plannen van architect Brenta gebouwd, en neergepoot in de buurt het Station Oostende Stad beeldt een enorm doek van Alfred Bastien de Slag om de Ijzer uit. Het schilderij is maar liefst 115 m lang en 15 meter hoog. Is

dit een teken, denkt Lucien, dat het stadsbestuur en de handelaars van Oostende hun '*toeristisch aanbod*' niet enkel meer richten aan aristocratie en gegoede burgerij zoals dat het geval was voor de oorlog en vooral tijdens de regeringsperiode van Leopold II? Zijn er niet genoeg thermaal-toeristen? Wordt er nu ook geknipoogd naar wie hier aankomt, op zoek naar de slagvelden? Is dit een manier mensen met minder geld ertoe over te halen het strand van Oostende te bezetten en het niet verderop te zoeken, na een bezoek aan Nieuwpoort?
Wel proberen de uitbaters van de minerale waterbron van het Paviljoen in het Leopoldpark op vaste klanten in te spelen. Vanaf deze zomer wordt de prijs per bad op 3 frank gebracht, maar voor 30 frank mag je twaalf maal baden. Wie in Oostende is gedomicilieerd hoeft maar 2 frank per bad te betalen. Het thermaal instituut *Hydro* is ondertussen ook klaar voor gebruik. Hier worden volledige thermale kuren aangeboden. Het instituut ligt buiten het meer mondaine centrum van Oostende. Lucien weet niet of dit het kuuroord ook toegankelijker maakt voor minder kapitaalkrachtige vakantiegangers.
Maar voorlopig is hij niet zo geïnteresseerd in het toerisme en wil hij wat meer te weten komen over de rode vloot. Hij verneemt dat bij NV *Oostendse Rederij* een kapitein vandaag rond de 2500 frank verdient, een machinist 1200, een stuurman 1100 en een matroos 600 a 700 frank. Die lonen zijn ontegensprekelijk hoger dan bij eender welke andere rederij. De Zeemansbond zorgt er ook voor dat de maatschappij de bemanning verzekert tegen arbeidsongevallen en ook haar

opleiding voor haar rekening neemt. Het is tevens de allergrootste rederij aan het worden, met om en bij 300 vissers in dienst op 20 schepen.
Maar zoals gezegd is Lucien meer geïnteresseerd in werk aan de wal. Hij hoopt zijn zelfstudie als ingenieur en zijn praktische chemie-kennis te kunnen laten gelden. En die combinatie is moeilijk ten dienste te stellen van de visserij. Arseen Blondé stelt Lucien voor eind juli mee te varen naar Gent waar een tweedaagse internationale tentoonstelling wordt gehouden door en over *Coöperatieven en Sociale Werken*. Lucien is onmiddellijk akkoord en zet zich vrijwillig in bij de organisatie van de reis van de schepen die aan de tentoonstelling zullen deelnemen. De hele organisatie wordt geleid door Arseen zelf. Concurrerende rederijen geholpen door conservatieve politici van Oostende willen de uittocht bemoeilijken. Toch kan 'de rode vloot' uiteindelijk haar reis naar Gent beginnen, op 26 juli onder een gietende regen. Na het vertrek van de *Louis Bertrand*, volgen er vijf trawlers met bemanning en familieleden, waarbij ook de familie Souris aanwezig is. Daarna vertrekken er drie stoomtrawlers die passagiers te gast hebben en voor wie, omwille van de regen, op het dek tenten waren gespannen. De *Edward Anseele* sluit de stoet en verlaat de haven terwijl de harmonie de internationale speelt.
Tijdens de reis spreekt Lucien met verschillende medereizigers. Hij heeft het over zijn wens om in Oostende aan het werk te kunnen als ingenieur, misschien wel als chemisch ingenieur. Ook de vierde Solvay-conferentie over fysica komt ter sprake. Lucien

weet dat het onderwerp ditmaal de elektrische geleidbaarheid van metalen en aanverwante onderwerpen betreft. Persoonlijk was hij meer geïnteresseerd in de inhoud van de vorige conferentie, waarvan hij de actes doornam zodra ze publiek beschikbaar waren. Hij zegt met aandacht alle publicaties te volgen die chemisch onderzoek belichten, waarvan sommige in de Solvay conferenties ter sprake kwamen. Maar hij kent ook de '*petite histoire*' en weet te vertellen dat, net als in 1921, de Duitse en Oostenrijkse wetenschappelijke wereld nogmaals niet welkom is. Dat heeft weeral tot gevolg dat onder meer Planck, Einstein, Sommerfeld en Born niet aanwezig zijn. Hij drukt zijn bezorgdheid uit over de kortzichtigheid in verband met de organisatie van dit soort conferenties en bekent dat hij al vroeger heeft gedacht in hoeverre dergelijke opties niet worden ingefluisterd uit een bepaalde militaire hoek, wat uiteindelijk neerkomt op een nationalistische inmenging in een filantropisch project, wellicht ook omwille van de economische implicaties ervan. Lucien toont nu wel duidelijk hoe hij zijn vrije uren in de kazerne heeft gebruikt voor zelfstudie in wiskunde en chemie en daarbij uiteindelijk een soort eigen ingenieursstudie doorliep. Een passagier die betrokken is bij de *Bank van de Arbeid* hoort hem bezig en de gemoedelijke gesprekken tijdens de reis hebben een onverwacht gevolg: socialistische vrienden stellen hem voor naar de plaats van directeur te solliciteren van een Steenbakkerij in Koksijde. Het bedrijf ontstond kort na het einde van de oorlog en produceert kalkzandstenen hoofdzakelijk voor uitvoer naar Groot-Brittannië. De *Bank van de Arbeid* heeft in het bedrijf geïnvesteerd nadat het de vergunning kreeg om zich

in een duinengebied te vestigen waar reeds tijdens de oorlog aan zandwinning werd gedaan om het front van de nodige zandzakjes te voorzien. Niet alleen heeft Lucien de praktische ervaring om de om en bij 25 werklieden van het bedrijf te leiden, maar zijn chemische kennis kan hem ook helpen om de stenen op de Belgische markt ingang te doen vinden. Bovendien kan hij vrij proeven ondernemen ter verbetering van dit soort bouwmateriaal. Het loon van fabrieksdirecteur ligt een stuk hoger dan wat hij in het leger verdiende.

Lucien denkt er niet lang over na. Hij solliciteert en krijgt de post. Met het contract op zak reist hij door naar Dendermonde om Lotje officieel ter huwelijk te vragen. Dan keert hij terug naar de kust vergezeld van zijn toekomstige bruid en haar moeder. Samen bezoeken ze enkele huizen in Koksijde en besluiten een comfortabel vrij grote woonst te huren in Oostduinkerke, waarop ze hun huwelijk voorbereiden.

Op 25 september 1925 is het zover. Lucien en Charlotte trouwen in het stadhuis van Dendermonde. Het menu van de feestmaaltijd die volgt ziet er goed uit: na de *hors d'oeuvres variés* volgt de *Consommé de la Reine* en de onontbeerlijke *Sole à la Normande*. Daarop is er een *filet de Boeuf Jardiniere*. Het tussenhapje is een *Vol au Vent Toulouse*, waarna de *Poulet de Bruxelles et Salade* volgt. Het maal wordt beëindigd met *Glaces, Gateaux, Fruits et Desserts*.

Daags na het feest vertrekt het jonge paar naar Oostduinkerke. Hun huis ligt niet ver van de steenbakkerij waar Lucien zijn directeursfunctie opneemt. Beiden hopen een zorgeloze tijd tegemoet te gaan, met feestelijke avonden wanneer het kan, nu

foxtrot en charleston populaire dansen zijn en jazz steeds meer van de partij is.

Lucien denkt weinig aan zijn oorlogsavonturen in de jaren voor hij Lotje kende. Wanneer hij niet in de fabriek is, luistert hij met Lotje naar de grammofoon die hij ondertussen thuis installeerde, waarbij jazz platen afgewisseld worden met frans chanson. Lotje leert gaandeweg heel wat frans. Een van de platen doen beelden uit de oorlog in zijn geest opduiken. Hoewel hij persoonlijk nooit aan deserteren gedacht heeft, luistert hij vaak naar *La chanson de Craonne* in de versie van Raymond Lefebre:

Quand au bout d'huit jours le r'pos terminé
On va reprendre les tranchées,
Notre place est si utile
Que sans nous on prend la pile
Mais c'est bien fini, on en a assez
Personne ne veut plus marcher
Et le cœur bien gros, comm' dans un sanglot
On dit adieu aux civ'lots
Même sans tambours, même sans trompettes
On s'en va là-haut en baissant la tête

Refrain: Adieu la vie, adieu l'amour,
Adieu toutes les femmes
C'est bien fini, c'est pour toujours
De cette guerre infâme
C'est à Craonne sur le plateau
Qu'on doit laisser sa peau
Car nous sommes tous condamnés
Nous sommes les sacrifiés

Huit jours de tranchée, huit jours de souffrance
Pourtant on a l'espérance
Que ce soir viendra la r'lève
Que nous attendons sans trêve

Soudain dans la nuit et dans le silence
On voit quelqu'un qui s'avance
C'est un officier de chasseurs à pied
Qui vient pour nous remplacer
Doucement dans l'ombre sous la pluie qui tombe
Les petits chasseurs vont chercher leurs tombes

Refrain

C'est malheureux d'voir sur les grands boulevards
Tous ces gros qui font la foire
Si pour eux la vie est rose
Pour nous c'est pas la même chose
Au lieu d'se cacher tous ces embusqués
F'raient mieux d'monter aux tranchées
Pour défendre leur bien, car nous n'avons rien
Nous autres les pauv' purotins
Tous les camarades sont enterrés là
Pour défendr' les biens de ces messieurs là

Refrain

Ceux qu'ont l'pognon, ceux-là r'viendront
Car c'est pour eux qu'on crève
Mais c'est fini, car les trouffions
Vont tous se mettre en grève
Ce s'ra votre tour, messieurs les gros
De monter sur le plateau
Car si vous voulez faire la guerre
Payez-la de votre peau

Hij vindt dat dit gedicht vrij goed vertolkt wat hij zelf van die oorlog denkt. Het werd de enorme slachting van ongelooflijk veel kinderen van gewone mensen ten dienste van arrogante figuren die vooral uit eigenbelang of uit klassenbelang die oorlog in gang hadden gezet. *Para bellum si vis bellum* lijkt toepasselijker dan het aan Publius Renatus toegeschreven

adagio *si vis pacem para bellum*, denkt Lucien Souris, die als jongeman uit zijn eerder bohemien-leven werd gehaald om soldaat te worden.
En aan die gemoedelijke anarchist hebben de jaren van toen nog iets anders geschonken. Sinds de oprichting van de krant in volle oorlog, is Lucien lezer geworden van Le canard enchaîné wat zo zal blijven voor de rest van zijn leven. De krant had onmiddellijk haar positie bepaald. Over de redactie wordt gezegd dat ze blijvend de strijd opneemt tegen censuur en '*hersenverdwazing*'. Vanuit een pacifistische en antimilitaristische houding spreekt ze zich kritisch uit tegen winstmakers van allerlei soort.
De gemoedelijke anarchist is nu een kritische fabrieksdirecteur, die vaak met de arbeiders meewerkt en hen betrekt als het erom gaat werkomstandigheden aan te passen of over de productie te praten. De fabriek is geen arbeiders-coöperatief, maar voor het beleid dat hij wil voeren heeft hij wel dat model in zijn hoofd.

In moeder's voetstappen

In Tienen maakt Jeanne de inspanningen van haar zoon om zijn droom te verwezenlijken niet meer mee. Maar ze zal ook de nieuwe waanzin die nog geen twintig jaar later terug opduikt niet zien. Ze bezwijkt aan de virulente griep die op het einde van de oorlog grote delen van de wereld gedurende twee jaar in de ban houdt en sterft op het einde van het voorjaar van 1919 op de grote boerderij van verre neven van Lodewijk. Op zestienjarige leeftijd is Louis oorlogswees. In augustus vertrouwt hij zijn 14-jarige broer en zijn twee zusjes van 10 en 8 jaar aan de goede zorgen toe van neef Armand en

diens vrouw en vertrekt naar Lier, waar hij zijn opleiding als onderwijzer begint in de voorlopige houten barakken die voor de Rijksnormaalschool zijn opgetrokken in de Boomlaarstraat, nu de school het weeshuis in het Begijnhof verlaten heeft.

Louis is als kwekeling snel vrij populair bij zijn leerkrachten. Zijn parate kennis als gevolg van de gesprekken met zijn moeder tijdens de laatste twee jaren van haar leven maakt dat hij vaak bijkomende vragen stelt en naar bijkomende lectuur informeert. Hij voelt zich gesterkt door de manier waarop de Rijksnormaalschool aandacht besteedt aan vakbekwaamheid en methodologische kennis van onderwijsmodellen die de grondwettelijke vrijheden in zich dragen. Tijdens het laatste jaar van zijn opleiding kan hij zelfs deelnemen aan twee studiereizen naar Nederland waarbij hij meer te weten komt over de *Reformpedagogie*. Een bezoek aan de universiteit van Amsterdam brengt hem op het spoor van hoogleraar Kohnstamm die namens de *Maatschappij tot 't Nut van 't Algemeen* een wetenschappelijke basis geeft aan het in Nederland onderwezen vak Persoonlijkheid in Wording. Kohnstamm is verantwoordelijk voor het Nutsseminarie voor Pedagogie dat zich voor onderwijsvernieuwing in de lagere school inzet. Zo wordt het vak begrijpend lezen of stillezen ingevoerd dat verder inhoudt geeft aan het concept dat lezen meer is dan het ontcijferen van een code. De op spelling gebaseerde zuiver synthetische methodes verleiden immers nog steeds veel onderwijsmensen en daar verandering in brengen blijft moeilijk. Verder hoort Louis spreken over Kees Boeke die later zijn *Werkplaats Kindergemeenschap* zal stichten.

Op de Rijksnormaalschool zelf komen de ideeën van Dr. Montessori maar ook die van Miss Parkhurst ter sprake. Louis is erg geïnteresseerd in wat deze onderwijzeres te vertellen heeft over haar werk met licht lichamelijk gehandicapte kinderen. In Rome had Miss Parkhurst het werk van Montessori leren kennen toen ze er stage liep en ze nam veel van haar werkvoorstellen over. Maar wanneer ze in het stadje Dalton haar eigen weg gaat, besteedt ze meer aandacht aan de samenwerking tussen de leerlingen wat zodoende het individueel werk ook efficiënter te maken. Louis leest tegen het einde van zijn opleiding een tussenkomst van Miss Parkhurst waarin ze zegt dat ze de school eerder ziet als een sociologisch laboratorium. Sommige van zijn leerkrachten wijzen erop dat het woord 'laboratorium' in de onderwijswereld een niet erg gelukkig woord is. Het doet denken aan een plaats waar onderzoekers klinische experimenten uitvoeren op kinderen. Maar voor zover Louis het begrijpt wil Helen Parkhurst gewoon zeggen dat ze ervan uitgaat dat de leerlingen individueel en in groep proefondervindelijk te werk kunnen gaan en de verantwoordelijkheid dragen over de taak die ze op zich nemen. Volgens haar mogen kinderen niet het slachtoffer worden van een ingewikkeld en uitgekristalliseerd systeem dat buiten hen om ontwikkeld wordt. Ze schrijft ergen: '*Laten we de school zien als een plaats die net als het leven zelf als gemeenschap functioneert*' en dat sluit erg goed aan bij de ideeën die zijn moeder en diens grootmoeder hadden.
Maar één van de redenen waarom aan de Rijksnormaalschool aandacht wordt besteed aan wat sommigen het Parkhurst-plan en wat Miss Parkhurst liever Dalton-plan noemt is de wijze

waarop vrijheid wordt geïnterpreteerd. Vrijheid van werken zonder een opgelegd rooster betekent niet dat alles zomaar kan. De vrijheid heeft te maken met de mogelijkheid om uit eigen wil gekozen werk op te nemen, wat de werkvreugde groter maakt en leidt tot afspraken met de rest van de gemeenschap. Het gaat dus niet om individueel gericht onderwijs zoals bij Dr. Montessori die, zo denkt Louis, in zekere zin teruggrijpt naar het model van de preceptor. Hier is overleg nodig om individueel gekozen werk te laten samengaan met het opnemen van nieuwe onderwerpen door middel van week- of maandtaken of het afwerken van foutenbehandeling wanneer dat enkel in groep kan.

Louis verdiept zich in het werk van Helen Parkhurst, waarbij hij ook John Dewey terug ter hand neemt, en de jonge psycholoog Jean Piaget op het spoor komt. Die werkt een concept dat kinderen in hun ontwikkeling van egocentrisme naar sociocentrisme evolueren. Daarom, denkt Louis, zijn de voorstellen van Montessori voor individuele aanpak wellicht nuttig bij kleuters, terwijl voor onderwijzer die met oudere kinderen werken het sociologisch laboratorium van Helen Parkhurst zin krijgt.

De eerste naoorlogse decade is vruchtbaar in de voortzetting van pedagogische ideeën en vernieuwing. De slagzin '*nooit meer oorlog*' die zowat overal in Europa wordt gehoord kort na de wapenstilstand lijkt zelfs in conservatieve kringen door te dringen naarmate de horrorverhalen van de loopgravenoorlog beter bekend worden. Schoorvoetend wordt toegegeven aan de eis voor meer en betere opvoeding. Die komt vooral van

progressieve, internationaal gerichte bonden en verenigingen die de oude internationale pacifistische dromen terug boven halen. Louis leest Parkhurst en Dewey, denkt na over Piaget en schrijft Edward Peeters aan. Edward is natuurlijk geschokt als hij hoort dat Jeanne overleden is. Wel vindt hij het fijn dat Louis voor het vak van onderwijzer kiest. Verder schrijft hij bij zijn thuiskomst na de oorlog zijn huis in Oostende in lamentabele staat terug gevonden te hebben. Ook werd het volledig leeggeplunderd. Toch besloot hij terug aan de slag te gaan als onderwijzer in een Oostendse gemeenteschool. Hij hoopte op dezelfde vooruitstrevende wijze te kunnen werken als hij in Oostburg deed met de kinderen van Belgische vluchtelingen maar het overwegend katholieke stadsbestuur geeft hem hiervoor geen toelating. Er is, zegt hij, hier ter plaatse weinig sympathie om kinderen een grotere werkvrijheid te geven. Er wordt nog steeds groot belang gehecht aan een dogmatische opvoeding, die hij zelf knechtend beschouwt. Onder meer daarom is hij druk bezig zijn nationale en internationale netwerk van contacten terug uit te bouwen. Hij vertelt dat hij reeds eind vorig jaar het Schoolblad voor Vlaanderen stichtte en dat hij denkt eraan de uitbouw van de Vlaamse Opvoedkundige Bibliotheek op zich te nemen.

In Frankrijk is Célestin Freinet nu ook van militaire dienst ontslagen en kan hij terug naar het onderwijs, hoewel niet zonder moeilijkheden. Vrij snel na zijn eerste aanstelling als vervanger tijdens de oorlog, werd hij op 10 april 1915 zelf opgeroepen om in actieve dienst te treden. Een jaar later was hij ingedeeld bij de infanterie. Op 16 april 1917 sneeuwde het in

het Noorden van Frankrijk, toen zijn bataljon bij het offensief bij Chemin des Dames wordt ingezet. Die dag werd van de infanterie verwacht dat ze onmiddellijk nadat de artillerie een gat sloeg in de Duitse verdedigingslinie, de eerste Duitse linies vrij te maken. Dan zou het Franse leger dezelfde avond Laon bereiken. Volgens het infanteriereglement van eerder dat jaar, moesten infanteristen aanvallen in aanvalsuitrusting. Die bestond volgens datzelfde reglement uit het in tentzeil gerolde deken rond de nek, verder een individueel stuk gereedschap, de voedselzak, de granaatzak met in theorie met vijf granaten waarvan twee Viven-Bessières obussen die met het geweer afgeschoten worden, elk van ongeveer een halve kilo. Soms werden evenwel tot 16 granaten per man uitgedeeld. Daarnaast had elke soldaat nog een blikje water van twee liter mee te dragen, een extra blikje van een liter, een gasmasker of indien mogelijk twee, aardezakken, een signalisatie-bord of Bengaals vuur, verbandmiddelen, proviand voor de dag en 120 patronen. Sommige eenheden deden de aanval met alles op de rug en enkelen zelfs met proviand voor een hele week. Het offensief duurde geen dagen, maar weken, met onderbrekingen tussendoor, en daarna maanden. Op 23 oktober 1917, vooravond van de uiteindelijke inname van de top van Chemin les Dames wordt Célestin Freinet zwaar gewond door een kogel in de rechterlong in het Gobineaux-bos. Tijdens de lange herstelperiode schreef Célestin Freinet zelf over wat hij voelde toen hij met zijn wond achtergelaten werd in een obus-gat in de grond, tot een velddokter hem een etiket opspeldde dat hij moest afgevoerd worden naar het hospitaal. Tijdens dit ene

offensief werden ongeveer 180.000 jonge fransen en 165.000 jonge Duitsers gedood of zwaar gewond afgevoerd.
Wanneer men Freinet na de oorlog wil vereren als gemutileerde oorlogsheld weigert hij die erkenning, uit vrees als gevolg hiervan geen aanstelling als onderwijzer te krijgen, maar naar licht administratief werk te worden afgevoerd. Hij zegt te willen getuigen tegen wat hij de moorddadige gruwel noemt, waar alleen rijken van profiteren. Hij wil opkomen tegen de conditionering en de opleiding, die reeds op vroege leeftijd op school begint en die de geesten zodanig voorbereiden op oorlogszuchtige agressie door de nationalistische gevoelens hoog op te zwepen. Op 1 januari 1920 is hij hulponderwijzer in Bar-Sur-Loup. Hij schrijft voor *l'École Émancipée* en zoekt aansluiting bij de *Éducation Nouvelle* beweging. Hij leest ook al Dewey en hoort over het werk van Decroly spreken. In zijn klas maakt hij het onderwijs aanschouwelijker, ondermeer met natuurwandelingen met de kinderen. Wanneer hij in 1922 als onderwijzer een plaats aangeboden krijgt in Brignoles, verkiest hij in Bar-Sur-Loup te blijven en er zijn experiment van de wandelklas verder te zetten.

Zonder binding met de *Ligue* pour l'Éducation Nouvelle, neemt Rudolf Steiner ondertussen de leiding over een school voor de kinderen van de sigarettenfabriek van Waldorf-Astoria werkt. Hij doet dat op vraag van de eigenaar van die fabriek Emil Molt. Die zegt de kinderen van arbeiders en directeurs nader tot elkaar te willen brengen. De school krijgt de naam Vrije Waldorfschool. Daarmee willen de initiatiefnemers duidelijk maken dat de overheid niets te zeggen heeft over de

manier van onderwijzen in de school. De klassenvermenging en de betekenis van het woord *vrij* lijken wel wat op de idealen van Francisco Ferrer, met zijn *Escuela Moderna* in Barcelona. Maar dat lijkt alleen maar zo. Ook Steiner is ervan overtuigd dat de geest vrij van eender welke dwang tot ontwikkeling moet komen. Maar waar de *Escuela Moderna* sterk speelde op de samenwerking van kinderen van verschillende leeftijden en op coöperatie bij het opzetten van werkprojecten, gaat Rudolf Steiner uit van zijn eigen opvattingen in verband met de kinderpsychologie. De leerstof wordt door de volwassene bepaald in functie van de fase waarin een groep kinderen zich bevindt en daarbij neemt hij als uitgangspunt wat hij de antroposofische menskunde noemt. Een hogere geestelijke wereld richt de fysieke wereld in. Kunstbeleving en volle ontwikkeling van het zielsleven zijn essentieel. Steiner gaat uit van een vierledig mensbeeld, het fysiek lichaam dat overeenkomt met het minerale rijk, het etherisch lichaam dat met het plantenrijk overeenstemt, het astraal lichaam met het dierenrijk en het Ik-lichaam met het mensenrijk. Die lichamen zijn enkel bovenzinnelijk waar te nemen, met uitzondering van het fysiek lichaam. Bovendien zouden die vier lichamen niet op hetzelfde moment geboren worden en zich in fasen van zeven jaar ontwikkelen die eindigen op 21-jarige leeftijd. Wanneer Louis kennis neemt van dit model waardeert hij wel het idee van klassenvermenging. Maar als overtuigd niet-dogmatische liberaal heeft hij het moeilijk met het antroposofische aspect van Steiner's voorstel.

In het zuiden van Europa, likken de leiders van de jonge

portugese republiek hun wonden na hun eerder onbezonnen avontuur om vrij laat in de oorlog troepen naar de loopgraven van Noord-Frankrijk te zenden. Ook hier was de legerleiding duidelijk niet voorbereid op dit soort oorlog wat aan veel jonge Portugezen het leven kostte. Na de wapenstilstand komen stilgelegde projecten uit de lade, ondermeer van António Sérgio. Die studeerde tijdens de oorlog aan het instituut Jean Jacques Rousseau in Genève en is erg vertrouwd met de ideeën van de Nieuwe School. Een nieuw decreet definieert in detail de exploitatienormen van scholen, de omstandigheden van de faciliteiten en de respectieve uitrusting. Er wordt nadruk gelegd op het onderwijs voor jonge kinderen, waarbij materialen voor de kleuterschool ter sprake komen met duidelijke verwijzingen naar Maria Montessori en Fröbel. De richtlijnen voor de lagere school zijn gekenmerkt door pedagogische methoden waarover Sérgio het heeft. Die richtlijnen houden nog steeds drie graden en co-educatie in. Maar er wordt vaak opgemerkt dat de regering veel decreten maakt zonder de middelen beschikbaar te stellen om ook alles in de praktijk om te zetten. Die kritiek hoort men zelfs onder de republikeins gezinde en gesyndiceerde onderwijzers. Voor het eerst in hun syndicale geschiedenis staken de onderwijzers niet zozeer tegen het schoolbesturen of de werk-oriëntatie maar tegen het algemeen gebrek aan middelen voor hun levensonderhoud in het kader van een algemene stakingsgolf van alle staatsambtenaren. De conservatieve pers zet een haatcampagne op tegen de leerkrachten van het openbaar basisonderwijs, waarbij als vorm van intimidatie de termen '*anarchisten*', '*stelletje revolutionaire*

terroristen', '*Bolsjewieken*', '*gekken*' en '*incompetenten*' vaak voorkomen in de hatelijke opiniestukken.

Louis noteert weinig over wat hij weet of denkt in verband met al die initiatieven in Europa. Hij weet dat Henrietta Swan Levitt, wiens levensloop door zijn moeder vaak werd aangehaald om het recht op onderwijs en studies voor iedereen te verdedigen, inclusief voor doven en blinden, eind 1921 komt te overlijden. Hoewel ze nu al onder de astronomen als een briljante geest wordt gezien, heeft ze nooit zelf haar onderzoekswerk kunnen bepalen. Annie Jump Cannon, die medewerkster was van Henrietta Swan Levitt en eveneens doof is gaat verder met de classificatie van de sterren. Slechter betaald dan haar mannelijke collega's ondanks de algemene erkenning van haar competentie moet ze net als andere vrouwelijke horen dat ze beter haar plaats als vrouw aan de haard zou innemen. Enkel tijdens de oorlog, vooral vanaf het ogenblik dat veel jonge mannen naar het front trokken, werd het werk van vrouwen, ook in de wetenschappelijke wereld als meer vanzelfsprekend beschouwd. En daar kwam nu weer een einde aan. Tijdens zijn studiereis naar Nederland verneemt Louis dat Annie Cannon een doctoraat *honoris causa* in wiskunde en astronomie toegekend kreeg door de Universiteit van Groningen. Hij vraagt zich af of haar werk even bekend geworden zou zijn moesten de Verenigde Staten niet aan de oorlog zouden hebben deelgenomen… Het is toch goed te horen dat in de wereld van de wiskunde en de astronomie, de vrouwen hun plaats blijven opeisen. Helaas blijven ze in de minderheid en vaak uit meer gegoede families afkomstig. Dan

hoort hij spreken over Cecília Payne, wiens vader stierf toen ze pas vier was en dank zij haar intelligentie twee jaar geleden een beurs won geleden om aan het *Newnham College* van de Universiteit van Cambridge te kunnen studeren. Hij hoorde dat Cecília vooral in fysica en chemie geïnteresseerd is. Ze had, zoals velen, vol spanning de spreekbeurt aangehoord van Arthur Eddington over zijn expeditie naar het eiland Príncipe, waar hij tijdens een zonne-eclips fotografisch bewijs had geleverd voor Einstein's algemene relativiteitstheorie. Naderhand zou ze zelfs gezegd hebben dat die spreekbeurt zo'n schok teweegbracht in haar wereldbeeld, dat het bijna op een zenuwinzinking leek.
Louis denkt aan zijn moeder. Hoe graag zou hij op dit ogenblik met haar willen hierover praten, en ook over wat hij verder te horen had gekregen tijdens zijn twee bezoeken aan Nederland.

Tien jaar na het begin van de oorlog en zes jaar na het einde ervan, zinderen de gevolgen nog na. Vermoedelijk kennen daarom ook de onderwijssystemen van Europa een snelle ontwikkeling. Pedagogen en onderwijzers ondernemen vaak pogingen om die systemen te ontdoen van klas-routines die, de ideeën van Lancaster of La Salle indachtig enkel tot onderworpenheid leiden.

Het Belgisch parlement maakt snel werk van de wet Poullet. De kinderarbeid moet ingedijkt worden maar er de industrie heeft ook nood aan een betere basisscholing en opleiding van de arbeiders. Gezien alle kinderen van 6 tot 14 nu aan een leerplicht onderworpen worden, zou je kunnen zeggen dat dit onrechtstreeks een soort democratisering van het onderwijs

betekent. Een Koninklijk Besluit van september 1924 publiceert een nieuw organiek reglement voor de Koninklijke Athenea. Die tellen nu drie afdelingen: de Grieks-Latijnse humaniora, de Latijnse humaniora en de Nieuwe humaniora. In de klassieke afdelingen daalt het aantal uren Grieks en Latijn om plaats te maken voor meer moedertaal en wetenschappen. En toch, denkt Louis, door die drie afdelingen te behouden, is er nog steeds een verscheidenheid aan kennisoverdracht in de fase waarin alle kennis voor iedereen toegankelijk zou moeten zijn. Bovendien zijn de Athenea vooral bedoeld voor wie langer studeert dan tot wat de wet verplicht, zolang de vierde graad van het lager onderwijs bestaat. Ook meisjes mogen les volgen in de Athenea, gezien er geen middelbare rijksinstellingen voor handen zijn enkel voor meisjes. Maar uiteraard leiden de algemene sociale omstandigheden van het land ertoe dat veel arbeiderskinderen, jongens en meisjes, nooit aan het atheneum toekomen.

Louis leest in het *Schoolblad voor Vlaanderen* dat Edward naast de Vlaamse Opvoedkundige Bibliotheek ook de Vlaamse Opvoedkundige Vereniging opstart. Hij is er de eerste voorzitter van. Hij kondigt aan geen ideale opvoeding voor te stellen, maar wel al zijn lezers een pedagogisch bewustzijn te willen bijbrengen zodat ze zelf nadenken over de 'ideale opvoeding'. Hij stelt dat opvoeding een kwestie is van ervaring, intuïtie en gezond verstand. Daar kan Louis wel inkomen. Hij denkt aan de Schuurschool van zijn overgrootmoeder. Van het Schoolhuis aan de Keizerskaai, zo'n honderdvijftig jaar geleden, heeft hij geen weet. Edward Peeters heeft vooral zijn twijfels over wat hij de

tegenwoordige wetenschappelijke opvoedkunde noemt, waarvan het resultaat is dat de leerkrachten vaak verplicht worden te werken volgens een vast patroon. Dat lijkt hem tegennatuurlijk gezien de persoonlijke leefwereld van elk kind onderling verschilt. Die leefwereld in gedachten houden is volgens hem de betekenis van '*het kind centraal stellen*'. Volgens hem maken co-educatie, zelfstandig werken en informatie verwerken deel uit van het leerproces om zich op het leven voor te bereiden. Kinderen beschikken dan over een meer eigen gemaakte kennis. Ondanks zijn twijfels ten aanzien van de academische pedagogen, raadt Edward wie zich in die wereld beweegt aan minstens Maria Montessori of Jan Ligthart te lezen. Hierbij lijkt hij meer over mathetiek dan over didactiek na te denken. Edward ziet in de uitbreiding van de leerplicht een mogelijkheid om meer gestalte te geven aan zijn ideeën. Maar de oppositie vanuit conservatieve kerkmiddens blijft groot, zelfs in de gemeentescholen waar hij werkt. Volgens die middens zijn co-educatie, vrijheid en verdere *Reform*-pedagogische idealen niet verzoenbaar met de kerkelijke idealen. De toch zeer katholiek gelovige Edward wordt zelfs van ketterij beschuldigd. Zelf zegt hij zich enkel een betere volksopvoeding voor ogen te houden, een opvoeding die waanzinnige oorlogen kan helpen vermijden. Wanneer hem verscheidene keren het directeurschap over een Oostendse lagere school wordt geweigerd, trekt hij zich uit het onderwijs terug en begint hij onder het pseudoniem Paul Kiroul kinderverhalen en sprookjes te schrijven.

Het werk van Montessori kent Louis vrij goed. Na wat hij van Edward leest, zoekt hij in de bibliotheek van de Normaalschool

de opstellen van Jan Ligthart *Over Opvoeding*. Hij apprecieert Ligthart's ironie wanneer die het over de examens en de examinator heeft in *Van een zegen en van een vloek*. Hierin maakt hij beschouwingen over parate kennis en het gebruik van naslagwerken. Louis is helemaal akkoord met de passage: '*er zullen personen zijn die menen dat een 'beschaafd mens' allerlei dingen behoort te weten. Nu, dit meen ik ook; 't is de vraag maar wat er onder dat 'allerlei' te verstaan is*.' Hij grinnikt wanneer hij het verslag van een debatavond leest, waarbij Ligthart door academici geïnterpelleerd wordt over het belang van het aardrijkskunde-examen en daarop aan de vraagsteller de tegenvraag stelt: '*Wilt u me de zijrivieren van de Donau eens opnoemen?*', waarop door anderen geroepen werd '*Hou maar op!*' Ligthart besluit: '*het pleidooi was op die wijze gauw gewonnen. De heren durfden een examen niet aan dat notabene wordt afgenomen aan hun kinderen*.' Louis leest met aandacht wat Ligthart schrijft over de betekenis van geheugen en parate kennis, die voor iedereen anders is. Die parate kennis is het gevolg van het gebruik maken van ervaring in samenspraak met het aanleren van het juiste gebruik van de geschreven informatie. De ervaring die een toekomstige geneesheer moet opdoen, zo denkt Louis, is verschillend van die van een pianist, een ingenieur of een onderwijzer. Minder geïnteresseerd is Louis in de wijze waarop Ligthart hierbij ook de geloofsbelijdenis betrekt in zijn opstellen zoals in *Illusie en ervaring*.

In Zwitserland hebben de pedagogen van de *Ligue pour l'Éducation Nouvelle* niet stil gezeten. Hier werd de neutraliteit niet geschonden en dus konden het Jean Jacques Rousseau

Instituut en initiatieven als *la maison des petits* zich verder ontwikkelen tijdens de oorlogsjaren. Na de oorlogsjaren en mede door het werk van Adolphe Ferrière krijgt de *Ligue* snel terug het internationale karakter van voor de oorlog. In die liga vindt je niet alleen de pedagogen die in Zwitserland werkzaam zijn, zoals Claparède en Ferrière zelf, maar ook Ovide Decroly, Maria Montessori, António Faria de Vasconcelos, Alexandre Neill en Paul Geheeb. Wanneer Edward Peeters zich terugtrekt uit het onderwijs, neemt zijn vriend Adolphe Ferrière de leiding van de B.I.D.E over en verhuist het hoofdbureau naar Genève. In 1925 wordt B.I.D.E herdoopt tot B.I.E., het *Bureau International d'Éducation*. Hoewel Edward het zelf een hard vond zich niet langer persoonlijk met dat Bureau bezig te houden en het secretariaat naar Zwitserland verhuist, ziet hij wel in dat zo'n bureau niet langer een eenmanszaak uit West-Vlaanderen kan zijn.

In Frankrijk worden op het eerste gezicht vernieuwende onderwijs ideeën minder aangevallen dan in België. Célestin Freinet kan zijn schoolexperiment verder uitwerken. In 1922 krijgt hij de mogelijkheid om naar Duitsland te reizen, waar hij de libertaire scholen van Hamburg bezoekt. Freinet heeft zijn twijfels. Hij beschouwt de libertaire scholen te individualistisch. Hij vraagt zich af hoe lang het duurt tot kinderen spontaan tot samenwerking komen en of het wel nuttig is de ervaring van de volwassenen niet of nauwelijks in te brengen. Daarover schrijft hij in *l'École Émancipée* en in *Clarté*, het blad van de Franse communistische studenten. In 1923 neem hij deel aan het congres van *L.I.E.N.*, de Internationale Liga voor het Nieuwe

Onderwijs, waar hij Adolphe Ferrière persoonlijk leert kennen, naast Roger Cousinet en Ovide Decroly. De overtuigd vrijzinnige Freinet ontwikkelt met de erg gelovige Ferrière een hechte vriendschap. De volgende jaren zal hij vaak naar diens boekje *l'École Active* grijpen. Tijdens het congres hoort Freinet Paul Geheeb over de Odenwaldschule. Maar Freinet is meer geïnteresseerd in de school van het volk, de school waarin hij de kinderen kan opvoeden tot pacifisme en samenwerking en zo te laten bijdragen tot het uitbannen van nationalistisch getint oorlogsgeweld. Volgens hem is de school van Paul Geheeb een school voor de burgerij. Later zegt hij dat zijn twee belangrijkste referenties Ovide Decroly en John Dewey zijn. En tijdens de zomer van 1924 koopt Freinet wat zijn onderwijspraktijk een nieuwe en bepalende richting zal geven. In oktober brengt hij die aankoop, een drukpers, de klas binnen en vanaf dan stelt hij de kinderen voor eigen teksten te schrijven en te drukken. Dat wordt zo'n succes dat hij de correspondentie tussen klassen opzet, waarbij hij ten volle zijn kennis van het Esperanto gebruikt.

In Portugal blijft een republikeinse wind waaien ondanks de felle oppositie van de erg behoudsgezinde katholieke kerk. João Camoesas werkt een voorstel tot onderwijshervorming uit dat volgens hem de republikeinse doelstelling inhoudt: alleen met een goed gevormde samenleving kan een beter land worden opgebouwd. Volgens de minister moet vroegschoolse educatie gratis en continu zijn. Zijn voorstel omvat drie categorieën: algemeen, speciaal en hoger onderwijs. Het algemeen onderwijs heeft drie graden. De eerste graad omvat vier jaar gratis

kleuteronderwijs in kleuterscholen, voor kinderen van drie tot zes, zonder verplicht karakter. Het net van kleuterscholen zal worden uitgebouwd zodra de economische omstandigheden van het land het toelaten. De pedagogische achtergrond omvat de actieve school en ideeën door de *L.I.E.N.* verspreid, waarin bijdragen van Faria de Vasconcelos en António Sérgio zijn vervat. Maar zo'n gewaagde hervorming moet beschikken over geldmiddelen en daar is gebrek aan deels als gevolg van de oorlog. Ongeveer een derde van de onderwijzers is werkloos en er zijn algemene stakingen voor betere lonen en voor een vijfdaagse werkweek van 25 lesuren, met donderdag als vrije dag is. Dit voorrecht uit de tijd van de monarchie was door de republiek afgeschaft. Toch geeft het nationaal congres van onderwijzers in 1923 haar principiële goedkeuring aan de grondslagen van de hervorming. De minister en de staf die de implementatie van de hervorming zou moeten verzorgen zijn hierbij aanwezig. Maar wanneer een jaar later het congres in augustus 1924 opnieuw samenkomt is de sfeer helemaal anders. João Camoesas is geen minister meer en zijn hervorming werd niet eens in het parlement besproken. De kloof tussen de progressieve republikeinen en de conservatieve minderheid is groot, niet enkel in verband met de hervorming.

Nadat het Dalton-plan in Engeland betere bekendheid kreeg in 1920 dank zij een artikel in het pedagogisch supplement van de *Times*, wordt het nu, vier jaar later, in heel wat lagere en ook middelbare scholen ingevoerd. Dat interesseert de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* in Nederland, en er wordt een commissie naar Engeland gestuurd om te zien hoe het er in zo'n school in

de praktijk aan toegaat. Na een uitvoerig artikel gepubliceerd onder de titel *Scholen in Losser Klasverband* worden de werkvoorstellen van Miss Parkhurst ook in Nederland wettelijk mogelijk in de lagere school.
In 1924 startte de 41-jarige Alexander Neill in Lyme Regis met de privé-school Summerhill. Hij was eerst enkele jaren betrokken bij een school met libertair karakter in Dresden. Neill die in 1921 nog deelneemt aan het congres van de *Ligue Internationale pour l'Éducation Nouvelle* beschouwt van zichzelf dat hij niet bij de groep progressieve libertaire opvoeders thuishoort. Die bepleitten volgens hem een te vriendelijk gezag bij de opvoeding van kinderen, wat hem verraderlijker lijkt dan openlijk gezag. Maar beide vormen van gezag zijn volgens hem overbodig. Opgelegde autoriteit hoe goed het ook bedoeld is, is niet te rechtvaardigen. Hij is ervan overtuigd dat volwassenen autoriteit claimen omwille van hun machtsgevoelens en dat is motief tot een vorm van repressie. Volgens hem heeft zijn filosofie het behoud van geluk tot doel door het vermijden van repressieve gewoonten uit de samenleving. Hij beweert dat hij, in tegenstelling tot Fröbel, de kinderen niet beschouwt met romantische onschuld. Kinderen hebben dierlijke eigenschappen '*waaruit ze met de tijd en in vrijheid moeten ontgroeien*'. Hij zet op zijn school een systeem van zelfbestuur op onder de kinderen. Hij doet dat omdat volgens hem vrijheid niet de volledige individuele vrijheid is, maar de vrijheid van handelen zonder vergunning om door een actie de vrijheid van iemand anders aan te tasten. Volwassenen kunnen en moeten kinderen tegen gevaar beschermen zonder hun vermogen tot zelfregulering te

vertrappen. Volgens Neill hebben volwassenen en kinderen als mens gelijke rechten. Wanneer tussen ouders en kinderen die rechten niet in evenwicht zijn, dan krijg je gezinnen met 'gedisciplineerde' of 'verwende' kinderen. Jonge mensen mogen niet voor alles voldoening krijgen zegt Neill nog, waarbij hij toegeeft een grote minachting te hebben voor verwende kinderen.

In Duitsland komen libertaire en *Reform*-ideeën vooral in het vrij onderwijs aan bod.
De Hamburgse pedagogen gaan tot het uiterste met het postulaat dat men '*vanuit het kind moet beginnen*'. Ze verwerpen niet alleen het idee dat Staat of Kerk zouden mogen beslissen wat kinderen moeten leren maar ook het concept van een specifiek onderwijsdoel. Volgens hen is de school niet het middel om iemand op het leven voor te bereiden, maar een plaats in het leven zelf. Ze schrijven ondermeer: '*Wij weigeren ons in ons schoolwerk te laten leiden door de eisen van het beroep, van het economische leven, van de strijd om het bestaan. Dit is de reden waarom we geen plan hebben, geen vastberaden instructiedoel. Voor ons is het de taak van de school het kind een plek te bieden waar het kind kan zijn, jong en gelukkig, zonder rekening te houden met te bereiken doelen, een plek waar het kind een gevoel van verantwoordelijkheid te ontwikkelen tegenover de mensen het mee omgaat*'. Dus hangt de inhoud van het leerproces volledig af van wat de kinderen wilden leren. Het gebrek aan programma gaat gepaard met het ontbreken van regels en straffen. De meester-kameraden weigerden enig gezag over de groep uit te oefenen. Na een chaotische start, zeggen ze, nemen de

studenten zelf het initiatief om een minimum aan orde te creëren zodat er gewerkt kon worden.

Voor Paul Geheeb is de Weimar-republiek uiteindelijk een gunstiger terrein om de *Odenwaldshule* verder uit te bouwen dan het Keizerlijk regime voor en tijdens de oorlog. Indertijd weigerde hij Duitse overwinningen of de verjaardag van de Keizer te vieren, terwijl hij dat wel deed met de verjaardagen van wie hij als schoolhelden beschouwde. Zijn onverschilligheid jegens het symbool van de Duitse macht en zijn publieke koelheid ten aanzien van het nationaal enthousiasme leidden vrij vaak tot wrijvingen met de autoriteiten en met zijn patriottisch gezinde vrienden. In 1918 hing de dreiging in de lucht dat de school gesloten zou worden. Geheeb toonde wel een zekere spijt bij het verdwijnen van de autonome kleine Duitse vorstendommen. Hij vreesde vooral voor een zekere culturele verpaupering. Ondertussen geven Paul Geheeb en zijn vrouw meer bekendheid aan hun school als leden van de *Unie van Vrije Scholen en Kostscholen op het Duitse platteland*. En zoals reeds vermeld, nemen ze deel aan de conferenties van de *Internationale Liga voor Nieuw Onderwijs*, waar ze trouwens heel wat belangstelling genieten. Momenteel helpen ze actief bij het creëren van de Duitse afdeling van de *Liga*. Over zijn school zegt Paul onder meer: '*We moeten jonge mensen opleiden tot moed en strijdbaarheid, mensen die zich niet laf zullen aanpassen aan deze vanuit vele gezichtspunten verrotte wereld; mensen die zullen geleerd hebben tegen de stroom in te zwemmen, om zelfstandig weerstand te bieden aan van buiten opgelegde modes en conventies ook op spiritueel gebied en aan wat vandaag 'modern' wordt*

genoemd. Op het internaat op het platteland leren jongens en meisjes als verantwoordelijke leden van een kleine gemeenschap om zich later als burger met al hun kracht in te zetten voor het welzijn van de natie. Dit is hoe de nieuwe jeugd in staat zal zijn, ver buiten de grenzen van hun huis, te werken aan een volledige hervorming van de menselijke samenleving.'

Ondertussen breidt Rudolf Steiner zijn Waldorf schoolmodel verder uit waarbij hij ver buiten de Duitse grenzen treedt. Hij geeft nu definitieve gestalte aan de antroposofische spiritualiteit en de heilpedagogiek. Daarbij besteedt hij veel aandacht aan de bouw van een nieuw *Goetheanum*, een soort plaats voor bezinning, nadat het eerste in hout opgetrokken gebouw volledig afbrandde eind 1922. Volgens Steiner gaat het om een criminele brand. Niet lang hiervoor was hij volgens hem ternauwernood ontsnapt aan een aanval op zijn leven in München. Hij beschouwt de rellen-schoppers die zichzelf binnenkort fascist zullen noemen als de aanstichters. Steiner besluit geen openbare lezingen meer te geven in Duitsland en richt de *Gemeenschap van Christenen* op. In naam van die gemeenschap houdt hij wel lezingen op verschillende plaatsen van centraal Europa, in Londen en Den Haag. Dan sticht Steiner de *Universele Antroposofische Vereniging*, waarvan hij voorzitter wordt. Hij start de *Vrije School voor Geesteswetenschappen.* Op 1 januari 1924, net twee jaar na de Goetheanum-brand beweert Steiner dat men hem wil vergiftigen. Hij voltooit het model van het tweede Goetheanum. In Jena ziet de *curatieve pedagogie* het licht. In juli gaat het *Antroposofische en educatieve congres* in Arnhem door. Wanneer hij op het einde van dit jaar bedlegerig

wordt, besluit hij zijn richtlijnen in verband met de bouw van het Goetheanum en werkt hij aan het concept van een antroposofische geneeskunde. Hij overlijdt op 1 oktober 1925.

In de zomer van 1925 is Célestin Freinet in het kader van een delegatie verzorgd door de *Ligue*, op bezoek in de Sovjet Unie. Er worden aan de delegatie enkele scholen getoond en er zijn ontmoetingen met verantwoordelijken van de vakbond van leerkrachten. De delegatie leest ondermeer een vertaald artikel van Nadezjda Kroepskaja, weduwe van Vladimir Lenin, dat geschreven is voor de Polytechnische school met de titel *De voorbereiding van de onderwijzer.* Nadezjda is op het ogenblik van hun bezoek volkscommissaris van onderwijs. Ze heeft een grondige kennis van de werken van Comenius, Jean-Jacques Rousseau, Johann Heinrich Pestalozzi, Constantin Ouchinsky, Tolstoj en John Dewey. Ze heeft toegepaste onderwijssystemen bestudeerd, vooral tijdens haar reizen naar Londen, Parijs, Brussel, Berlijn en Genève. Op het ogenblik dat Dewey *Democracy and Education* schreef, legde zij de laatste hand aan *Openbaar Onderwijs en Democratie*, waarin ze de toekomstige evolutie van de marxistische pedagogie structureert. De groep weet dat Nadezjda klare, vaak controversiële ideeën formuleert. Velen herinneren zich hoe ze onder alle revolutionairen op het sovjetcongres als enige protesteerde tegen het balsemen van Lenin's lijk en het bouwen van een mausoleum. Ze zei toen: '*Laat uw rouw om Illitch geen vormen aannemen van externe eerbied voor zijn persoon. Richt geen monumenten op, geef zijn naam niet aan paleizen, voer geen ceremonies uit ter nagedachtenis aan hem; hij hechtte er zo weinig belang aan, het*

woog allemaal zo zwaar op hem. Denk aan de armoede die er nog steeds in het land heerst. Als U de nagedachtenis van Vladimir Illich wilt eren, bouw dan kinderdagverblijven, kleuterscholen, huizen, scholen, bibliotheken, medische centra, ziekenhuizen, verblijven voor zieken, en laat ons vooral zijn principes in praktijk brengen.'

Tijdens het bezoek van de delegatie wordt gesproken over de snelle alfabetisering van het land en de scholen die overal gebouwd werden. Wanneer iemand haar confronteert met de bewering dat proletarische kinderen het beste hebben en kinderen van de bourgeoisie minder goed worden behandeld, zegt Nadezjda niet de enige te zijn die steeds krachtige bezwaren heeft geuit tegen de discriminatie tussen bepaalde kinderen, maar dat dit probleem inderdaad nog bestaat.

Wanneer men het heeft over de verheerlijking van de vooruitgang, zegt iemand gehoord te hebben dat er geen sprookjesboeken in de winkels te vinden zijn omdat sprookjes leugens zijn. Daarop schrijft Célestin Freinet in zijn notaboekje dat dit ook aan het veranderen is, mede op aanbeveling van de volkscommissaris voor onderwijs. Het gesprek gaat verder vooral over pedagogie, want dat is uiteindelijk de passie van de volkscommissaris. Ze zegt ervan overtuigd te zijn dat een socialistische samenleving een eminente plaats moet geven aan de leerlingen zelf in het schoolsysteem, is zij van mening dat het zelfmanagement van de school hen de gewoonte moet geven om samen, door gemeenschappelijke inspanningen, de problemen op te lossen waar ze voorstaan. Hierbij vernoemt ze ondermeer het werk van Anton Makarenko in wel heel speciale

omstandigheden. Célestin Freinet is enthousiast over dit bezoek en kan niet nalaten te zeggen hoe hij de volgens hem eenvoudige wijze apprecieert waarop Nadezjda Kroepskaja een groepje buitenlandse jonge onderwijzers ontvangt. Hij vergelijkt de inhoud van het gesprek met een ander dat hij had met Maria Montessori, waarvan hij zegt: *'ze vreest de confrontatie aan te gaan met de groten van deze tijd die de sloppenwijk en de ellende in stand houden; ze beperkt zich tot een rol van pedagoog door in zichzelf al deze beslissende invloeden te ontzeggen die ze aan de kaak had gesteld. Spiritualiteit natuurlijk! We zijn geen vijanden. Maar toch is het nodig om te weten waar deze spiritualiteit vandaan komt en of het erg nuttig is om het kind van de volwassenen te hebben bevrijd om het opnieuw te belasten met de tirannie van woorden en filosofische opvattingen waarvan we op zijn minst kunnen zeggen dat ze hun tijd hebben gehad'.*
Tijdens dezelfde zomer van 1925 is de Russische psycholoog Lev Vygotsky aan zijn enige buitenlandse reis toe. Hij ontmoet Duitse collega's op zijn doortocht naar Londen, waar hij deelneemt aan een Congres over het werken met dove en blinde kinderen of kinderen met een lichamelijke afwijking. Het onderwerp van discussie is het recht op onderwijs van alle kinderen en de wijze waarop onderwijzers voor die taak moeten opgeleid worden. Hoewel Jean Piaget niet aanwezig is, neemt Lev Vygotsky zich voor een aantal artikels van zijn Zwitserse collega door te nemen.

Drie jaar voor dat Londense Congres, keurt de *Internationale Astronomische Unie* op 9 mei 1922 de resolutie goed om het classificatiesysteem voor sterren van Annie Jump Cannon

formeel over te nemen. Datzelfde jaar kan Annie Cannon zes maanden doorbrengen in Arequipa in Peru waar ze sterren van het zuidelijk halfrond kan fotograferen. Haar academische loopbaan als dove vrouw zou een mooie illustratie kunnen zijn voor de congressisten die zich over het recht op onderwijs van alle kinderen buigen.
Ook in het Verenigd Koninkrijk kan Cecília Payne in de Cambridge University van dit conservatieve land als vrouw en ondanks haar studies geen diploma krijgen. Omdat ze enkel als lerares aan de slag mag, besluit ze dat ze om onderzoekswerk te kunnen doen ze naar de Verenigde Staten zal moeten verhuizen. Ze zoekt naar een financiering hiervoor. In 1923 wordt ze voorgesteld aan de directeur van het Harvard College Observatory die een pós-graduatie in astronomie start. Ze verkrijgt een beurs om vrouwen aan te moedigen bij het observatorium te werken en verlaat Groot-Brittanië.

In 1920 zijn Georges Barnich en Georges Hostelet co-directeurs van het *Solvay Instituut voor Sociologie*. Onder hun directeurschap schijnt dit Instituut niet immuun voor de eugenetische beweging die sinds kort de geesten over zo een beetje de hele wereld in vuur en vlam zet. Begin oktober 1922 komt de *Internationale Commissie voor Eugenetica* bijeen in Brussel. De voorzitter van de commissie, majoor Leonard Darwin, houdt in het Instituut een toespraak met de titel '*L'Eugénique*'. Ook professor Doctor Wimmer uit Kopenhagen mag de spreektribune op met de spreekbeurt '*Mentale erfelijkheid*'. Daarop wordt op 10 oktober, tijdens een bijeenkomst in de grote zaal van het Solvay Instituut de

eugenetica-kamer van het instituut ingehuldigd.
Het komt Louis ter ore dat deze kamer eigenlijk het Belgische Rijksbureau voor Eugenetica is. Dat verwondert en verontrust hem. Hij hoopt dat het met die Eugenetica niet zo'n vaart zal lopen.
Louis zal pas veel later over het werk van Lev Vygotsky horen spreken, maar volgt wel de spreekbeurten en geschriften van Hellen Keller die nu wereldwijde bekendheid geniet. Ze is een pleitbezorger voor mensen met een handicap. Dat kan een goede tegenpool zijn tegen de soms verontrustende voorstellen van de eugenetici, zo denkt Louis. Hellen is voorstander van anticonceptie. Wel heeft ze ondertussen in ruim twintig landen motiverende toespraken gehouden over levensomstandigheden van dove mensen. Bovendien is ze suffragette, pacifist en radicaal socialist. Louis weet ook dat Helen Keller samen met George Kessler tijdens de oorlog de *Helen Keller International organisation* stichtte. Die organisatie houdt zich bezig met onderzoek op het gebied van gezichtsvermogen, gezondheid en voeding. In 1916 steunde ze de *National Association for the Advancement of Colored People* (NAACP). Ze verklaarde toen dat zich schaamde voor de onchristelijke behandeling van 'gekleurde mensen' in de Zuidelijke Staten.

In 1925 staat de jonge Louis Demeester voor zijn klas in een gemeenteschool in de buurt van Tienen. Zwanger van ideeën studeerde hij af in juli 1922. In september van hetzelfde jaar was hij al aangesteld in die school. Montessori en Ligthart maar vooral Dewey en Decroly zijn inspiratiebronnen. Hij probeert zijn lessen aanschouwelijk te maken en knutselt zelf enkele

hulpmiddelen om de jongste kinderen te helpen bij het rekenwerk, op basis van wat hij kent van Fröbel en van Montessori. Zonder dat hij het weet ontwikkelen ook Louise Lafendel en Mina Audemars in het *Maison des Petits* soortgelijk materiaal.

Tussen Tienen en Koksijde

We zijn in de tweede helft van de twintiger jaren van de twintigste eeuw in de Christelijke telling (het 119de hectojaar). Louis Demeester is nog steeds vrijgezel en huurt een woonst in Tienen.

Lucien Souris en Charlotte Hofstadter zijn al bijna een jaar getrouwd en wonen in Oostduinkerke. Bij een bezoek aan Lucien's ouders in Oostende, wandelt het jonge koppel het centrum van de stad in. Sommige straten zijn sinds Lucien's jeugd van naam veranderd: het Comedieplein is nu Marie-Joséplein geworden en de Weststraat heet nu Adolph Buylstraat. Ze doorlopen die straat en bekijken de vitrines. In de inkomhal van de redactie van het Franstalige liberale blad *Le Carillon*, blijkt een nieuw winkeltje te zijn verschenen. Mathieu Corman stelt er een klein assortiment boeken te koop, waarvan enkele Lucien's aandacht trekken.

In Tienen krijgt Louis Demeester via de Rijksnormaalschool waar hij studeerde nieuws dat hem interesseert. Bij uitgeverij Gebroeders Kluitman te Alkmaar verschijnt de collectie *Mijn eigen leesboekjes* van de hand van Wilhelmina Blokker. Het gaat over vier door Sijtje Aafjes geïllustreerde boekjes voor kinderen van het eerste leerjaar die net beginnen lezen. Ze hebben als titel *Pas op school*, *Een stapje verder*, *Een grote stap vooruit* en *Al een heel eind op weg*. De boekjes zijn geschreven in de stijl en met de woordenschat die ook in de leesboekjes van de methode van Hoogeveen voorkomt, die ondertussen in vele rijkslagere

scholen en gemeentescholen gebruikt wordt, zowel in Nederland als in Vlaanderen. Louis schaft zich onmiddellijk de boekjes aan en hoopt op publicaties van gelijkaardige boekjes voor kinderen die het tweede en het derde studiejaar volgen.

Verder leest Louis Demeester met gemengde gevoelens *De gelukkige klas* van Theo Thijssen. Het verhaal van de kleine Louis van Rijn, de leerling wiens gezondheid gaandeweg slechter wordt en tenslotte met verlamde benen in het ziekenhuis wordt opgenomen waar hij wellicht zal komen te sterven ontroert hem. Hij leest met aandacht dit als dagboek geschreven verhaal van de onderwijzer en zijn verhouding met de kinderen van de klas. Hij verbaast zich soms over de houding van de volwassene. Het doet hem nadenken over zijn eigen praktijk. Zou hij zelf ook de kinderen soms te streng aanpakken?

Louis heeft nog altijd contact met Edward Peeters, of Paul Kiroul, zoals hij zichzelf tegenwoordig pleegt te noemen. Wanneer hij met oudere kinderen werkt, leest hij soms sprookjes van Kiroul voor, zoals *Fikke spring in 't veld*, *Princes Zonnestraal en Tierlafijntje* en *Wat de elf van het Sprookjeshof vertelde*.

Ondertussen is de B.I.D.E. wel naar Genève verhuisd en B.I.E. geworden, maar Louis herinnert zich dat zijn moeder hem ooit over Adolphe Ferrière sprak en dus leest hij soms ook wat door de *Ligue Internationale pour l'Éducation Nouvelle* wordt gepubliceerd. Hij verneemt zo dat de Franse onderwijzer Freinet de kinderen van zijn klas in het Zuiden van Frankrijk aanmoedigt te corresponderen met de kinderen van de klas van een collega in het Franse Bretagne. Hij hoort dat dezelfde onderwijzer een Coöperatief voor Onderlinge Pedagogische

Hulp zou opgericht hebben, waarvan het tijdschrift de naam *L'imprimerie à l'école* draagt, iets wat Louis hoogst intrigeert.

In 1927 wordt het drukker op het vliegveld van Oostende - Stene. Niet alleen zorgt het vrachtverkeer voor de bijna dagelijkse aanvoer engelse kranten, vooral tijdens de zomermaanden, maar er komt ook een regelmatige luchtverbinding Brussel — Oostende — Londen voor passagiers. Uiteraard is dit soort reizen enkel voorbehouden aan wie er de financiële middelen voor heeft. Wie goedkoop naar Engeland wil kan als dekpassagier mee op de mailboot-lijn naar Dover. Ook treinpassagiers kunnen van die verbinding gebruik maken. Lucien kan na veel aandringen Charlotte overtuigen om een reisje naar Engeland te maken per turbineschip nu hij er voor zaken heen moet. Ze brengen enkele dagen door in Canterbury en Whitstable. De aanblik van de witte krijtrotsen doen ingenieur Lucien natuurlijk denken aan de witte zandsteen die in de *Briqueterie* geproduceerd wordt. Hij neemt proeven om die cellulaire zandsteen op basis van calcium-hydrosilicaten ook als zichtbare afwerkingssteen te gebruiken en niet enkel voor het optrekken van de ruwe muur. Al snel levert de *Briqueterie Silico-calcaire* aan enkele binnenlandse constructie-bedrijven tijdens de huidige bouwwoede die verantwoordelijk is voor veel nieuwe villa's in Koksijde, Oostduinkerke en Oostende. Hij voelt in zekere zin dat het bedrijfje dat hij leidt een bescheiden bijdrage levert aan waar Koning Albert het in zijn toespraak tot bedrijfsleiders en investeerders in Seraing over heeft. De Koning zegt daar onder meer dat '*om de crisis in Belgische wetenschappelijke instellingen en laboratoria aan te pakken de*

initiatieven onzer industriëlen en financiers, dank zij de kunde onzer ingenieurs, de bekwaamheid onzer arbeiders, alle hinderpalen uit de weg zullen worden geruimd'.
Ook op internationaal niveau wordt aan het prestige van de Belgische instellingen gewerkt dank zij de Solvay conferenties. De vijfde fysica conferentie, met electronen en protonen als onderwerp, gaat de laatste week van oktober door en brengt ditmaal wel alle grote kopstukken bij elkaar, ondermeer de fysici die over de pas gelanceerde quantum theorie debatteren. De leidende figuren zijn Albert Einstein en Niels Bohr. Ook Marie Curie die in twee afzonderlijke disciplines een Nobelprijs won is aanwezig. Verder staan Werner Heisenberg, Paul Dirac en Erwin Schrödinger op de groepsfoto. Het anti-Duitse vooroordeel dat Einstein en anderen ervan had weerhouden vorige Solvay-conferenties bij te wonen is blijkbaar verdwenen. In wezen is iedereen aanwezig die al had bijgedragen aan de recente ontwikkeling van de kwantumtheorie waarbij Heisenberg publiekelijk opmerkt:
'*Door de mogelijkheid tot uitwisseling tussen de vertegenwoordigers van verschillende onderzoekslijnen heeft deze conferentie buitengewoon bijgedragen aan de verduidelijking van de fysieke grondslagen van de kwantumtheorie. Ze vormt als het ware de uiterlijke voltooiing van de kwantumtheorie*'.
Een soort persoonlijke noot in de rand van deze conferentie is de band tussen Koningin Elisabeth en Albert Einstein. Die wordt als lid van het wetenschappelijk comité van de Solvay-raad ontvangen op het paleis. Er zijn bevestigde geruchten dat ze samen viool speelden. De vriendschapsband zal over enkele

jaren Albert Einstein helpen, wanneer hij zich om politieke redenen nogmaals in een hachelijke situatie bevindt.
Over de Solvay-conferentie lezen zowel Lucien als Louis, elk vanuit hun eigen belangstellingsveld. Louis hoopt dat de samenloop van de toespraak van de Koning eerder die maand en het hoogstaand wetenschappelijk enthousiasme van de conferentie ertoe leiden dat er meer kan worden geïnvesteerd in onderwijs, kennisverspreiding en kennisvergaring. Hij is daarom eerder ontgoocheld over de reacties op het nieuwe taalstelsel door Camille Huysmans vastgelegd in de Athenea in Vlaanderen waarbij nog slechts één derde van de lessen in het frans zullen worden gegeven. In plaats van dit te zien als een gunstige evolutie voor de kennisverspreiding, kibbelen Frans- en Vlaamsgezinden enkel over of die maatregel politiek gezien te ver of niet ver genoeg gaat. Is dat nu geen louter politiek gekibbel over privileges? Was het niet Ratke, die in de jaren 1600 pleitte voor onderwijs in eigen taal én het aanleren van de wetenschapstaal? Is vandaag die wetenschapstaal niet de wiskunde, denkt Louis bij zichzelf? Zouden Frans- én Vlaamsgezinden zich niet beter kunnen bezighouden met de algemene verbetering van de toegankelijkheid tot en de inhoud van het voortgezet onderwijs?

Lucien Souris en Charlotte Hofstadter zijn dolgelukkig wanneer Charlotte in het voorjaar van 1928 van een dochtertje bevalt. Lucien’s vader stelt de naam *Jacqueline* voor, naar de boot waarmee hij met Arseen zoveel avonturen beleefd heeft. Ondertussen is onderwijzer Louis Demeester nog steeds vrijgezel nu hij bijna 25 wordt. Je zou het hem niet aangeven.

Hij lijkt soms wel een grote slungelige kwajongen, die streken overneemt van de kinderen in zijn klas. Hij grapt graag met vrienden en kennissen en als de klas niet roept heeft hij altijd tijd voor een gesprek. Zo lopen zijn bezoeken aan zijn geliefkoosde boekenwinkel dikwijls lang uit. Hij komt graag over de vloer bij het jonge koppel dat eigenaar is van de zaak. Vaak worden de gesprekken over gelezen boeken afgewisseld met ironische opmerkingen met andere klanten over plaatselijke gebeurtenissen of over wat de een of de andere in krant las. Bij een winkelbezoek waarbij hij zichzelf een cadeautje wil kopen voor zijn 25ste verjaardag merkt hij dat de eigenaar niet door zijn hoogzwangere vrouw wordt bijgestaan maar door een jongedame die aan hem voorgesteld wordt als de twee jaar oudere zus van de winkeldame. Ze zal hier blijven tot na de bevalling. Zo leert Louis Graciete Decoster kennen waarmee hij al snel in gesprek raakt. Graciete wisselt Frans met een uitgesproken Gentse tongval af met Gents Nederlands. Soms moeten Louis en Graciete zelfs naar het Franse woord grijpen wanneer het Gentse dialectwoord te verschillend is van het Tiense. Daar moeten ze soms om lachen. Het duurt niet lang vooraleer Louis Graciete uitnodigt voor een bezoek aan de herenboerderij van zijn neven, waarbij ze zijn broer en zijn zusters leert kennen. De stedelinge Graciete is erg verwonderd over het leven op zo'n grote boerderij dat ze zich anders had voorgesteld. Ze vertrouwt Louis toe dat de opkamer gerust kan wedijveren met het salon van het Gentse burgerhuis van haar ouders waar ze nog steeds bij inwoont. Uiteindelijk blijft Graciete langer dan voorzien bij haar zus en haar schoonbroer.

En op het einde van het jaar is niemand echt verwonderd dat na een korte verlovingstijd Louis en Graciete trouwen. Daarbij stemt de liberale agnost Louis toe in een kerkelijk huwelijk, gezien Graciete, wiens vader koster is in een van de voornaamste parochies van Gent, hier op aandringt. Ongeveer een jaar later wordt Louis ook vader van een zoontje. Hij wil die graag de naam John geven en na wat over en weer gepraat met de familie van Graciete, omdat haar broer de peetvader is, wordt de Engelse naam aanvaard, als Graciete uitlegt dat het uiteindelijk de naam van *Johannes de Doper* is maar dat ze liever John horen dan Johannes. Louis denkt niet aan de Doper maar aan de pedagoog John Dewey wiens werk hij door zijn moeder leerde kennen en waarvan hij de eerste editie van *School and Society* had verslonden. Tijdens zijn studies heeft hij ook *Democracy and Education: an introduction to the philosophy of education* gelezen. Vrienden en collega's weten van zijn verering voor de pedagoog. Als ze vernemen dat zijn zoon John heet, krijgt het jonge gezin een mooi met de naam gegraveerd zilveren kinderbestek. Maar voor de vader is er een extra-geschenkje: hij krijgt een exemplaar van het net bij Wolters uitgegeven *John Dewey — School en Maatschappij* in de reeks *Bekende Pedagogen*. Het gaat om de vertaling van de tiende druk van de tweede Engelse uitgave uit 1927. In zijn inleiding wijst vertaler T. J. De Boer erop dat deze uitgave gekenmerkt wordt door de evolutie van het denken van de pedagoog. Louis brengt de slapeloze nachten na de geboorte van John door met het bestuderen van dit boekje, vaak met aantekeningen in de marge. Hij onderstreept '*Leren? Zeker, maar eerst leven en dan*

leren door en met betrekking tot dit leven. Wanneer wij zo de verhouding tot de school zien, dan vinden we dat het kind niet in de eerste plaats een luisterend wezen is: juist het tegendeel'. Het is de *actieve school*, maar ook de drukkende Célestin Freinet met zijn wandelklassen en de handelende kinderen van Fröbel, Montessori en Decroly. De opmerking van Wilhelmina Blokker in verband met haar boekjes, wanneer ze zegt '*Wanneer de kinderen op school leren lezen, zijn ze trots, als ze zoo ver gevorderd zijn, dat ze het eerste boekje in handen krijgen en ze willen dan ook graag thuis laten zien, hoe knap ze al zijn*', is bijna een bevestigende fait-divers. Het is iets wat hij trouwens zelf kon vaststellen met de beginnende lezertjes van zijn huidige klas, die de boekjes van de klasbibliotheek voortdurend meenemen om hun leestalent te tonen bij ieder die het horen wil.
Wanneer hij voorzichtig over Freinet spreekt met enkele van zijn collega's, vertelt men hem over Kees Boeke die dit jaar in Bilthoven de *Werkplaats Kindergemeenschap* opstartte. Er is wie gelijk opmerkt dat je in dit geval niet van een school kunt spreken. Daar is Louis het niet mee eens, tenzij je aanneemt dat het woord school enkel de institutie beduidt die luisterende kinderen instrueert. Maar dat is Lancaster-taal merkt hij ironisch op. Is de instelling die kinderen uitnodigt als participanten bij wat er gebeurt, waarbij ze deels de leiding van de instelling op zich nemen geen school, in de betekenis van leerschool die voorbereidt op het leven in de maatschappij? Louis is wel akkoord dat Kees Boeke een idealist is, maar revolutionair? Moet niet elke pedagoog ervan uitgaan dat het de bedoeling is de kinderen te ondersteunen in hun zoektocht naar kennis en

wijsheid? Is dat niet net wat ook Kees Boeke beoogt, zo vraagt hij nog.

Kennis, wetenschap, wijsheid. Louis denkt toch wel gouden tijden te beleven, vol nieuwe vaststellingen. Maar ook in de wetenschap bestaat er iets als een dogma wat maakt dat wie nieuwe vaststellingen doet, daaruit niet noodzakelijk conclusies trekt die het wereldbeeld aanpassen. De doctorale thesis van Cecilia Payne uit 1915 bijvoorbeeld. Payne verbindt de spectrale klasse van sterren nauwkeurig met hun werkelijke temperatuur. Hiervoor past ze de ionisatietheorie toe van de Indiase natuurkundige Meghnad Saha. Ze toont aan dat de grote variatie in de absorptielijnen van sterren te wijten is aan ionisatie bij verschillende temperaturen en niet aan verschillende hoeveelheden elementen. Zodoende hebben sterren niet bij benadering dezelfde elementaire samenstelling als de aarde. Cecilia berekent dat helium en vooral waterstof veel overvloediger voorkomt in de sterren dan op aarde. Waterstof zou zelfs het meest voorkomende element in het heelal zijn. Dat was in 1915, maar een tekst van astronoom Henry Norris Russell weerhield Payne ervan te concluderen dat de samenstelling van de zon voornamelijk uit waterstof bestaat. Russell schreef immers in 1914: *'De overeenkomst tussen de zonne- en de aardse lijsten is van dien aard dat zij zeer sterk de mening van Rowland bevestigt dat, als de aardkorst zou worden verhoogd tot de temperatuur van de atmosfeer van de zon, dit een zeer vergelijkbaar absorptiespectrum zou opleveren. De spectra van de zon en andere sterren waren vergelijkbaar, dus het leek erop dat de relatieve overvloed aan elementen in het universum*

vergelijkbaar was met die in de aardkorst.' De bevindingen van Payne zouden zo in tegenspraak zijn met de wetenschappelijke consensus dat de elementaire samenstelling van de zon en de aarde vergelijkbaar zijn, daarom omschreef ze haar resultaten als 'vals'. En nu, nog geen 15 jaar later, beweert een andere astronoom Otto Struve dat haar werk '*het meest briljante proefschrift [is] dat ooit in de astronomie is geschreven*'. Vandaag zegt Russell dat Payne gelijk had en dat hij op verschillende manieren tot dezelfde resultaten kwam. Het artikel dat hij dit jaar publiceert erkent in het kort Payne's eerdere werk en haar ontdekking. De eerder discrete verwijzing naar Payne, zo denkt Louis, zorgt ervoor dat Russell en niet Payne gecrediteerd wordt voor de conclusies die ze trok. Zijn moeder en grootmoeder zouden hiermee nog een voorbeeld hebben van de misogynie in de wetenschappelijke wereld, ook vandaag nog.

Leuker is de anekdote over de briefwisseling van Shapley en Hubble in 1925. Shapley verzette zich fel en heftig tegen de observaties van Edwin Hubble dat er naast de Melkweg nog meer sterrenstelsels in het universum zijn. Hij beschuldigde er Hubble zelfs van rommel en pseudo-wetenschap te produceren. Hubble stuurde hem daarop een brief waarin hij de waargenomen lichtcurve van een Cepheïde variabele ster in het stelsel van Andromeda toont. Shapley trok daarop zijn kritiek in en naar verluidt zegt hij sindsdien aan collega's: '*Hier is de brief die mijn universum heeft vernietigd*'. Verder moedigt hij Hubble aan een meer uitgebreid artikel te schrijven. Louis besluit bij zichzelf dat in het natuurwetenschappelijk denken toch ruimte is voor zelfkritiek en voor het overboord gooien van oude ideeën. Dat lijkt

tegenwoordig in de sociale wetenschappen moeilijker. Het geloof gelijk te hebben is vasthoudend in zaken zoals economie, geloof, psychologie of sociologie. Waarom geen fenomenologische aanpak zoals Edmund Husserl doet, wanneer het om de sociale wetenschappen gaat?

Lucien is opgetogen over de vlucht van de zandkalksteen. De fabriek kan de aanvragen nauwelijks aan en de bestelbonnen lopen tot over drie jaar. Toch is hij zich bewust dat aan de bouwwoede ook een einde zal komen. Hij gelooft niet in de onbeperkte groei. De verkavelde gebieden zijn eindig, er zijn prospecties voor de zandreserve in de Galoperduinen tot in de jaren vijftig. Natuurlijk kan er op pakweg vijfentwintig jaar veel gebeuren… zowel goede als kwade dingen. En wat hem op korte termijn doet schrikken is de leider van die radicale partij in Duitsland, die enkele jaren geleden een staatsgreep probeerde door te drukken, zijn partij opnieuw heeft kunnen legaliseren, en steeds meer aanslaat bij de werkende bevolking. De wijze waarop de herstelbetalingen van het Dawes-plan vervangen werden door het Young-plan zijn daar niet vreemd aan. *Le Canard Enchaîné* waarschuwt en daar is reden voor. Lucien weet van zijn handelscontacten dat de Duitse industrie de belastingen om de herstelgelden te betalen niet aankan en dat er dus opnieuw zal moeten geleend worden bij de Verenigde Staten. En hoewel in de rest van Europa de bouw goede zaken doet is dat slechts voor een klein deel het gevolg van de herstelgelden. De geldcarrousel blijft dezelfde: de Verenigde Staten lenen aan Duitsland die de geallieerde landen uit de oorlog hiermee betaalt, waarop die landen met datzelfde geld schulden inlossen bij de Verenigde

Staten. En volgens de *Canard* investeert men in Amerika op dit ogenblik zwaar in de wapenindustrie en in de staalnijverheid… in Duitsland.
Lucien is dus helemaal niet verwonderd als enkele maanden later de crisis losbarst in de financiële wereld. De speculanten op de Amerikaanse beurs beleven een soort Nederlandse tulpenbollen of Franse Law-episode: overgewaardeerde aandelen in een industrie die meer produceert dan wat kan verkocht worden verliezen plots veel van hun waarde en de paniek zorgt voor de rest. Banken gaan over kop en dus vloeit er minder geld richting Duitsland, waardoor het Young-plan faalt. In Duitsland groeit de onvrede en dat speelt nogmaals in de kaart van die radicale partij die zich Nationaal Socialistisch noemt en wiens leider steeds meer gelijkenis vertoont met de Italiaanse dictator. Die op zijn beurt wordt vooral gesteund door ontevreden veteranen, de *Fasci di Combattimento,* wiens leden zichzelf ook wel fascisten noemen. Net zoals in Italië is ook in Duitsland het klimaat meer nationalistisch dan socialistisch en iemand moet de vijand zijn wie alle schuld treft; de joodse gemeenschap wordt vereenzelvigd met de grote bankiers en is dus de grote binnenlandse vijand, terwijl de buitenlandse vijand uiteraard Frankrijk is, waarvan wordt verklaard dat diens leiders Duitsland na de oorlog enkel wilden vernederen met onmogelijke voorwaarden.

De kleine familie stelt het ondertussen heel goed. Begin 1930 is verhuist ze naar een villa in Koksijde, eigendom van één van de Brusselse aannemers die bij de steenbakkerij grote orders plaatst. Hij legde Lucien uit dat het de bedoeling is die villa te betrekken met zijn familie als hij zal ophouden te werken over pakweg

twintig jaar. Lucien vraagt hem wat hij ondertussen denkt te doen met het huis en ze komen al snel tot een overeenkomst dat Lucien en familie het zullen betrekken en onderhouden, tegen een zeer schappelijke huurprijs, met de afspraak de villa te ontruimen zodra de eigenaar erover wil beschikken.
Niet lang daarna gaan Lucien en Charlotte in Oostende voor de eerste maal naar een sprekende film kijken. *La mort de Vénus* van Henri Storck staat op het programma van hun bioscoopavond. Lucien hoort van vrienden in de zaal dat het boekwinkeltje in de Carillon veel succes heeft en dat Mathieu Corman de sprong heeft gewaagd om een eigen winkel op te zetten. Hij zou in dezelfde straat een winkelpand hebben gekocht, dicht bij de hoek met het Maria-Joséplein. Enkele dagen later is Lucien bij Mathieu Corman in diens nieuwe winkel. Hij vindt er enkele boeken die getuigen over de werkomstandigheden in de mijnstreek van Luik en de opkomst van coöperatieve verenigingen onder werklieden. Hij vertelt dat hij van Flémalle afkomstig is en dat zijn vader vroeger werktuigkundige was voor een van de mijnputten in de Luikse streek. Daarop zegt Mathieu Corman dat hij van niet ver uit de buurt afkomstig was. Hij had Belg kunnen zijn, of zonder nationaliteit. Zijn geboortedorp ligt namelijk tussen Kelmis en Herbesthal en was tot 1919 Duits. Daarop hebben ze het over de grote bedrijven in de streek waarbij ook de zinkfabriek van Kelmis en haar geschiedenis ter sprake komt, waaraan grote namen van het vroege Belgische bankwezen verbonden zijn. Wanneer Lucien over zijn jeugdjaren in Oostende vertelt, moet hij plots opnieuw denken aan de onderwijzer die hem hielp om Nederlands te leren. Die had op een dag jonge Franstalige onderwijzeres in de

klas, die hen over de mijnstreek kwam vertellen. Hij herinnert zich vaag dat ze toen over zijn vader hadden gesproken. Ja, hij weet nog dat ze Jeanne noemde. Lotje is hoogzwanger en de geboorte van hun tweede kindje is voor elk moment. Wanneer op 3 april hun tweede dochter in de armen van Lotje ligt, stelt Lucien onmiddellijk de naam Jeanne voor.

Ondertussen krijgt Mathieu Corman er een geesteskind bij. Samen met Felix Labisse en twee andere vrienden lanceert hij het tijdschrift *Tribord*. Het is een avant-garde blad waaraan bijna alle kunstenaars van de kuststreek deelnemen. Er zijn bijdragen van James Ensor, Constant Permeke, Leon Spilliaert en Labisse zelf, maar ook van schrijvers en van filmer en fotograaf Henri Storck. Het blad zal minder dan twee jaar bestaan, maar verwerft op die korte tijd toch ook internationale weerklank. Er zijn themanummers ondermeer *'De vrouw'*, *'De lente'* en *'Oostende'*. Lucien apprecieert het avant-gardistische karakter van het tijdschrift waarvan hij vrijwel alle nummers koopt.

Half mei is Lotje voldoende sterk om ze gaan samen naar het gezamenlijke communiefeest van een neef en een nicht van Charlotte. De menukaart zou die van een huwelijksmaaltijd kunnen zijn: na de *Hors d'oeuvres variés* volgt de *Bisques d'écrevisse*. Daarna is er een *Bouchée à la Reine* gevolgd door *Tarbot au beurre et Pommes nouvelles*. Daarop is er een *Selle d'agneau primeurs et Pommes rissolés*. Er volgen *Poulet Rôti de Bruxelles avec compote de pommes*, waarna een *Homard Salade* de maaltijd afsluit vooraleer de *Gateau, Fruits et café* aan te voeren. Alles netjes in het Frans, de taal waarmee de gegoede burgerij zich nog steeds onderscheid in Nederlandstalig België.

Lucien, die perfect tweetalig is, spreekt gedurende de hele maaltijd geen enkel Frans woord, ook niet als hem vragen in het Frans worden gesteld. Charlotte's vader apprecieert dat, en terwijl hij hier en daar een knipoog krijgt, reageren veel disgenoten wrevelig. Je nodigt dan een fabrieksdirecteur uit die bovendien reserveluitenant is en foutloos frans spreekt, en dan spreekt die hier enkel vlaams…

Tienen ligt op ongeveer 80 kilometer van Thuin. Georges Cuisenaire, een Waalse twaalf jaar oudere collega van Louis werkt er en laat zich ook inspireren door Fröbel, Montessori en Decroly. Hij probeert rekenstaafjes uit die hij eerst in karton en later in hout maakt voor zijn leerlingen. Vele jaren later toont Louis zijn kleinzoon Paulo de staafjes die hij zelf bedacht had om zijn leerlingen te helpen. Maar dat is voor later. Vandaag neemt hij zijn één jaar oude zoon in zijn armen. Het jongetje is in slaap gevallen na aan de borst gelegen te hebben. Louis heeft hem van Graciete overgenomen en legt hem in de wieg. Graciete valt kort hierop ook in slaap en Louis keert terug naar zijn lectuur. Hij leest een artikel van Paul Geheeb die Hermann Lietz evoceert bij het tienjarig bestaan van de stichting met diens naam. Hierin schrijft hij: '*Tussen Lietz en mij ontstond snel een innerlijke en onvergelijkbaar vruchtbare vriendschap; samen doken we dieper in de filosofie van Fichte en ontwikkelden we onze onderwijsideeën. We hadden veel in de stad gewoond en brachten een deel van onze studietijd in Berlijn door. De sociale armoede van de grote stad had ons met afgrijzen vervuld. En doordrenkt van de overtuiging dat de wereld binnen honderd jaar min of meer verrot zou zijn, werden we enthousiaste discipelen*

van Fichte. We voelden heel duidelijk de tegenstelling tussen de ware menselijkheid en het kwaad van de beschaving. In feite waren we niet enkel bezorgd over de vloed aan vragen in verband met schoolhervormingen. We interesseerden ons eerder in de mens in zijn totaliteit. We volgden wel de toen steeds machtiger wordende sociaal-democratische beweging en stonden in contact met Bebel en andere socialistische leiders. Maar het was vooral hun onblusbare partijdige politieke agitatie die ons ervan weerhield ons bij hen aan te sluiten. Voor ons was het centrale probleem het volledige leven van de mensen. Dat moest op een gezondere, geheel nieuwe basis opgebouwd worden door middel van een nieuwe opvoeding, zoals Fichte had bepleit in zijn Toespraken tot de Duitse Natie'.

Louis heeft hier grote bedenkingen bij. Toen Lietz en Geheeb hun scholen op het platteland idealiseerden, was het boek met de toespraken tot de Duitse Natie honderd jaar oud. Ze hadden een duidelijke nationalistische ondertoon. Bebel was de socialist die samen met Liebknecht lid werd van de *Arbeiders Internationale* en die vervolgens de Duitse Arbeiderspartij sticht. Hij verdedigde ook publiekelijk de dialoog tussen de verschillende culturen en bleef zich tot het einde van zijn leven revolutionair noemen. De partij waarvan hij voorzitter was situeerde hij tussen de marxistische Rosa Luxemburg en de reformistische Edward Bernstein. Hoewel Louis zichzelf nog altijd ziet als een niet doctrinaire liberaal denkt hij toch dat Bebel, net zoals vele andere vroege socialisten meer gedaan hebben voor de verstandhouding tussen de mensen en tegen het verrotten van de wereld dan

wat hij nationalistische pamfletten beschouwt waartoe hij het werk van Fichte rekent. Hij vraagt zich af hoe daarmee wordt omgegaan binnen de *Ligue Internationale de l'Éducation Nouvelle*. Men kan zich natuurlijk op onderwijsmodellen baseren maar volgens Louis moeten die altijd in een breder kader worden gezien. Hij heeft het gevoel dat het door Paul Geheeb gevoerde debat behoorlijk afwijkt van wat hij hoort en ziet van de opkomende *Coöperatieve Vrijzinnige Beweging* die Célestin Freinet in gang zette. Als kleinstedelijke onderwijzer ziet Louis meer in Freinet's verdediging van de school voor het volk. En dat ondanks diens duidelijke sympathieën voor Sovjet Rusland, of de Sovjetunie zoals dat tegenwoordig heet. Louis las de artikels van de reeks *Mes impressions de pédagogue en Russie soviétique,* in *L'École émancipée.* Hij vraagt zich af hoe de franse onderwijzer zou reageren tegen de Belgische wet die de gemeentes aanspoort aparte klassen in te richten voor 'achterblijvende leerlingen'. Als kinderen leren vanuit eigen belangstelling, dan kan je moeilijk over 'achterblijvers' spreken. Kan een onderwijzer 'achterblijvers' hebben, zo denkt Louis, als zijn lessen voortdurend rekening houden met de individuele omstandigheden van de kinderen. En dat is precies wat die onderwijzer, nu in Saint-Paul-de-Vence beoogt, zo meent hij te begrijpen.

Is die gewilde segregatie iets dat eigen is aan het conservatieve denken? Hier, in een door behoudsgezinde katholieke structuren gestuurd land, bestaat er nu de leerplicht. Een van de manieren om hieraan te voldoen is de school. Daar dreigt de drang naar homogene jaarklassen heel wat kinderen op het tweede plan te

schuiven. In Portugal, zo leest hij, waar het republikeinse élan stilaan verloren ging, is nog steeds 80% van de rurale bevolking ongeletterd, en in de stad zijn de cijfers niet veel beter. Louis denkt dat Adolphe Ferrière met veel lof kan schrijven over het korte experiment van António Faria de Vasconcelos in Bierges, toch is de pedagoog er bij zijn terugkeer naar Portugal blijkbaar niet in geslaagd zijn idealen in te burgeren. De hervorming Camoesas blijft dode letter en er is geen sprake van de plattelandsschool, noch als internaat voor de kinderen van de burgerij uit de stad, noch als school voor de volkskinderen van de streek. Wellicht was ook hier de conservatieve druk uit katholieke hoek te groot. Portugal wordt hem voorgesteld als een land waarin de sociale hiërarchie door iedereen die deel uitmaakt van de hoogste klassen als eeuwig en onveranderlijk beschouwd wordt. En de segregatie tussen de klassen is nog steeds totaal, wat wel duidelijk is als je er de plaatselijke kranten van de arbeiders-coöperatieven en mutualiteiten op naleest. Religie legitimeert materiële afhankelijkheidsrelaties. In het geïsoleerde binnenland is culturele verscheidenheid onder de bevolking extreem laag. Het geschreven woord behoort toe aan wie over macht beschikt, in de eerste plaats de pastoor en de meer welvarende boeren, soms de onderwijzer, als er een school is.

Net voor hij gaat slapen, kijkt Louis het laatst verschenen boekje van Wilhelmina Blokker door. Het is nog een boekje voor het eerste leerjaar met als titel *Ik ga lezen* met het nummer *1a,* dus nog een boekje voor beginnende lezers. De auteur schrijft in haar toelichting: ‘*Daar het is gebleken dat aan lectuur voor*

kinderen die pas beginnen te lezen, werkelijk behoefte is, werd aan de serie 'Mijn Eigen Leesboekjes' dit deeltje 'Ik ga lezen' toegevoegd. Met grote, duidelijke letter gedrukt, is dit boekje als het ware een voorloper van de andere leesboekjes in deze serie.' Tussen het centraliserende vrijzinnig onderwijs in Frankrijk en het hopeloos door de conservatieven gecontroleerde tekort aan onderwijs in Portugal, mag ik dan eigenlijk nog niet teveel klagen, denkt Louis met enige zelfspot. Uiteindelijk mag en kan ik de kinderen van mijn klas, hier in dit stukje rurale Brabant leesboekjes aanbieden en hen stimuleren om meer te weten dan alleen wat er thuis gebeurt en op de weg van thuis naar school.

De jeugdjaren van John en Jeanne

John en Jeanne groeien in de dertiger jaren op van baby tot tienjarigen in dat stukje België dat Nederlands spreekt. John brengt zijn eerste levensjaren door in het Brabantse Tienen en verhuist dan met zijn ouders naar het Oost-Vlaamse Gent. Jeanne brengt heel haar kindertijd door in het West-Vlaamse Koksijde en gaat regelmatig in Oostende op bezoek bij haar grootouders. Door de wet van 1932 over de taalregeling wordt in dit stukje België nu in alle kleuter- en lager onderwijs Nederlands gesproken, terwijl in het middelbaar onderwijs minstens vier uur aan het Frans wordt besteed. John en Jeanne zullen dus de lagere school in het Nederlands doorlopen. Maar bij beiden wordt thuis nog steeds vaak Frans gesproken.

Jeanne heeft het Frans even snel onder de knie als het Nederlands. Het is immers haar vaders moedertaal. Haar grootouders in Oostende spreken onder elkaar en met de familie ook enkel Frans. Lucien houdt van de Franse chansonniers. Hij heeft een nieuwe radio-grammofoon en de 78-toeren platencollectie groeit snel, niet alleen met jazz-nummers, maar ook met de liedjes van Charles Trenet, Jean Sablon, Mireille, Maurice Chevalier, Tino Rossi, Mistinguett en Josephine Baker. Er zijn veel Franse kranten in huis en de bibliotheek bevat heel wat recente Franse boeken, dank zij de vrij frequente bezoeken aan de Corman Boekhandel. In oktober 1932 neemt Mathieu Corman een initiatief dat Lucien erg op prijs stelt: kunstenaars komen hun werk voorstellen tijdens een gesprek in de winkel. De eerste genodigde is Blanche Houvenaghel die over haar werk

Impressions de la Mer vertelt. Lucien's bezoeken aan de boekhandel worden nog frequenter.
Tienen ligt zowat aan de taalgrens die dwars door België loopt en de kleine John hoort vooral Frans spreken als zijn vader hem meeneemt naar de markt. Graciete die uit de Franstalige Gentse burgerij komt spreekt met haar zoontje ook graag Frans, weliswaar doorspekt met Gentse uitdrukkingen. Ook hier is al vrij snel een radio in huis, en wanneer het *Nationaal Instituut voor Radio-Omroep* op 1 februari 1931 regelmatig begint uit te zenden, luistert Graciete vaak naar de concerten die in de vooravond worden uitgezonden Onder invloed van zijn moeder luistert John reeds als jong kind naar de uitgevoerde klassieke werken. Hij hoort haar ook regelmatig liederen van Schubert en Chopin spelen op de muurpiano die in de voorkamer staat. John kan er ook al snel kleine stukjes op spelen.

Het Europa van het begin van de jaren dertig beleeft vrij onrustige tijden en verliest gaandeweg veel van haar vredesidealen. De leidende klassen blijven de wereld zien als een schaakbord waarop iedereen zich wil opstellen om zoveel mogelijk bezit en macht binnen te rijven. Onder de rest van de bevolking is er wie hoopt dat er nooit meer oorlog komt, en daarbij al dan niet het gebroken geweer op de jas spelt, maar desinformatie en lage scholing zorgen al snel voor het terug aanwakkeren van nationalistische gevoelens. Hierbij worden andere naties of bevolkingsgroepen binnen de eigen grenzen gemakkelijk met de vinger gewezen als zijnde de vijand.

Célestin Freinet kan erover meespreken. In de nacht van 2 op

3 december 1932 worden op de dorpswallen van Saint-Paul-de-Vence een aantal exemplaren van twee affiches geplakt. De eerste beeldt een droomverhaal uit, geschreven door de kinderen uit Freinet's klas. Uit de context gezet, lijkt het verhaal wel een verontschuldiging voor moord. De tweede affiche is venijniger en beschuldigt de leraar van zijn leerlingen bolsjewieken te maken. Daarop dienen het gemeentebestuur geleid door de *Republikeinse en Democratische Unie* en de plaatselijke vereniging van oorlogsveteranen een klacht in tegen Freinet. De regering start een onderzoek, maar ondertussen lopen de spanningen tussen voor- en tegenstanders van Freinet hoog op. De burgemeester roept op tot schoolstaking. Al snel spreekt niet enkel de lokale maar ook de nationale conservatieve pers over het conflict, dat zelfs in het parlement ter sprake komt. De prefect brengt Freinet voor de Departementale Raad voor het Basisonderwijs, waarbij de onderwijzer gecensureerd wordt. Célestin Freinet gaat tegen de beslissing in beroep bij de Raad van State. Tezelfdertijd gaat een petitie van de inspecteur rond, ondertekend door ouders die Freinet verwijten zijn plicht neutraal te zijn als onderwijzer schendt door de Russische revolutie te prijzen. Hierop volgt zowel een stroom brieven tegen Freinet als brieven die hem steun betuigen. Freinet zelf schrijft minister van Openbaar Onderwijs Anatole de Monzie aan en reageert op de kritiek op zijn persoon alsook op die op de *Education Nouvelle*. De oproep tot schoolstaking duurt voort en de reactie van de minister laat op zich wachten. Op 23 april 1933, verzamelt er zich een menigte voor de school en worden er ruiten ingeslagen. De kinderen schrikken uiteraard en Freinet

die vreest voor hun veiligheid toont een revolver. Na deze episode wordt hem aangeraden een overplaatsing te aanvaarden. Hij stemt enkel in drie maanden verlof te nemen, tot aan de zomervakantie. Maar op 21 juni brengt de prefect Freinet op de hoogte dat hij 'in het belang van de seculiere school' overgeplaatst wordt naar Bar-sur-Loup. Freinet weigert en vraagt langdurig verlof wegens ziekte aan, wat hem terstond wordt verleend. Hij besluit zich te wijden aan *Cooperative de l'Enseignement Laique,* terwijl hij uitzoekt op welke manier hij een onafhankelijke coöperatieve school kan oprichten. Ditzelfde jaar begint de Waalse onderwijzer Jean Mawet met de door Freinet voorgestelde technieken te werken nadat hij er weet van kreeg tijdens zijn deelname aan het *L.I.E.N.*-congres in Nice.

In Moskou zet Lev Vygotsky een eigen onderzoeksprogramma op. Hoewel hij Piaget nooit persoonlijk heeft ontmoet, leest hij wel diens artikels sinds zijn deelname aan het congres in Londen en maakt er nota's bij. Hij is het grotendeels eens met de perspectieven van Piaget over het leerproces.
Zijn voornaamste onderzoeksprogramma dat hij in 1926 opstart, rekent op een grote groep medewerkers waaronder Alexander Luria, Boris Varshava, Alexei Leontiev, Leonid Zankov. Deze groep onderzoekt de ontwikkeling van wat ze hogere psychologische functies noemt. De cultureel gestuurde lagere psychologische functies zijn de vrijwillige aandacht, het selectief geheugen, het object georiënteerd handelen en besluitvorming. Daarop begeleidt Lev Vygotsky zijn studenten bij het onderzoeken van dit fenomeen vanuit drie verschillende perspectieven:

- Een instrumentele benadering, om de manieren te begrijpen waarop mensen objecten gebruiken als bemiddelingshulpmiddel bij geheugen en redeneren;
- Een ontwikkelingsbenadering, met de bedoeling te begrijpen hoe kinderen hogere cognitieve functies verwerven tijdens hun ontwikkeling;
- Een cultuurhistorische benadering, om na te gaan hoe sociale en culturele interactiepatronen aanleiding geven tot specifieke bemiddelings- en ontwikkelingstrajecten.

Vygotsky stelt vast dat kinderen beschikken over een feitelijk ontwikkelingsniveau wanneer ze individueel werken aan een probleemsituatie en over een potentieel ontwikkelingsniveau wanneer ze begeleid worden door volwassenen of meer gevorderde leeftijdsgenoten. De afstand tussen die twee niveau's noemt hij de zone van de naaste ontwikkeling.

Hij meent ook verder te kunnen bouwen op Piaget's formulering van het leerproces. Begin jaren 1930 denkt hij na over de wijze waarop Piaget innerlijke ontwikkeling en leren conceptualiseert. Hij neemt een theoretisch standpunt in over de innerlijke spraak dat verschilt van Piaget. Die stelt dat de egocentrische spraak voortkomt uit de innerlijke spraak en 'oplost' naarmate de kinderen ouder worden. Volgens Vygotsky tonen zijn observaties aan dat egocentrische spraak tot innerlijke spraak evolueert en vervolgens wordt wat men beduidt met het concept 'gedachten'.

Lev Vygotsky die al vroeger gehospitaliseerd was geweest overlijdt in juni van 1934 op 37-jarige leeftijd aan tuberculose. Een van zijn laatste nota's is: *'Dit is het laatste wat ik in de psychologie heb gedaan – en ik zal net als Mozes sterven op de top,*

na een glimp te hebben opgevangen van het beloofde land, zonder er een voet te zetten. Vaarwel, lieve creaties. De rest is stilte'.

De stilte is nog groter dan Lev Vygotsky kon voorzien. Het arrogante en despotische staatsbestuur met Stalin aan het hoofd die, teken des tijds, steeds meer dictatoriale trekken vertoont, beperkt meer en meer het vrij onderzoek in verband met zelfbestuur, ontplooiing van algemene kennis en wetenschap dat ontsnapt aan strikte centrale controle. Zelfs Nadezjda Kroepskaja, waarover Célestin Freinet enkele jaren voordien zijn bewondering uitsprak, neemt in de jaren dertig een ambivalente houding aan wanneer het over onderwijs, psychologie of kunst gaat. Het werk van Lev Vygotsky verdwijnt met hem uit circulatie in de Sovjetunie en is volledig onbekend erbuiten.

In Portugal neemt de repressie over de onderwijzers en leerkrachten toe. Coöperatief en verenigingsleven worden erg moeilijk nadat het decreet 23048 van september 1933 ambtenaren verbiedt zich te associeren. De bestaande onderwijzersbonden worden opgeheven. Anderzijds worden leerkrachten die in het particulier onderwijs werken verplicht zich in een nationale structuur in te schrijven om hun beroep te mogen uitoefenen. Die structuur wordt geleid door een bestuur dat onderworpen is aan de goedkeuring van het bevoegd Ministerie.

Ook moeilijker dan in Frankrijk is de situatie in de Weimarrepubliek. De Duitse Arbeiders Partij, met Adolf Hitler voorop stelt zich nu voor onder de naam van Nationaal Socialistische Duitse Arbeiders Partij (NSDAP) en krijgt hierdoor

een breed draagvlak. Het woord Socialist is gewoon opportunisme, want de partijleiding wil helemaal niets van het socialisme en de klassenstrijd weten. Dat heeft enkel als gevolg dat de Duitsers tegen elkaar worden opgezet, zo zegt men. Meer nationaal, dan socialistisch dus. Het enige wat deze partij gemeen heeft met de communistische partij is dat beiden de sociaal-democratische regering van de Weimarrepubliek zien als de oorzaak voor de om zich heen slaande armoede en ellende. Maar de leiding van de partij die bij verkiezingen regeringspartij wordt kijkt met groot ongenoegen naar al wat met socialisme of communisme in verband gebracht kan worden. Begin 1933 is die verkiezing een soort staatsgreep geworden. Louis hoort verbijsterd hoe de brand van het parlementsgebouw in Berlijn gebruikt wordt om alle tegenstanders van de Nationaal Socialisten monddood te maken wat uiteindelijk het einde van de Weimarrepubliek betekent. Dat wordt ook de *Odenwaldschule* van het koppel Geheeb fataal. In het kader van de Duitse afdeling van de *Liga voor Nieuw Onderwijs* had het koppel een vrienden- en kennissenkring met ondermeer Hermann Hesse, Romain Rolland, Martin Buber, Georg Kerschensteiner, Elisabeth Rotten, Adolphe Ferrière, Pierre Bovet, Peter Petersen, Eduard Springer, Alexander Neill en Beatrice Ensor. Maar binnen de NSDAP is er de *Sturmabteilung* die hoofdzakelijk bestaat uit weinig of niet geschoolde jonge mensen die zich gemakkelijk laten overtuigen door de retorica van de leiders van die partij. Zodra de machtsovername plaatsgreep, ondernemen ze steeds vaker acties tegen wat men de on-Duitse geest noemt. Die on-Duitse geest is uiteraard het werk van de intellectuelen, waaronder vrienden van

Paul Geheeb. Ook de *Odenwaldschule* krijgt klappen. Boeken uit haar bibliotheek worden verbrand en een Joodse leraar wordt mishandeld en gevangen genomen. Bij zijn vrijlating vlucht die naar Zwitserland. Paul Geheeb denkt eerst dat, ondanks de macht in handen is van de Nationaal Socialisten, het allemaal wel zal loslopen, maar hij ziet al snel in dat dit niet het geval zal zijn. Samen met zijn vrouw die ook van joodse afkomst is, medewerkers en een groep studenten vertrekt hij ook richting Zwitserland, waar hij de *École d'Humanité* oprichten.
Niet alleen de scholen worden belaagd door de opgezweepte aanhangers van de nationaal socialistische partij. Ook de wetenschappelijke wereld krijgt zware klappen, wanneer er wordt aangestuurd op de uitzuivering van de Academie der Wetenschappen. Zoals vele anderen, beseft Lucien dat de aanwezigheid van Albert Einstein en zijn familie in het kustplaatsje Den Haan, vlak bij Oostende, een ernstige aanduiding is dat onwetendheid en nationalistische arrogantie nogmaals de overhand nemen over kennisverspreiding en kosmopolitisme. De familie Einstein neemt er in april 1933 haar intrek in Villa Savoyarde, samen met een assistent van de geleerde. Ook hij denkt nog steeds dat de situatie in Duitsland wel zal bijdraaien, maar toch is, voor de veiligheid van de bewoners van de villa, aan twee rijkswachters permanente wacht toegewezen. Daarop dringt ondermeer het Belgische koningshuis aan. Toch probeert de familie haar verblijf aan de kust als een soort vakantie te beschouwen terwijl Einstein wacht op de administratieve afhandeling om deeltijds hoogleraar te worden in Princeton, in de Verenigde Staten, een aanbod dat hij

reeds vorig jaar had aanvaard. In Den Haan ontvangt de familie politici en kunstenaars. Ze gaat ook op bezoek bij Ensor in Oostende.
Wanneer de familie verneemt dat de Duits-Joodse filosoof en familievriend Theodoor Lessing in Tsjechoslowakije door agenten van de NSDAP is vermoord, wordt het iedereen duidelijk dat het deeltijds hoogleraarschap van Albert wel eens de definitieve emigratie van allen kan worden. Het risico om relatief dicht bij Duitsland te wonen is te groot.

Begin november hoort Lucien bij boekhandel Corman dat de winkel ook Albert Einstein op bezoek kreeg. Verder verneemt hij er dat de familie inscheepte naar het Verenigd Koninkrijk om zich van daaruit in Princeton te gaan vestigen. In diezelfde periode trekt Corman blijkbaar per moto door Marokko. Hij is er getuige van door de koloniserende legers gevoerde acties. Een en ander vertelt hij in zijn boek *Sous le sable marrocain*. Met vrienden spreekt Lucien over de steeds terugkerende spanningen als gevolg van de arrogante grote beleggers, grootindustriëlen en hun politieke vertrouwensmannen die blijven koloniseren en hierdoor steeds nieuwe gewapende conflicten doen losbarsten. Hij gaat zover de herstelbetalingen die aan Duitsland worden geëist te zien als een soort moderne kolonisatie, zowel van Europese mogendheden ten aanzien van Duitsland als van de Verenigde Staten ten aanzien van die Europese landen. Tegenwoordig is grote rijkdom niet enkel meer gebonden aan het bezit van land en grondstoffen, zo zegt hij, maar ook en misschien vooral aan het bezit van aandelen op schuldvorderingen en toekomstige verkoop. Daarbij stelt hij vast

dat het kleine land België geen afstand doet van haar grondstofrijke kolonie in het tropische Afrika.
Lucien is wat verwonderd wanneer hij gecontacteerd wordt om als reservist een trainingskamp bij te wonen met de bedoeling een hogere officiersgraad te verwerven. Daar zouden bijkomende financiële voordelen aan verbonden zijn. Hij herhaalt wat hij zei toen hij net reserveluitenant was geworden: hij heeft geen belangstelling voor verdere militaire vorming, ook niet als reservist. Hij maakt enkel aanspraak op de vergoedingen en het pensioen waar hij volgens de Belgische wetgeving als oud-soldaat recht op heeft. Bovendien heeft hij het voldoende werk met de Steenbakkerij.
Toch blijft het gesprek dat hij had met de legerleiding in Oostende nawerken in zijn hoofd. Bij een van zijn volgende bezoeken aan boekhandel *Corman* vindt hij is Mathieu aanwezig en hij koopt onmiddellijk diens reisavontuur. Daarop spreekt hij terloops over het voorstel voor bijkomende militaire vorming en drukt zijn ongerustheid uit over het overal terug opduikende nationalisme en conservatisme. Hij is niet verwonderd dat de boekhandelaar zijn vrees beaamt. Duitsland staat onder dictatorschap, Italië ook. Lucien merkt terloops op dat het hem intrigeert hoe een socialistische onderwijzer met marxistische ideeën zich gaandeweg tot dictator ontpopt. Dat zou is met een zoon van een schoenmaker meer in het Oosten zeker niet het geval, zo merkt hij ironisch op… Corman gaat er niet op in.
In Frankrijk steekt overal de agressieve intolerantie de kop op, en ook in Groot-Brittannië zijn dergelijke haarden te bespeuren. In Spanje dreigt alles wat de progressieve regering van de jonge

republiek verwezenlijkte teniet gedaan te worden door de huidige door de conservatieve kerk en kleinburgerlijke milieus gesteunde regering. Bovendien lijkt er uit Italië steun te komen. Dat was eerder al merkbaar, toen generaal José Sanjurjo zijn staatsgreep probeerde door te voeren.

Tijdens de zomer van 1934 verhuizen Louis Demeester en Graciete Decoster op haar aandringen naar Gent. Graciete heeft veel heimwee naar haar Gentse omgeving en overtuigt Louis om er een functie aan te nemen aan de Rijksnormaalschool. De kleine John is opgetogen met de verhuis. Zijn ouders mogen een dienstwoning betrekken en daar is een heuse torenkamer bij. Hij ziet zichzelf in een kasteel vol ridders waarbij de tuin tussen de woning en de lokalen van de school zijn privé-speelplaats wordt. Louis neemt uiteraard zijn bibliotheek mee, waarin het minuscule legaat van zijn moeder zit dat niet verloren tijdens de vlucht van Moresnet naar Tienen maar ook een groot deel van de naoorlogse productie van Edward Peeters, de Vlaamse *Opvoedkundige Vereniging en* de vele brochures die hij verkreeg via de B.I.E en de *Ligue Internationale pour l'Éducation Nouvelle*. In Gent zoekt hij contact met hoofdinspecteur Verbrugge en vraagt om opgenomen te worden in de studiekring van het plaatselijk secretariaat van de *Vlaamse Opvoedkundige Vereniging*. Hij leert er Paul van Oye persoonlijk kennen tijdens een algemene vergadering, waar Van Oye het belang van het aanschouwelijk onderwijs in de natuurwetenschappen op de lagere school aankaart. Naderhand hebben beide mannen een gesprek over de IBIS-school, waarbij Louis parellellen trekt tussen de praktische vissersopleiding en de praktische onderwijzersopleiding.

In zijn eerste werkingsjaar haalt Louis tijdens gesprekken met leerkrachten, studiemeesters en administratief personeel vaak een tekst aan die Karel Ceurremans die directeur is van de normaalschool in Blankenberge en vorig jaar publiceerde in *De Opvoedkundige Beweging in Vlaanderen na de Oorlog*, brochure van de *Vlaamse Opvoedkundige Vereniging*. Daarin wijst Ceurremans op de belangrijke veranderingen die de provinciale en rijksnormaalscholen ondergingen niet alleen op pedagogisch maar ook op organisatorisch vlak. Dat heeft Louis als kwekeling trouwens zelf ondervonden. Hij houdt een veel positievere herinnering aan zijn studententijd over dan Ceurremans, die op humoristische wijze anekdotes aanhaalt over het kazerne-regime waarin hij was onderworpen als student. Louis onderstreept dat Ceurremans in de officiële reglementen en programma's steun vindt voor de toepassing van het principe van Dewey '*de schoolgemeenschap moet een miniatuurstaat zijn*'. Verder gebruikt Louis de eindparagraaf van de tekst vaak in discussies over de vraag of onderwijzers niet aan de universiteit gevormd zouden moeten worden in plaats van aan de normaalschool. Daarover zegt Ceurremans: '*Ik was er aanvankelijk voor te vinden om redenen die ik elders heb uitgelegd. Ondertussen heb ik van naderbij kennis gemaakt met de universiteit en heb ik anderzijds de hervormde normaalschool beter leren kennen. De geest die aan onze hogescholen nog heerst is alvast niet van aard om ons te nopen die hervorming voor te staan; integendeel. Anderdeels zijn de resultaten die in de hervormde normaalschool reeds worden bereikt aanmoedigend genoeg om verder de zaken in deze richting door te drijven.*' De

redenen hebben vooral te maken met de het programma voor opvoedkunde en de praktische uitwerking ervan in de hervormde normaalschool die een meer handelende student voorstaat dan de memoriserende student die naar ex-cathedra professoren luistert.
Louis verneemt met interesse dat Jean Mawet in Wallonië de *Coopérative de l'Enseignemen*t heeft gesticht. Van Freinet haalt hij de woorden aan: '*Nous voulons l'éducation par le travail, une culture issue de l'activité laborieuse des enfants eux-mêmes, une science fille de l'expérience, une pensée sans cesse précisée à même la matière et l'action.'*
In Frankrijk is Célestin Freinet er ondertussen in oktober in geslaagd zijn eigen school te bouwen in Le Pioulier, in de buurt van Vence, na de hele hetze rond zijn persoon. Nog zonder officiële toelating opent hij zijn school die hij in de eerste fase *La Réserve d'Enfants* noemt. Het gaat om een klein internaat voor meisjes en jongens. Freinet zegt hierbij dat de opening van deze school de enige mogelijkheid is die hem rest om zijn levenswerk verder te zetten.

Dewey en zijn dochter Jane gaan in juli 1934 naar Zuid-Afrika, op uitnodiging van de *Ligue de l'Éducation Nouvelle* die er haar wereldconferentie houdt. De conferentie wordt geopend door blanke gezagsdragers niet noodzakelijk met een humanistisch mensbeeld. De Deweys bezoeken scholen in Durban, Pretoria en Victoria Falls en spreken met leerlingen, bestuurders en leraren. In augustus 1934 aanvaardt John Dewey een eredoctoraat van de Universiteit van de Witwatersrand hoewel de blanke regeringen Dewey's ideeën

niet aanvaarden. De zwarte mensen en hun blanke aanhangers zijn veel ontvankelijker voor wat Dewey voorstaat.

In dezelfde periode vindt Louis de ignarometrische tabel van zijn overgrootmoeder in één van de notaboekjes van zijn moeder. Die tabel en de nota's die de verhouding tussen ignorantie en arrogantie in menselijke houdingen pogen uit te leggen boeien hem. Er zijn twee fundamentele aspecten aan die tabel, zo denkt hij en die beter tot uiting zouden moeten komen: dat zijn enerzijds de relatie tussen beide variaties en anderzijds de (nog?) niet-benoemde open vakken. Het eerste en belangrijkste aspect is de voorgestelde relatie tussen stijgende arrogantie en stijgende ignorantie. Hij denkt dat een rooster met een X-as en een Y-as duidelijker de verglijdende relaties zou tonen dan de tabel die zijn overgrootmoeder indertijd voorstelde, naar analogie met de toen opkomende tabellen met chemische elementen. De X-as zou de verhogende ignorantie voorstellen, de Y-as de verhogende arrogantie. Dat maakt het veel eenvoudiger in één oogopslag veranderingen in de menselijke houding te zien bij het gelijktijdig variëren van de arrogantie en de ignorantie. Hij stelt daarbij onmiddellijk vast dat de helft van de door zijn grootmoeder voorgestelde types menselijke houdingen op de diagonaal komen te liggen van tweemaal minder naar tweemaal meer. Ongeveer een kwart van de voorgestelde types liggen op de andere diagonaal, van minder/meer naar meer/minder. Het visualiseren van de niet-benoemde vakken wordt op slag ook veel duidelijker. Er kunnen veranderingen worden voorspeld niet enkel op de diagonale lijnen, maar ook op elke horizontale en verticale lijn, wat

bepaalde gebieden identificeert binnen de rooster die door beide assen bepaald:

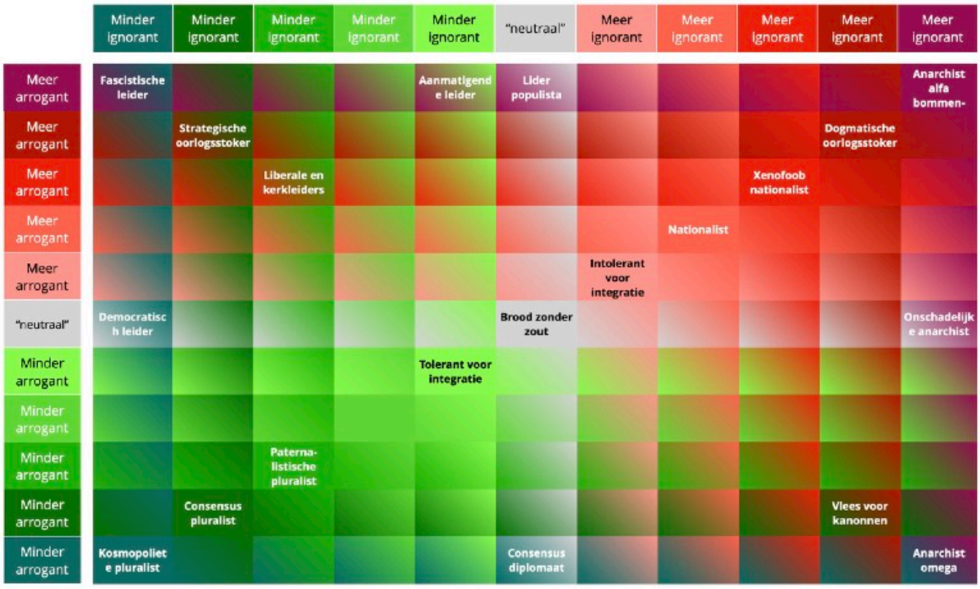

Louis denkt aan het soort relaties voor een duurzame harmonische gemeenschap. Linksonder vindt je de types die zo'n gemeenschap mogelijk maken, rechtsboven de types die zo'n gemeenschap onmogelijk maken. Linksboven en rechtsonder tonen de types die het behouden van een duurzame harmonische gemeenschap bemoeilijken. Hij denkt over de correlatie die hij meent te zien tussen vormen van opvoeding en onderwijs en het bewerkstelligen van de ontwikkeling van typologieën van menselijke verhoudingen die hij van zijn overgrootmoeder's tabel in de rooster overzet. Nogmaals gaan zijn gedachten naar het verschil tussen natuurwetenschappen en menswetenschappen. Hij is immers niet op zoek naar een algemene wet van oorzaak en gevolg, maar naar een instrument waarmee fenomenen kunnen geïnterpreteerd worden en waarop de aandacht kan gevestigd worden, ook in een leer-relatie.

In februari van ditzelfde jaar krijgt Lucien Souris bericht dat hem het Vuurkruis zal worden toegekend. Deze medaille wordt uitgereikt aan allen die de vuurkaart verkregen als bewijs van minstens 18 maanden dienst in de frontlijn en zal onmiddellijk naast de IJzermedaille gedragen worden.
Kort daarop komt het bericht dat hem schokt: Koning Albert is na een val bij een klimpartij in Marches-Les-Dames om het leven gekomen. Onmiddellijk gaan er geruchten rond, een spionnenverhaal waardig. Maar Lucien gelooft niet erg in al die theorieën en vooral niet dat de Koning zou vermoord zijn door de Franse geheime dienst omdat hij van plan zou geweest zijn de militaire akkoorden met Frankrijk op te geven en van België een neutraal land te maken.
Lucien heeft niet de gelegenheid over de Belgische politiek te praten na de dood van Koning Albert met Mathieu Corman, want die is ondertussen met de motorfiets naar Spanje vertrokken. Hij maakt op het einde van het jaar in de mijnstreek van Asturië de opstanden mee tegen de regering waarin ministers zetelen wiens partij nauwe banden onderhoudt met de Italiaanse dictator en dus als fascistisch worden beschouwd. Over de revolte en de bloedige tussenkomst van het leger onder het bevel van Generaal Franco schrijft hij *Brûleurs d'idoles. Deux vagabonds dans les Asturies en révolte.* Karel Jonckheere vertaalt het reisverhaal in het Nederlands met de titel *Afgoden op den brandstapel. Twee zwervers in opstandig Asturië.* Direct bij de uitgave het boek begin 1935, leest Lucien het. Hij weet dat Mathieu er vaak radicale ideeën op nahoudt en is enigszins verrast over diens matige sympathie voor de opstandelingen.

Wellicht komt hij op die manier geloofwaardiger over in zijn avonturenverhalen die tezelfdertijd een soort kronieken zijn over de hedendaagse spanningen die overal opduiken. Daar is Lucien nog meer van overtuigd als hij in de loop van het jaar *Terres de trouble* leest. Mathieu Corman gebruikt voor dit boek zijn reisnota's door Midden-Europa en beschrijft er de concentratiekampen in die hij in Duitsland ontdekt.

Niet iedereen reist per motorfiets, en in België wordt aan de modernisering van het spoorwegnet gewerkt. In mei is de eerste elektrische verbinding klaar, tussen Brussel en Antwerpen. Wie de trein neemt is verbaasd over de snelheid tot 120 km per uur. Wanneer ook de lijn Gent-Antwerpen over elektrische stellen zal beschikken, zal je de tijd niet meer hebben om op je gemak te gaan zitten, grapt Louis. Wat minder grappig is, is dat door de grotere vervoersnelheden, meer en meer verse producten uit andere landen komen. En die verse producten brengen andere problemen met zich mee. Het begon al een tijdje geleden, maar met de invoer van tomaten en aubergines op grote schaal heeft de coloradokever het land bezet. Hun larven verwoesten massaal bladeren van alle planten van de nachtschadefamilie. Een invoerverbod helpt niet meer. Hele oogsten aardappelen dreigen verloren te gaan. Die zijn naast brood nog steeds basisvoedsel, vooral bij de minst bemiddelde grote families. Een tekort aan aardappelen en de daardoor verhogende prijs zou gemakkelijk tot hongersnood kunnen leiden. Op het platteland worden daarom volledige klassen kinderen ingezet om samen met soldaten coloradokevers te vangen op de aardappelvelden. Maar Louis heeft andere zaken aan zijn hoofd. Graciete is na

een paar moeilijke pogingen opnieuw zwanger. Ditmaal lijkt het erop dat de langverwachte tweede baby zich goed ontwikkelt. De dokter raadde uit voorzorg de laatste maanden voor de bevalling zoveel mogelijk te rusten en te blijven liggen. Louis laat de maaltijden van de normaalschool kantine komen en zijn jongste zus komt een tijdje inwonen om het huishouden te helpen beredderen. Eindelijk, in de lente van 1936 is de kleine Hans er. Graciete is eerst wel wat verdrietig, omdat ze zó op een meisje had gehoopt. Toch groeit er vrij snel een stevige band tussen moeder en kind, en dat maakt John wel eens een tikkeltje jaloers. Maar hij zit nu in het eerste leerjaar en hij kan al enkele boekjes van Wilhelmina Blokker lezen. En dat kan die baby niet, zegt hij trots tegen zijn vader. Daarop zegt hij wel aan zijn kleine broer te willen voorlezen, zodra die wil luisteren.
Louis krijgt het net verschenen boek in handen van J. R Smid *Le maitre-Camarade et la pedagogie libertaire. Étude historique et critique*. De studie van Smid bevestigt zijn eigen reserves in verband met het volledig vrij laten evolueren van de kinderen. Waarschijnlijk is dat in de Hamburgse scholen trouwens nooit het geval geweest. Hij onderschrijft de stelling van Smid dat het vanwege een volwassene van een zeker infantilisme getuigt volledig tegemoet te komen aan de wensen en de leiding van de kinderen, met de bedoeling hen geen vooropgestelde visie op te leggen. Hij onderstreept de passage waarin Smid uitlegt dat er enige verwarring bestaat over het concept zelf-educatie of *self-government*. Bij Decroly of Montessori stelt men vast dat die zelf-educatie goede vruchten afwerpt. Maar, zo denkt ook Louis, heeft dat niet net te maken met de een pedagogie vanuit het

kind waarbij de volwassene zich niet ietwat infantiel wegcijfert, of erger, zich als gelijke in de groep laat opnemen. Zelfs zonder ooit van Vygotsky te hebben gehoord, meent hij dat de kinderlijke verbeelding op zichzelf niet voldoende is om zich tot mens te vormen. Daarbij is de wisselwerking met de ervaring van de anderen nodig. Louis denkt aan de woorden van Cousinet, door Smid geciteerd: '*De kinderen willen helemaal niet dat de meester zich mengt in hun zaken; ze beschouwen dat een particuliere vriendschap tussen een meester en een kind van de zijde van het kind een echt verraad betekent en van de zijde van de meester een poging om zich in hun gemeenschap in te nestelen en de geheimen van hun organisatie te delen*'. Dus, denkt Louis verder, willen de kinderen hun eigen stukje privéterrein maar ze willen ook met de volwassenen interageren. Daartegenover getuigt de volwassene die zichzelf beschouwt als een groot kind eigenlijk van kinderlijke arrogantie als hij zich toch wil nestelen in het kinderlijke privéterrein. Het ziet ernaar uit dat de leergemeenschappen waarin de volwassenen niet verbergen over een autoriteit beschikken het beter doen, net omdat ze zich onderscheiden van hun kleine kameraden. Een volwassen opvoeder, die omwille van zijn ideologische overtuiging een van buiten opgelegde autoriteit aanvalt of verwerpt, mag niet vergeten dat hij daardoor onmiddellijk, net omdat hij als volwassene handelt, een andere autoriteit institueert. Die autoriteit wegmoffelen helpt geenszins de opbouw van een kameraadschappelijke verhouding met de kinderen. Die begrijpen snel dat er ergens een valse noot is.

Louis voelt zich gesterkt in zijn opinie over de relatie tussen

professionele opvoeders en kinderen met een zinssnede van Paul Geheeb: *'Ik zou de woorden 'onderwijs' en 'opvoeden' liever niet meer gebruiken, en ik zou liever over menselijke ontwikkeling praten.'* Geheeb zegt daarop dat een opvoedingsproces het ontwikkelingsproces is waarin ieder mens zich vanaf de geboorte tot aan de dood bevindt. Het is een aanvankelijk onbewust en geleidelijk aan bewust proces van voortdurende confrontatie van de persoon zelf met diens omgeving, met mensen en dingen, met natuur en cultuur, de ontvangen indrukken, waarbij iedere persoon er sommige assimileert om de eigen individualiteit te construeren, en andere verwerpt. Wat badinerend zegt hij dat het onderscheid tussen meesters en studenten het onderwijsmuseum toebehoort, net als de roede. Zijn kritiek op de schoolmeester kan wel verwarring zaaien, zo denkt Louis. Geheeb zegt immers *'We moeten echt samenleven; volwassenen kunnen niet enkel spelen, werken, wandelen met kinderen en hun kleine en grote vreugden en verdriet delen. We moeten kinderen ook in functie van hun maturiteit laten deelnemen aan onze eigen ervaringen en handelingen, zodat persoonlijke relaties min of meer geïnternaliseerd ontstaan. En volwassenen mogen nooit optreden als wetgevers of superieure gidsen'*. Hier heeft hij het niet over kleine kinderen, maar over over adolescenten door volwassenen geholpen om hun eigen pad te vinden. Het is wellicht vanuit die overwegingen dat Paul Geheeb voorstelt *'van scholen levensgemeenschappen te maken, waarin mensen van de meest uiteenlopende leeftijden op natuurlijke wijze en zonder beperkingen samenleven.'* Louis is van mening dat dit niet hetzelfde is als wat de meester-kameraden

voorstellen, die volgens hem ofwel nooit gehoord hebben van Decroly, Montessori en Geheeb, ofwel, wat erger zou zijn, de voorstellen tot zelf-educatie verkeerd begrijpen. En dat kan een averechts effect hebben, zo denkt Louis verder. De observatie van samen spelende of werkende kinderen zonder enige regulerende tussenkomst vanwege een verantwoordelijke volwassene, ontaardt vaak in moeilijk te controleren agressief gedrag. Individuele vrijheid mag geen open poort zijn voor egoïstisch individualisme, zo denkt Louis nog.

Met zijn kring van socialistische vrijdenkers, heeft Lucien het vaak over de intolerantie van conservatieve krachten die weeral zonder schroom nationalistische standpunten innemen en met autoritarisme het zwijgen opleggen aan wie niet akkoord gaat. In Duitsland en Italië gaat het niet zozeer om religieuze onderdrukking maar om het hardhandig aanpakken van wie kritiek oefent op het nationaal socialistisch fascisme en het mishandelen, opsluiten of doden van wie door de leiders aangewezen wordt als 'anders'. Dat is vooral in Duitsland het geval voor de Joodse en Roma gemeenschappen, maar ook voor wie een homoseksuele oriëntatie heeft. Zoveel was wel duidelijk geworden toen de 'beschermingsploeg', de *SchutzStaffel*, de 'stormdivisie', de *SturmAbteilung*, van de Nationaal Socialistische Partij uitschakelde met moord en gevangenzetting. Men wilde de kampen centraliseren waar iedereen naartoe wordt gebracht die als potentiële dreiging voor de Duitse natie of de NSDAP beschouwd wordt zijn. Als je Corman mag geloven is dat reeds gebeurt met het concentratiekamp van Dachau. Ook het Iberische schiereiland komt vaak ter sprake. Daar zijn de

militaire leiding, de conservatieve clerus en de falangisten alles in het werk aan het zetten om komaf te maken met de in februari 1936 verkozen regering van het volksfront. Een staatsgreep verandert in een echte burgeroorlog. Mathieu Corman integreert een groep internationale journalisten, waaronder Antoine de Saint-Exupéry en Ernest Hemingway, en brengt verslag uit. Over de *Rode Vloot* wordt gefluisterd dat die wapens naar de republikeinen van het volksfront zouden brengen. Maar er is geen bewijs voor. Enkele schepen van de *Rode Vloot* helpen wel bij het evacueren van kinderen uit de conflictzones. Op 26 april 1937 is Mathieu Corman getuige van het bombardement van het Baskische plaatsje Guernica door een formatie Duitse gevechtsvliegtuigen. Zowel in België als ook in andere landen van West-Europa twijfelt men eraan dat de Duitse legerleiding zover zou gegaan zijn om actief deel te nemen aan die interne burgeroorlog in Spanje. Boos stapt Mathieu enkele tijd later het commissariaat van de politie van Oostende binnen met in zijn handen een niet ontplofte brandbom met hakenkruis, waarvan hij zegt dat hij hem helemaal uit Guernica heeft meegebracht. Hij wordt wandelen gestuurd en neemt de bom mee naar zijn kantoor, waar hij hem aan iedereen toont die zegt te twijfelen aan de identiteit van de daders van het Guernica-bombardement.
Ook in buurland Portugal regeren de conservatieven met steeds meer dictatoriale trekken na een militaire staatsgreep die het einde betekent van de 1ste republiek.. Vooralsnog is er minder dodelijk geweld maar de twisten tussen de rivaliserende partijen leiden tot ingrijpende veranderingen ook in het lager onderwijs.

De door de republikeinen gedroomde lagere school stagneert en de kleuterschool komt helemaal niet van de grond. Voor de nieuwe machthebbers mag de lagere school niets anders zijn dan een plaats voor instructie en socialisatie tot politieke passiviteit, gehoorzaamheid, aanvaarding van de ordening en de hiërarchisering van de samenleving en ter bevordering van landelijke waarden en tradities. De vrouw komt op de tweede plaats. De leiders van de Portugese samenleving staan een drie-eenheid voor en propageren de slogan *God, Vaderland, Familie*.
Volgens veel anarchistische vrienden van Lucien verschilt de repressie die de heersers in de Sovjet-Unie gebruiken niet erg van wat er in Italië, Spanje en Duitsland gebeurt. Tegenstanders worden gevangengezet en naar werkkampen gestuurd waar overleven vaak moeilijk of onmogelijk is.
In het algemeen is het tegenwoordig duidelijk dat op politiek vlak internationale betrekkingen steeds moeilijker worden, terwijl in een aantal landen ook de interne relaties gaandeweg meer geweld inhouden. Hier en daar zegt men in sourdine dat er een nieuwe oorlog op komst is.

De zusjes Jacqueline, Jeanne en Nora Souris, respectievelijk acht, zes en vier jaar oud, weten niets hiervan. In Koksijde beschikken ze thuis over de tuin, en buitenshuis over de duinen en het strand als speelterrein. Daar maken ze ook druk gebruik van, en Charlotte is altijd wel in de buurt.
Misschien is dat wel denkt Lucien omdat alles bij elkaar in België het leven zijn gewone gang gaat. Agressie blijft gewoonlijk bij woorden. De meest conservatieve pastoors gaan niet verder dan het hellevuur in te roepen voor de familievader die zijn kinderen

niet streng katholiek opvoedt, lees naar het katholiek onderwijs stuurt. Intolerante individuen of groepen lopen niet met messen of revolvers rond om wie anders denkt dan zijzelf te verwonden of te doden. Sommige partijen en groepen hebben het drukker met interne agressie dan met eventuele aanvallen van anderen. Ondertussen bouwen socialisten en progressieve liberalen verder structuren uit die niet aan de kerk onderworpen zijn. Stichtingen, fondsen en volksbibliotheken willen het volk opvoeden, en de Vlaamsgezinden proberen een niet al te radicale koers te varen, observeert Lucien. Dat is over het algemeen zo, maar niet altijd, denkt hij nog. De conservatieve liberaal Maurice Lippens was enkele tijd minister van openbaar onderwijs en toonde weinig interesse voor de verdere democratisering van het land en voor een betere volksopvoeding. Bovendien is zijn sympathie ten aanzien van het nationaal socialisme gekend. Van hem is geweten dat hij lid is van de *Deutsch-Belgische Gesellschaft* en uitgenodigd wordt op de partijdagen van de Duitse Nationaal Socialisten. François Bovesse daarentegen, tot vorig jaar minister van onderwijs, streefde enkel voor de verdere vervlaamsing op Vlaams grondgebied. Van hem blijven de richtlijnen in het Burgerlijk Mobilisatieboekje Lucien duidelijk voor de geest staan. Hierin worden de plichten van Belgische ambtenaren in geval van oorlog en bezetting vastgelegd. Het feit dat men zo'n mobilisatieboekje nodig acht is natuurlijk een teken aan de wand, vreest Lucien.

Koningin-moeder Elisabeth legt andere accenten. Ze is erg kunstminnend en vrij veel mensen weten dat ze zelf violiste is. In 1912 gaf ze haar leraar Eugène Ysaÿe de titel van *Maître de*

Chapelle de la Cour. En nu, 25 jaar later, richt ze ter zijner herinnering het *Internationaal Concours Eugène Ysaÿe* voor de eerste maal in. Het gaat om een wedstrijd voor jonge vertolkers van erudiete muziek, waar ze een jaarlijks evenement van wil maken.
De wetenschappelijke wereld staat ook nog steeds open voor meer vredelievende initiatieven. De huidige minister van openbaar onderwijs Julius Hoste gaat over tot de oprichting van de *Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*. En dank zij Solvay blijft Brussel in de internationale belangstelling. Na 1933 is er geen bijeenkomst geweest voor fysica, maar dit jaar gaat de internationale chemie conferentie door onder voorzitterschap van de Gentse universiteitsprofessor Frédéric Swarts met *vitaminen en hormonen* als onderwerp van debat.

Op 27 september van 1938 wordt Lucien opgeroepen zich aan te melden in Oostende bij de 1° compagnie 3° brigade van de *Wachters van verkeerswegen en instellingen*, afgekort *G.V.C.E.* naar het Franse *Gardes des Voies de Communications et Établissements*. Die oproep komt er als gevolg van de spanningen aan verschillende Duitse grenzen. Hij is commandant van een peloton reservisten. De mobilisatie is van korte duur, een soort meer krachtdadige oefening, en op 3 oktober is hij al terug op post in de Steenbakkerij. De opgeroepen reservesoldaten gaan er van uit dat het gewoon om een vals alarm gaat en keren met een vrij gerust hart terug naar huis. Lucien krijgt eind oktober zelfs een dankbriefje van een reservist die in het burgerleven muzikant is:

Geachte Heer,
Hierbij zend ik u mijn welgemeende groeten en dank u hartelijk voor uw welwillendheid jegens mij tijdens onze kortstondige kennismaking als soldaat te Oostende. Gelukkig voor ons allen en voor onze naasten die wij zouden achterlaten is alles op zijn best verlopen. Laten we hopen dat het zo blijve, en dat wij als burger elkander behulpzaam kunnen zijn. Als de moment moest komen dat ik u kan dienstig zijn, moogt ge mij weten wonen.
Intussen groet ik u zeer hartelijk JF

Hierop antwoord Lucien:

Koksijde 28 10 1938
Beste Heer
Het doet mij genoegen uit uw schrijven te kunnen besluiten dat het mij gelukt is U geen al te slecht aandenken achter te laten van de enkele dagen die wij te samen doorbrachten te Oostende, met soldaatje spelen. Gelukkig, zoals U zegt, dat het niet ernstiger werd en laat ons hopen dat wij elkaar nooit meer weerzien… in kaki-kledij.
In burgerkleren ware het mij integendeel steeds aangenaam U terug te mogen ontmoeten.
Hartelijk dank voor uw vriendelijk voorstel van behulpzaamheid, moest het geval zich voortdoen dat de Kunstenaar F mij kan van dienst zijn, zal ik dus niet aarzelen van bij U aan te kloppen.
Met welgemeende groeten.

Toch is Lucien er niet helemaal gerust op en kan hij niet nalaten te denken hoe 25 jaar geleden de waanzin plots ingreep zonder enige verwittiging. Daarna hadden de opeenvolgende lichtingen er toe bijgedragen dat duizenden jonge mensen naar het front

werden gestuurd. Ze werden zonder één enkele ervaring onder vuur gezet voor aanvallen gebaseerd op oude slagveld tactieken die de slagkracht van moderne vuurwapens niet voldoende in rekening brachten. Daardoor verloren aan beide zijden onbehoorlijk veel jongens het leven bij het bezetten van kapotgeschoten stukjes niemandsland die de dag daarop opnieuw konden ingenomen worden door de andere partij, met een even absurd dodental.
Er is het verontrustende bericht over de Duitse inmenging in de burgeroorlog in Spanje. Vandaag is dat niet enkel meer een opmerking van Corman. Zonder eender welk van beide kampen als drager van het absolute kwade of het absolute goede te beschouwen, is het wel duidelijk dat de Duitse inmenging aan de kant staat van wie een regering met een staatsgreep aanviel. Dat belooft weinig goeds voor België dat nog altijd sukkelt met haar moeilijk te verdedigen neutraal statuut. En dat de Duitse legerleiding wel degelijk het militaire apparaat van Generaal Franco steunt staat vast. Corman, de Oostendse socialistische voorman Peurquaet, de walkapitein van de 'Rode Vloot' Arseen Blondé en vele anderen mobiliseren voor solidariteit met Spaanse republikeinen. Rond de eerste mei 1938 is er de Rode Kermis in de Oostendse velodroom ten bate van de Spaanse socialisten. Kort daarop geven veel bemanningsleden en oud bemanningsleden van de NV *Oostendse Reederij* voorlopig onderdak aan Spaanse kinderen die uit de conflictgebieden werden geëvacueerd. Zo komt Begonia Pereda uit het Baskische Bilbao bij de familie Souris terecht. Ze leert er snel een woordje frans spreken en verblijft het grootste deel van de tijd bij de

grootouders van Jeanne, in Oostende.

Op 1 april 1939, twee dagen voor de negende verjaardag van Jeanne Souris, is de burgeroorlog in Spanje voorbij. De laatste maanden weet Lucien, niet alleen door de lokale socialisten en anarchisten, maar ook dank zij de *Canard Enchainé* meer over de gebeurtenissen in Spanje. De burgeroorlog die aanvankelijk een verdedigingsoorlog leek te zijn van een wettelijk verkozen republikeinse linkse alliantie tegen een alliantie van de conservatieve militaire structuur en een erg behoudsgezinde katholieke kerk zou ontaard zijn in een strijd tussen door de Russische Stalin gesteunde orthodoxe communisten en door de Duitse en Italiaanse dictators gesteunde falangisten. Hierbij kwamen veel republikeinse socialisten, anarchisten en niet orthodoxe communisten tussen beide strijdende partijen onder vuur te liggen. Lucien is niet de enige die zich vragen stelt over de Sovjetrussische inmenging die uiteindelijk de republikeinen meer kwaad dan goed zou hebben gedaan. Het plots terugtrekken van de internationale brigades na eerst de plaatselijke republikeinse alliantie te hebben ontkracht kon enkel de overwinning van Generaal Franco's leger tot gevolg hebben.
Begonia Pereda keert naar huis terug. Voor haar vertrek vertelt ze aan Jeanne en Jacqueline Souris dat ze toch zo geweldig schrok tijdens de eerste week van haar verblijf toen men haar vriendelijk zei: '*Viens, nous allons manger des gateaux*'. *Viens* en *manger* begreep ze al, maar zouden de belgen dan kat (*gato* in het Spaans) eten? Ze was in paniek die dag, tot ze zag dat het om taartjes ging.

De zomer verloopt vrij rustig ondanks de voelbare politieke spanningen op internationaal vlak, nu de Duitse dictator Hitler eerst Oostenrijk en Tsjechoslowakije beval te bezetten en ook Polen dreigt binnen te vallen. Dus is Lucien niet verwonderd dat hij op 25 augustus, om kwart voor tien 's avonds een telegram besteld krijgt dat een uur vroeger uit Oostende verstuurd werd met de melding: '*Mobilisatie fase A is uitgeroepen. Vervoeg onmiddellijk uw vergaderingcentrum*'. Hij wordt in Oostende gebrieft door het commando van de derde brigade *G.V.C.E.* en zes dagen later op verlof gestuurd, met de raad zich klaar te houden. Ondanks de verzekering van de de Duitse overheid dat voor België het neutraliteitsprincipe van kracht blijft is de militaire overheid de gebeurtenissen van 1914 niet vergeten. Bovendien heeft het Belgische leger in het kader van haar modernisering heel wat bestellingen lopen bij Duitse bedrijven en daar zijn voortdurend moeilijkheden mee. Enkele bestellingen werden door de leverancier gewoon ongedaan gemaakt, dat is geen goed voorteken… In september verklaren het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk formeel de oorlog aan Duitsland, nadat Duitse troepen Polen binnengevallen zijn.
Toch gaat het leven gewoon verder.
Op 21 oktober zit heel de familie Souris aan bij een feestmaal in Hotel Damberd, ter gelegenheid van het huwelijk van vrienden van Lucien en Charlotte. Het menu bestaat uit *ossenstaart soep* gevolgd door *gekookte tarbot met aardappelen in roomsaus*. Dan is er *kalfszwezerik met kampernoelies*, een *lamsbout in groentekrans*, en *gebraden kip met sla*. De nagerechten bestaan uit *ijsroom, fijne vruchten, snoeperijen en mokka*. Onder de

wijnen staan *Sauternes, Chateau Puisseguin 1929, Coupe de France 1928, Beaujolais 1929* en *Veuve Testulat* op de lijst.
In December krijgt de familie Souris van Begonia en haar ouders een foto van de haven van Bilbao als kerstkaart, met de vermelding dat alles rustig is in Spanje.

Op 13 januari 1940 is reserve-luitenant Souris opnieuw in dienst van het leger en ditmaal voor onbepaalde duur. Hij krijgt in Veurne het bevel over het 2° peloton van de 3° compagnie van het III° bataljon G.V.C.E. Zoals voor alle bataljons van de G.V.C.E., bestaat de uitrusting van zijn peloton hoofdzakelijke uit verouderde wapens en oorlogsbuit uit de vorige oorlog. Er is een komen en gaan van reservisten. Omwille van hun persoonlijke situatie hebben velen het recht om huiswaarts te keren tot het moment waarop een algemene mobilisatie wordt afgekondigd. De enkele Waalse reservisten die in zijn compagnie terechtkomen zijn een maand later terug gedemobiliseerd. Op 4 maart krijgt Lucien nog een bedankingsbrief:

Mon commandant,
Je suis bien rentré et j'ai repris mes occupations habituelles; pendant les premiers jours j'ai été un peu désorienté (on ne secoue pas tout de suite les habitudes de dolce far niente *de la vie militaire). J'espère que quand je serai remis tout à fait dans le mouvement, je ne devrai pas à nouveau endosser l'uniforme.*
Je suppose que vous êtes toujours à Furnes et que la liquidation de notre démobilisation partielle ne vous cause pas trop d'ennuis.
Je vous envoie un agrandissement de la photo de mon peloton, dont je vous avais montré l'original. Chaque

homme en a reçu une semblable. J'attends le développement d'autres photos que je vous ferai également parvenir.
Je ne veux pas terminer sans vous dire encore le bon souvenir que j'ai emporté des quelques semaines que j'ai passées sous vos ordres à la 3ª du III.
J'espère que les événements me laisseront le loisir de venir vous rendre visite un jour prochain en civil.
Veuillez agréer, mon commandant l'assurance de mes sentiments les meilleures.

Lucien heeft ditmaal geen tijd om te antwoorden, maar denkt het zijne over de *dolce far niente*. Hij hoopt heel hard dat die '*far niente*' niet zal omslaan in nieuw bloedvergieten in de Westelijke hoek van het land.
Hij heeft het gevoel dat het oorlog is zonder oorlog te zijn. En dat is geen geruststellende gedachte. Hij herinnert zich maar al te goed hoe snel het Duitse militaire apparaat in 1914 België bijna volledig innam en nu hebben de militaire leiders blijkbaar opnieuw dezelfde slagkracht. Hij vindt de uitdrukking *Drôle de Guerre* door het Franse weekblad *Gringoire* gebruikt helemaal niet grappig. Maar met het verloop van tijd is hij er hoe langer meer zeker van dat zijn engelse zakenvrienden waar hij nog steeds mee in contact staat, ongelijk hebben om over een niet echte oorlog te spreken. Niet echt in Engeland, voor het ogenblik, maar heel reëel op ander plaatsen in Europa en buiten Europa…
Wat wel eventueel grappig is moest het niet naar politieke tussenkomst ruiken, is de brief die Lucien als commandant krijgt op 20 maart, waarvan de letterlijke transcriptie volgt:

Waarde Partijgenoot. Ik schrijf U deze brief op aanvraag

ener uwer gewezen onderhorige, namelijk soldaat HM van het tweede peloton die eerst in Veurne en nu in Oudenburg is geplaatst. Hij beweert dat hij daar heel slecht is en in 't al mannen uit de streek zijn welke hij niet kent.
'Tis daar zegt hij zeer slecht van 't eten terwijl het by U zeer goed was.
Misschien kunt g'hem wederom bij U doen komen als 't met uwe goedheid overeenstemt en als ge dit wel moogt doen aub. Intussen beste partijgroeten.

Hierop vindt Lucien het wel nodig zo snel mogelijk te antwoorden. Hij schrijft dus op 23 maart terug:

Waarde partijgenoot,
Wel uw schrijven ontvangen van 20 dezer aangaande MH.
Ik veronderstel dat belanghebbende u ook de reden van zijne verplaatsing heeft doen kennen, u zult dan moeten bekennen dat de genomen tuchtmaatregel zelfs niet in verhouding is met de ernst der begane fout. Daarbij is het mijns inziens in H's belang zelfs beter dat hij van Veurne verwijderd blijft.
Het spijt mij dus in onderhavig geval niet onmiddellijk voldoening te kunnen geven en hoop beter te lukken bij een gebeurlijke volgende zaak.

Het is nu meer dan twee maanden geleden dat de legereenheden werden verwittigd met het bericht '*Attaque ennemie quasi certaine*' en Terwijl Lucien Souris zich blijft afvragen of en wanneer de oorlog definitief zal losbreken in België, leest Louis Demeester de richtlijnen van 29 maart over de oprichting van de verbeteringsraad voor het middelbaar onderwijs. Die zal advies uitbrengen over de leerplannen en

alles wat het middelbaar onderwijs aanbelangt. De raad zal de inspecteurs richtlijnen geven en kennis nemen van de inspectieverslagen, alsook advies uitbrengen in verband met allerlei vrijstellingen. Verder is de raad bevoegd in verband met schoolboeken, prijsboeken, leermiddelen en boeken voor de bibliotheek. Voor John die nu tien en een half jaar is, mag die lijst alle Winnetou-boeken van Karl May inhouden en ook wel die van Dik Trom en Pietje Bell. Daarvan heeft hij alles wat maar beschikbaar is in de schoolbibliotheek al meermaals gelezen. Louis heeft op de lijst een boek gezien door Age Scheffers samengesteld, met de naam *Het Boek voor de Jeugd,* maar dat is op dit ogenblik niet te verkrijgen.
Daarop legt Louis de richtlijnen terzijde en buigt zich over meer praktische zaken. Het is pas maart, maar hij moet toch aan de kolenvoorraad denken voor het internaat en de school, om de volgende winter voor te bereiden. En verder zou het wel nuttig zijn ook etenswaren in te slaan. Je weet maar nooit.

De legerleiding laat zich informeren over wat er aan de soldaten en de reservisten wordt medegedeeld ter gelegenheid van het feest onzer koningen. Dus meldt bevelhebber Reserve Luitenant Souris van het 3° peloton van de 2° compagnie op 9 april 1940 aan de bevelhebber van het III bataljon te Oostende:

Voorwerp: feest onzer koningen.
Een wapenschouw werd gehouden op 8 april 1940 te 11 uur voor het kantonnement.
Namen er aan deel: 1 officier, 2 onder-officieren, 3 korporaals, 24 soldaten.
In mijn toespraak heb ik volgende punten in korte woorden

uiteengezet: betekenis van de wapenschouw; herinnering aan koning-soldaat Albert I; wijs regeren van ZM Leopold III strekkende tot het behouden van de vrede in ons land; zijn zorg voor stoffelijk en moreel welzijn van onze soldaten (o.a. 5 verlofdagen toegekend op zijn uitdrukkelijk bevel, enz.) Terwijl het presenteren der wapens werd de nationale vlag gehesen aan de vlaggenmast van het kantonnementsgebouw en "aan de vlag" geblazen door de klaroen van het peloton. 's namiddags werd zondagsdienst verleend. Een speciaal menu werd voorzien voor de drie maaltijden van de dag.

In het verslag zijn geen details opgenomen over wat die drie maaltijden bevatten. Daarentegen bewaart Charlotte, zoals ze dat altijd doet, het menu van de feestelijke maaltijd op 5 mei ter gelegenheid van de eerste communie van één van haar nichtjes. Het menu is volledig in het Frans opgesteld, maar wel met de hand geschreven. Men had tot het laatste moment getwijfeld of de maaltijd wel zou doorgaan, en dus werd er bespaard op drukkosten. Bovendien zit maar een klein deel van de familie aan. Er is wie zich liever niet naar Dendermonde verplaatst in deze onzekere tijden, en er is wie zich gewoon niet kan of mag verplaatsen. Maar de maaltijd is er niet minder feestelijk om: *Crême cressonnière; Délicieuses aux truffes; chateaubriand, asperges, pommes croquettes; ananas au Kirsch; croûte de champignons à la crème; Poulets de Bruxelles Salade coeur de laitue; Agneau Glacé; Gâteaux; Fruits - Dessserts*.

Het is voorlopig het laatste feestmenu waar Charlotte bij aanwezig is. Op 10 mei, rond vijf uur 's morgens gaan Duitse troepen de grens over, waarbij ook luchtbombardementen worden gesignaleerd.

De *Pays Réel*, blad van een Belgische fascistische organisatie, bericht de dag daarop over de invasie van Duitse troepen in België. De royalistische krant veroordeelt die invasie gezien de Koning neutraliteit had verklaard en die door de Duitse regering was aanvaard. Lucien leest met aandacht de uitwisseling van nota's tussen minister van Buitenlandse Zaken Spaak en de Duitse ambassadeur, de Heer Von Bulow-Swante, wat volgens de krant gebeurd zou zijn om 8.30 's morgens van de vorige dag.
De Belgische minister zou verklaard hebben:

> *Monsieur l'ambassadeur,*
> *L'armée allemande vient d'assaillir notre pays. C'est la deuxième foi en vint-cinq ans que l'Allemagne commet contre la Belgique neutre et loyale une criminelle agression.*
> *Celle qui vient d'être accomplie est peut-être plus odieuse encore que celle de 1914.*
> *Aucun ultimatum, aucune note, aucune protestation n'ont jamais été présentés au gouvernement belge.*
> *C'est par l'attaque même que celui-ci a appris que l'Allemagne violait les engagements pris par elle le 13 octobre 1937, et, spontanément, renouvelés au début de la guerre.*
> *L'agression de l'Allemagne, dépourvue de toute justification, heurtera violemment la conscience universelle. Le Reich en portera la responsabilité devant l'Histoire.*
> *La Belgique est résolue à se défendre.*
> *Sa cause, que se confond avec celle du Droit, ne peut être vaincue.*

Daarop zou volgens de krant de Duitse Ambassadeur volgende nota aan de minister hebben overhandigd:

Le gouvernement du Reich m'a chargé de vous déclarer ce qui suit:

Afin de devancer l'invasion préparée de la Belgique, de la Hollande e du Luxembourg par l'Angleterre et la France, dirigée nettement contre l'Allemagne, le gouvernement du Reich se voit obligé d'assurer la neutralité des trois pays précités par les armes.

A cet effet, le gouvernement du Reich mettra en ligne une force armée de la plus grande importance, de sorte que toute résistance sera inutile.

Le gouvernement du Reich garantit le territoire européen et colonial de la Belgique, ainsi que sa dynastie, pour autant qu'aucune résistance ne soit opposée.

Dans le cas contraire, la Belgique risquerait la destruction de son pays et la perte de son indépendance.

Il est donc dans l'intérêt même de la Belgique d'adresser un appel à sa population et à son armée, en vue de faire cesser toute résistance et de donner les instructions nécessaires aux autorités, pour que celles-ci prennent contact avec le commandement militaire allemand.

Nog steeds volgens de krant krijgt de Duitse ambassadeur daarop een negatief antwoord van Minister Spaak. En de volgende achttien dagen is Lucien nu als commandant van de 3° compagnie van het IIIe bataljon verantwoordelijk voor het houden en beschermen van wegen en instellingen in de streek van Veurne.

Op zondag twaalf mei krijgt hij de lijst wachtwoorden en *mots d'approche* voor de week van 11 tot 20 mei.

De veertiende meldt hij aan de commandant van het III bataljon dat hij in De Panne een onbewaakt kabelhoofd vaststelde,

zonder franse soldaten in de buurt, en er dus een wacht bij gezet heeft. Hij wist niet dat die post niet bemand was en had hij die tot dan niet op eigen initiatief kunnen beschermen, in tegenstelling met wat hij in Veurne en Koksijde deed.
Op 17 mei krijgt de Luitenant Lucien volgend bericht: '*Provincie order. Order van ZM de Koning. Vanaf 17 dezer om 8 uren 's morgens tot zondag 19 dezer om 8 uren zullen burgerlijk verkeer te voet, per fiets, per auto in de straten verboden worden. De soldaten van het GVCE zullen mede helpen om dit order te eerbiedigen. De overtreders zullen opgesloten worden en hun rijtuig, fiets of gelijk welk ander verplaatsingsmiddel zal aangeslagen worden.*
De officieren van GVCE zullen zich temidden van hun manschappen houden. Het order zal deze nacht door middel van omzendbrieven in de gemeenten bekend gemaakt worden'.
Lucien veronderstelt dat de wegen moeten vrij gehouden worden voor troepen die zich terugtrekken en dat die terugtrekking snel en veilig moet verlopen. Hij verwittigt Charlotte dat ze zich, zoals gepland, moet klaar houden om met de kinderen en een bevriende familie naar Frankrijk te vluchten.
En inderdaad, op 18 mei krijgt het 45° bataljon de order Rouen te vervoegen en een fiets en voetvolk detachement op te zetten. Dit order werd doorgegeven door de commandant van het 46° bataljon. Die dag sterft de moeder van Charlotte, volgens buren van schrik bij het herleven het geschutlawaai van 1914. Charlotte zal pas later het overlijden van haar moeder vernemen. Haar zusters en schoonbroers zijn in de namiddag kunnen vertrekken uit de buurt van Dendermonde, na alles

geregeld te hebben voor de begrafenis.

Lucien begrijpt dat de ontreddering groot is en dat het Duitse leger snel naderbij komt. Hij verwittigt Lotje en het bevriend koppel zo snel mogelijk richting Rouen vertrekken. Ondertussen wordt de G.V.C.E. belast met nieuwe opdrachten. Lucien Souris krijgt de bevestiging van een telefonisch bericht om 9.20 door de Commandant van West-Vlaanderen gegeven dat een peloton zich naar Oostduinkerke moet verplaatsen om daar ter beschikking gesteld te worden van Luitenant D, om er politieke gevangenen te bewaken. Verder zijn er geheime orders om centra op te richten om geïsoleerde soldaten op te vangen om ze terug in te voegen. 's Avonds krijgt hij een persoonlijk bericht dat luidt: '*Lotje en de kinderen vertrokken 8u15 over de grens van Ghyvelde.*'

Op 20 mei komen de compagnies van Gent en Beverlo bij Veurne aan, ook al op doortocht naar Rouen. Het is Lucien nu wel duidelijk dat heel het leger aan terugplooien is. Op 21 mei krijgt hij volgend bericht:

> *Note de la place*
> *Le colonel Schmidt a pris le 21 mai au matin, les fonctions de commandant d'Armes de la Place de Furnes. Le chef d'Escadron Prinée celle de Major de la Garnison. Les bureaux sont installés 14 rue de Dunkerque au commandant d'Étapes. Les autorités civiles et militaires destinataires sont priées de vouloir bien apporter leur concours au Cdt. d'Armes et à son représentant, le Major de Garnison et a se tenir en liaison avec lui.*

Ondertussen is een van de zussen van Charlotte met haar man Roger in Koksijde aangekomen. Daar horen ze dat Lotje reeds de

19de richting Frankrijk vertrokken is. Wanneer Roger zegt dat hij zijn schoonzus achterna wil gaan, licht Lucien hem in dat Lotje en de kinderen de nacht van de negentiende mei in *Le Wast* bij Boulogne-sur-Mer hebben doorgebracht en Rouen pogen te bereiken. Roger zal ze proberen terug te vinden en rijdt de dag daarop richting Frankrijk. Twee dagen later krijgt Lucien bericht dat Lotje en de kinderen en hun vrienden de 21ste 's avonds in *Mers-les-Bains* in goede gezondheid waren toegekomen, na in Saint Valéry de Somme te hebben kunnen oversteken. Ondertussen is de andere zus van Charlotte met haar man Eduard aangekomen aan de kust. Uit Frankrijk komt het bericht dat de vluchtelingen uit Koksijde in Pavilly hebben overnacht. Lucien vraagt zich af of ze naar Rouen afgeslagen zijn of verder zuidwaarts gaan.

Op 26 mei krijgen de commandanten van de compagnieën van het III bataljon *G.V.C.E.* de opdracht de streek te verlaten. Daags daarop krijgt Commandant Souris de instructie om geen samenscholingen toe te staan op bruggen en kruispunten, geen vluchtelingen te laten circuleren buiten de ontvangende agglomeraties en alle circulatie te verbieden buiten de stadsgrenzen, behalve voor civiele autoriteiten, dokters en verplegers of verpleegsters die hiervoor een geschreven toelating kunnen voorleggen. Commandant Souris vertaalt de in het Frans gegeven instructies en laat de voorschriften daarop onder de schildwachten verspreiden. Diezelfde dag komt het bericht van de Generale Staf van de provincie dat de Rijkswacht een barrière opzet langs de spoorweglijn Oostende-Torhout-Boesinghe. Verder wordt er aangedrongen voorzichtig te zijn

met telefoongesprekken. Over parachutisten wordt geschreven: *"Dès la decente, faire feu sauf si on est certain qu'il s'agit des nôtres. Dans le cas contraire, le désarmer et l'envoyer sous escorte à la gendarmerie la plus proche."* Dit bericht wordt ter uitvoering overgedragen aan Commandant Souris.

Op 28 mei op 10.15 krijgt Lucien Souris een geheim bericht van zijn overste dat de bewaking van de bruggen en wegen van Veurne onder zijn bevel blijven. Zes uur later krijgt hij volgend bericht van één van zijn manschappen: '*Deux sentinelles du Roozebrug viennent déclarer qu'un gendarme s'est présenté a eux, disant qu'ils devaient déposer les armes et munitions et délaisser le pont. Quatre hommes du Génie et un sergent aillaient y rester. Le caporal de garde demande donc ce qu'il y a lieu de faire. Les hommes du pont de Nieuport n'ont vu personne, ceci d'après la déclaration des sentinelles*.' Hierop verzoekt Commandant Souris gelijk te laten overmaken '*Nous n'avons pas d'ordes à recevoir des gendarmes isolés. Des instructions parviendront en temps voulu du General M*'.

Drie kwart uur later stuurt Commandant Souris Lucien het volgende bericht:

> *GVCE III bataljon, 3e compagnie*
> *Aux chefs des 1er, 2e, 3e et 4e pelotons*
> *A partir de ce moment nos troupes ne participent plus à aucune opération. Vous ferez immédiatement retirer toutes les gardes aux ponts. Les hommes seront donc rassemblés aux cantonnements pour y attendre des instructions. Vous ferez reprendre aux hommes les munitions et les ferez déposer au cantonnement où se trouve la cuisine de la Compagnie (ferme Vandecasteele)*

Le lieutenant LS, commandant de la Cie

Aan de Sergeant foerier laat hij bericht sturen om de munitie te verzamelen, in te kuilen en te overdekken met zeildoek om ze tegen eventuele regen te beschermen.

29 mei is een verwarde dag. Hoewel alle vijandelijkheden moeten worden stopgezet, is het niet duidelijk wat er met de legereenheden moet gebeuren en ook niet met de grote aantallen vluchtelingen die aan de Franse kust lijken samen te troepen. Luitenant Souris krijgt een geschreven bericht van Luitenant Generaal M dat er mogelijkerwijs berichten per draadloze telegrafie bij de G.V.C.E. zullen aankomen die voor het leger bestemd zijn. Daar de Luitenant Generaal zelf niet over elektriciteit beschikt, vraagt hij '*Je vous prie de bien vouloir faire ce que vous jugerez convenable pour me communiquer au fur et à mesure que vous les recevriez, les communications relatives à l'armée belge et qui auraient un caractère officiel*'.

Het land is dus nogmaals bezet door Duitse troepen. Reeds op 5 juni geven de bezetters instructies over de vrijlating van Belgische rijkswachters en douanepersoneel en over de regelingen voor de Belgische militairen die in landbouw of industrie werkzaam zijn.

Op 7 juni krijgt Lucien Souris bericht op zijn thuisadres. De Plaatscommandant te Oostende verzoekt hem zich die dag aan te dienen rond 11 uur om instructies te krijgen in verband met de 3de compagnie van het III bataljon GVCE. Hierop antwoordt Lucien Souris dat hij dezelfde dag om 10 uur bij de Duitse Plaatscommandant van Koksijde moet verschijnen ook al om instructies te krijgen zodat hij moeilijk om 11 uur in Oostende

kan zijn. Hij zegt dat hij eventueel wel over een wagen kan beschikken maar in dit geval een vrijgeleide zal moeten hebben om aan de Duitse autoriteit over te leggen en vraagt of hij zo'n document kan verkrijgen. Uiteindelijk slaagt hij erin Oostende te bereiken, waar hij het bericht krijgt dat het nog niet zeker is of ook reservisten gevangen zullen worden gezet.

In zijn agenda schrijft hij '*Lotje, Roger en kinderen in Neuvy. Auto's verstopt om rekwisitie te vermijden*'. Ze zijn blijkbaar de Seine overgestoken en verder kunnen rijden via Alençon, Le Mans en Tours. Hij wacht af. De dag daarop komt reeds het uit het Duits vertaalde rondschrijven met volgende inhoud:

> *Commandement militaire en Belgique et en France.*
> *Le Furher a décidé le 5-6-40 que l'ensemble des prisonniers originaires des provinces de Flandre Occidentale, Flandre Orientale, Anvers, Brabant (sans la ville de Bruxelles et l'arrondissement de Nivelles) sont immédiatement libérés. Les prisonniers originaires des autres provinces (c.a.d. des régions wallonnes) sont à transporter en Allemagne. Cependant, les prisonniers de ces régions, exerçant des professions diverses ou qu'on peut identifier comme flamands, peuvent être libérés immédiatement.*

Op 12 juni heeft Lucien Souris zijn bewijs van vrijstelling. Dezelfde dag wordt in Moulins een Ford 78 op naam van Lucien Souris van een Franse nummerplaat voorzien, ingeschreven op de *Avenue de Renaissance* in Neuvy. Het bewijs van nummerplaat wordt de dag daarop aan de bestuurder afgegeven, waarop de vluchtelingen verder rijden. En dat is blijkbaar net op tijd, want op 18 Juni schrijft Lucien in zijn notaboekje: '*Alençon pris! Rennes et Cherbourg occupés*'.

Ondertussen is Lucien het spoor kwijt van Lotje en de vrienden, maar op 30 juni krijgt hij bericht van een collega die per fiets naar Koksijde is teruggekomen dat zijn familie de 14 juni van Moulins vertrok met de bedoeling verder naar het zuiden van Frankrijk af te zakken. Op 11 juli krijgt Lucien een brief van Georges Felix, directeur van de *Santé Publique* in Cahors met het bericht dat zijn familie in de buurt van Cahors is ondergebracht. Onmiddellijk neemt Lucien contact op met het Rode Kruis van België terwijl ook de prefectuur van Cahors gecontacteerd wordt. Op 17 juli krijgt Lucien van het Rode Kruis van België volgende begeleidende brief:

> *Monsieur LS, Directeur d'Usine, avenue de la Dune a Coxsyde est chargé d'aller prendre dans les départements français de l'Allier, Puy de Dôme, Haute Garonne et autres départements du Midi de la France, des refugiés belges, parmi lesquels des enfants en bas âge et notamment des nourrissons. Les autorités françaises sont instamment priées d'accorder a M LS aide et assistance.*
> *Furnes, le 17 juillet 1940*

Lucien onderneemt de reis naar Cahors met zijn vriend Gerard die over een Chevrolet Station 1939 met aanhangwagen kan beschikken waarin 8 personen kunnen plaatsnemen. Wanneer ze twee dagen later in Cahors toekomen, ligt de vrijgeleide klaar voor Gerard D, *chauffeur d'auto communale*, om een enkele reis te ondernemen tussen 16 tot 25 juli vertrekkende vanuit Cahors, vergezeld van 7 personen, zijnde functionarissen en familie die naar hun post in België terugkeren. Na een nacht rust op de boerderij van de gastfamilie vertrekt de familie Souris met hun vrienden en Gerard, terwijl de auto van Lucien door Roger

teruggebracht wordt eveneens met een koppel met twee kinderen aan boord. Op 24 juli komt de kleine stoet veilig in Koksijde aan.
Kort hierop verneemt Lucien dat een groot deel van het bestuur van de *Oostendse Rederij* naar Fleetwood uitgeweken is, terwijl verschillende vissersboten met hun bemanning naar Zuid-Engelse havens uitwijken waar ze lichte bewapening krijgen, ondermeer om ingezet te kunnen worden tegen de U-boten in het kanaal.

* * *

Tegen de middag van zaterdag 11 mei 1940 krijgen Louis en Graciete het bezoek van Graciete's broer. Gewoonlijk ziet Louis hem liever gaan dan komen. Dat is ook vandaag het geval als hij ziet dat zijn schoonbroer met het zaterdagexemplaar van *Le Pays Réel* zwaait. Louis had altijd al de indruk dat zijn zwager Rex-sympathieën had, dat is dus nu wel zeker, zo denkt hij. En dan ziet hij de titels van de krant: '*L'Allemagne attaque la Belgique, la Hollande e le Luxembourg. Les trois pays attaqués se défendent et font appel à l'aide des alliés*'. Onder die grote titel prijkt in het midden een foto van Koning Leopold III met links de titel *Rex au service de la Belgique* en rechts *Des avions allemands au-dessus du pays*. *Nombreux civils tués*, en daaronder '*Vive la Belgique, vive le Roi, vive Leon Degrelle*'. Daaronder volgt een bericht dat de inval veroordeelt. Gezien de neutrale houding voor de tweede maal in een kwarteeuw niet het gewenste resultaat oplevert, blijft er niets anders op, schrijft de krant, dan de wapens op te nemen, en het land en de koning te verdedigen. Eendracht maakt

macht, alle disputen van gisteren zijn nu onbelangrijk, zo besluit het artikel.
Louis denkt aan zijn ervaringen als kind, toen zijn vader en grootvader werden doodgeschoten en zijn moeder met hem en zijn broer en zusjes moest vluchten. Hij weet ook dat scholen en andere grote staatsgebouwen soldaten zullen moeten inkwartieren. Hij geeft dus onmiddellijk de directeur van de Normaalschool de raad om zoveel mogelijk internaatsleerlingen naar huis te sturen zolang het nog kan. Zelf wil hij proberen met zijn gezin het eventuele oorlogsgeweld te vermijden. Graciete heeft voor de vierjarige Hans en zichzelf al wat kleren in een koffer gedaan, en Louis vraagt John om snel twee voorwerpen te kiezen, terwijl hij voor hem en zijn zoon ook een koffer klaarmaakt. John besluit een beertje en een boek mee te nemen en legt uit dat het beertje is om Hans te troosten als hij niet in slaap kan vallen en het boek om er voor Hans uit voor te lezen. Ze vertrekken naar Lille met de bedoeling door te reizen tot aan de Franse kust en daar te proberen naar Engeland over te steken. Op 15 mei vinden ze onderdak in een pension in Lille, dat overvol zit met Belgische vluchtelingen uit Gent, Deinze en de streek van Kortrijk. Men krijgt het bericht dat Duinkerke vol soldaten zit en bovendien al veel vluchtelingen uit West-Vlaanderen telt. Maar in bijna alle kustplaatsen tussen Calais en Le Crotoy nemen vissersboten vluchtelingen aan boord om ze naar Engeland over te zetten. Louis en Graciete reizen richting kust en na enkele mislukte pogingen om in te schepen komen ze uiteindelijk op 22 mei in *Berck-sur-Mer* aan. Hoewel hier minder volk is dan in vorige plaatsen, slagen ze er toch niet niet in naar

Engeland over te steken. Als ze enkele dagen later bovendien horen dat alle beschikbare boten in de eerste plaats dienen om soldaten van het Britse leger naar Engeland te brengen, geven ze hun pogingen op. De capitulatie van de koning heeft als onverwacht gevolg dat de sympathie die ze tot dan toe als vluchteling vaak voelden vanwege de Fransen waarmee ze in contact komen, snel aan het verdwijnen is. Naarmate de Duitse troepen ook Frankrijk bezetten en de bevoorrading van levensmiddelen moeilijker wordt, is de stemming soms zelfs hatelijk.
Samen met enkele andere Gentenaars die Louis en Graciete ondertussen hebben leren kennen, besluiten ze naar huis terug te keren. Net zoals voor Lucien en Gerard in Cahors, levert de prefectuur een vrijgeleide voor Louis om samen met de familie terug te keren naar zijn woonplaats om er zijn post op te nemen. Eind augustus is de familie terug in Gent. De rijksnormaalschool is deels ingenomen om Duitse soldaten te herbergen en de dienstwoning is ingenomen als officierswoning. Na bemiddeling kan het gezin Demeester over een deel van haar eigen eigen woning beschikken.

De internationale contacten in de wetenschappelijke en onderwijswereld zijn nogmaals bijna onbestaande vanuit België, nu het land bezet wordt door een vreemd leger waarover een dictator de plak zwaait en bovendien beschikt over een goed uitgebouwd repressie apparaat.
Gedurende de jaren 1941 en 1942 heeft Louis zo goed als geen weet wat er van de pedagogen van de *Ligue Internationale pour l'Éducation Nouvelle* geworden is, of van de onderwijzers die met

Célestin Freinet samenwerken.
Hij weet niet dat Freinet gevangen werd en dat zijn school opnieuw gesloten is. De gebouwen zijn verhuurd aan een christelijk opvangcentrum voor Tsjechische kinderen.
Hij heeft geen nieuws van de instellingen die het zelfbestuur van de kinderen aanmoedigen. Sinds de inval van Duitsland in Polen heeft hij ook niets meer gehoord over *Dom Sierot* en *Nas Dom*, de twee wezeninstellingen die *Janusz Korczak* opstartte als kinderrepubliek of over diens uitzendingen voor kinderen op de nationale radio.
Louis hoort de nieuwe pleidooien van Paul Geheeb voor de school van de mensheid niet, waarmee hij zijn school aan het Leman-meer propageert aan de rijke Europese burgerij. De school heeft langzamerhand enkel Duitse en Duits-Joodse kinderen van uit Duitsland geëmigreerde ouders als leerling. Enerzijds is de financiële toestand van veel potentieel geïnteresseerden ronduit slecht geworden en bovendien zijn de internationale financiële transacties moeilijk geworden.

Lucien heeft zijn bezigheden in de steenbakkerij terug opgenomen, nu de familie terug verenigd is in Koksijde. Tijdens zijn reis naar Frankrijk om de familie op te halen, probeerde hij ook informatie in te winnen over wie onder hem diende of over jonge soldaten met wie hij in contact kwam in mei 1940, vaak op vraag van verontruste familieleden van de betrokkenen. Dat heeft tot gevolg dat hij in zijn persoonlijke correspondentie veel brieven en postkaarten bewaart zoals volgend schrijven:

Geachte commandant en mevrouw,

Ter gelegenheid van de jaarwisseling is het mij een groot

genoegen u de beste wensen van mijn echtgenote en van mijzelf toe te sturen. Moge 1941 de vervulling brengen van uw innigste verlangens!
Tevens bied ik U nogmaals mijn betuiging van mijn oprechtsten dank aan voor al hetgeen u voor ons hebt willen doen, zowel in pijnlijke oorlogsomstandigheden als bij de terugkeer van vrouw en kinderen uit Frankrijk. Ikzelf bewaar de heerlijkste herinneringen van mijn commandant die door gans de compagnie op de handen werd gedragen.
Met gans bijzondere hoogachting en diepe erkentelijkheid.

Vele Belgische families passen zich noodgedwongen aan om onder de bezetting te kunnen leven en toch niet te collaboreren met de bezettende mogendheid.
Mathieu Corman haalt alle Russische uitgaven uit zijn boekhandel. Maar in juli 1941 komt er toch een inval in de zaak. Hij besluit onder te duiken, waarna hij naar Engeland uitwijkt waar hij zich bij het verzet wil aansluiten. De winkel is na enkele maanden terug open en wordt gerund door Mathieu's vrouw en hun vriend de schrijver Henri Vandeputte.
De Belgische spoormannen krijgen het erg kwaad. Het Duitse bewind voorziet niet in treinmachinisten voor internationale verbindingen en dus worden Belgische machinisten gedwongen Duitse transporttreinen te besturen. Sommige machinisten weten dat ze gevangenen deporteren naar gesloten kampen. Velen voelen zich verscheurd tussen hun angst om zelf gedeporteerd te worden, hun wil om de bevoorrading van de Belgische bevolking niet in gevaar te brengen en niet te collaboreren met de bezetter. Mede daarom sluiten veel mensen van het spoor zich aan bij het verzet dat op gang komt.

Jeanne weet van dit alles weinig af. Zij is blij dat ze zich op twaalfjarige leeftijd kan ‘bevrijden’ van de lessen in katholieke dorpsschool, de enige lagere school dicht bij huis waar ze terecht kon sinds de oorlog uitbrak. Ze mag naar het middelbaar onderwijs overstappen en krijgt de toelating om tijdens de schooldagen met de tram over en weer te rijden naar Oostende om daar lessen te volgen aan het ‘neutrale’ Rijksatheneum. Ze heeft er al snel haar nieuwe vriendenkring. Steeds vaker blijft ze in Oostende overnachten bij haar nieuwe grote vriendin, wiens vader boekhouder is bij de S.E.O. Beide meisjes staan er niet echt bij stil wanneer enkele van hun nieuwe vriendinnen na korte tijd verdwijnen, tot ze horen dat er een verordening kwam van de Duitse bezetter dat officiële scholen geen joodse kinderen meer mogen aannemen. Wanneer ze er met haar vader over praat, zegt die dat bepaalde gesprekken best enkel in de huiskamer gevoerd worden, en dat dit er één van is. Hij waarschuwt haar geen onbezonnen opmerkingen te maken op school of op straat. Daarop vertelt hij aan Jeanne dat ze voorbereid moet zijn dat er nog mensen uit haar vriendenkring kunnen opgepakt worden en gevangen gezet worden, enkel omdat ze Jood zijn, of communistische ideeën verspreiden of eventueel betrokken zijn bij daden tegen de bezetter en waar de bezetter weet van kreeg. En hij voegt er nog aan toe: ‘Laat het protest en het verzet aan de volwassenen over die weten hoe ze moeten handelen’. Ze is behoorlijk boos. Wanneer enkele dagen later ’s avonds een Duitse soldaat langsrijdt, openen zij en haar oudste zus het raam van hun slaapkamer en roepen luid scheldwoorden. Daarop doen ze onmiddellijk het raam terug

dicht, maar achter het gordijn zien ze toch hoe de man van zijn fiets stapt en alle kanten opkijkt. Wanneer enkele dagen later twee mannen in uniform aan de deur aanbellen, bibberen ze allebei van de schrik. Maar blijkbaar heeft het bezoek niets met hen te maken, en gaat het om een of andere routine-controle in opdracht van de plaatscommandant.

Ondanks de bezetting en de hierdoor veroorzaakte beperkingen, houdt de Belgische administratie zich actief bezig met het opsporen van eventuele geldelijke onregelmatigheden tijdens de maand mei 1940. Op 14 augustus 1942 krijgt Lucien volgende brief:

Monsieur LS,
Je me permets de vous demander un petit renseignement. J'ai du rembourser environ 1300 frs perçus en trop en 1940 à Coxyde. J'avais déclaré avoir reçu de vous 5000 francs. Or Mr N prétend que nous n'avions reçu que 4000 frs. Peut-être pourriez-vous à l'appui des documents me dire qui a raison? Merci d'avance.
Je serai déjà venu vous dire bonjour si la route était libre mais je n'ai qu'un passeport pour Bruges via la grand'route. Croyez bien que je me souviens encore des jours de mai 1940 et de votre bonne hospitalité… En ce temps, surtout après le 28 mai, quand tout devenait inutile, j'étais assez "caviste" mais depuis, après les soit disant "bombardements du port d'Ostende, "port d'invasion", je me sens aussi bien à l'abri au 1er étage qu'à la cave.
Je voudrais malgré tout échapper aux bombes pour assister à la fin de cette drôle de guerre.
Croyez bien, Monsieur LS à mes sentiments dévoués et

présenter mes hommages respectueux à Madame.

Lucien antwoordt:

Coxyde, le 19 août,
Cher monsieur B,
Voici les renseignements demandés.
Recherchant une répartition équitables des fonds reçus, je vous avais avancé 5000 frs, étant donné que vous aviez été en service durant tout le mois de mai. Les camarades VN et N, rentrés le 10 mai ont reçu 4500 frs.
Nos comptes ont été épluché, une première fois par un service du Ministère des Finances; j'ai également dû rembourser environs 1300 frs (serait-ce un taux uniforme?)
Une seconde vérification est actuellement en cours dans les bureaux du Cap. d'administration des G.V.C.E. à Bruges. Nous pouvons donc nous attendre à devoir opérer une nouvelle restitution. Espérons que ce será la dernière et que le tarif en soit moins élevé que celui du Ministère.
J'apprend avec plaisir que vous n'êtes plus "caviste", comme en mai 40… cependant je vois par votre lettre que vous êtes toujours en relation avec le camarade N; aurait-il évolué également?
J'espère comme vous assister à la fin de cette drôle de guerre et pouvoir vous offrir un bon whisky à l'occasion de cet heureux évènement.
Veuillez croire, cher monsieur B, à mes meilleurs sentiments

Hierop krijgt Lucien nog antwoord dat hun gemeenschappelijke kameraad elke avond de trein naar Brugge of Gent neemt om daar de nacht door te brengen, daar hij de schuilkelders in Oostende niet vertrouwt en dat dus in zijn geval enkel een

treinongeval hem zal beletten het einde van de oorlog mee te maken.

In Gent is John leerling van het koninklijk Atheneum. Hij verslindt nog steeds allerlei avonturenverhalen, wanneer hij een nieuw boek cadeau krijgt van zijn vader, Die heeft bij herdruk van *Het Boek Voor de Jeugd,* een exemplaar ervan kunnen kopen. Het is een boek van bijna 800 bladzijden en John duikt weg in een wereld van verhalen die hem tot nog toe vrijwel onbekend waren. Jaren later zal hij nog altijd delen van Max Havelaar citeren, waarbij het verhaal van Saida en Adinda hem diep ontroert.

Begin 1943 neemt Graciete een Portugese priester op in huis. Officieel is de Portugees in Gent om een studie te maken van de Vlaamse primitieven en de religieuze kunst. Daarvoor heeft hij Graciete's vader gecontacteerd en die zorgde voor de nodige toelatingen. Gezien de woning van zijn dochter erg ruim is, ondanks het feit dat enkele vertrekken aan de bezetter zijn toegewezen, kan hij er terecht. Priester Alfredo spreekt zeer goed frans en Graciete is opgetogen dat ze zich met hem kan onderhouden over kerkgeschiedenis en het mysterie van Fátima. De priester vindt dat best. In de praktijk, en vrijwel onder de ogen van de bezettende macht, maakt hij deel uit van een netwerk dat hulp biedt aan engelse piloten en verzetsstrijders die verdacht worden om via de franse verzetsbeweging naar het 'neutrale' Portugal te trekken van waaruit ze vrij gemakkelijk Engeland kunnen bereiken. De gesprekken over religieuze aangelegenheden zijn dus een goede dekking.

Voor de rest heeft priester Alfredo meer belangstelling voor de

Ligue Internationale pour l'Éducation Nouvelle en voor het werk van Ferrer, Korczak en Decroly dan voor het mysterie van Fátima. Hij wil graag meer te weten komen over de Belgische periode van António Faria de Vasconcelos die overleed kort voor de Duitse dictator de oorlog uitbreidde naar West-Europa. Samen met Louis kijkt hij hierover de nota's van Jeanne Teacher door. Hij bevestigt wat Louis reeds wist over de invloed die Faria de Vasconcelos en António Sérgio gehad hebben bij de pogingen om het onderwijs in Portugal te moderniseren kort na de inplanting van de republiek. Priester Alfredo spreekt met Louis Demeester over Adolfo Lima en Alvaro Viana de Lemos. Van Adolfo Lima vertelt hij dat die korte tijd verbonden was geweest aan de *Voz do Operário* waarover Jeanne aantekeningen maakte. De instelling had in 1929 612 kinderen in eigen scholen en nog eens 3000 in hiervoor gecontracteerde scholen. Adolfo Lima vindt er een slecht georganiseerde administratie en pedagogische omkadering. Priester Alfredo heeft het over de ontgoocheling van Adolfo Lima die in het schooljaar 1930-1931 al terug opstapt zeggende de oude moeilijk aan te passen routines beu was. Hierover schrijft hij *'Ons goed kameraadje die baas is geworden is honderd maal meer autoritair en onbeschoft dan de grote bourgeois'* in een brief aan zijn vriend Viana de Lemos die voor de rest verband houdt met het samenstellen van een pedagogische encyclopedie.

Dit is de aanleiding om over ideologie te spreken, maar ook over kerk en staat. Louis en Graciete brengen op een avond het gesprek terug op het mysterie van Fátima en nu horen ze een eerder kritische priester Alfredo. "Zonder Graciete voor het

hoofd te willen stoten," legt hij voorzichtig uit, "zou ik stellen dat de visioenen van de drie herdertjes in 1916 en 1917 wellicht heel anders kunnen zijn dan wat sinds kort gepubliceerd werd. De herdertjes zouden in *Cova da Iria* eerst de Engel des Vredes, ook wel de Engel van Portugal hebben zien verschijnen en het jaar daarop de Heilige Maagd zelf. Maar twee van de drie kinderen stierven kort daarop. Enkel Lúcia dos Santos leeft nog. Na de staatsgreep van 1926 en de daaropvolgende instelling van een autoritaire conservatieve regering, toont de kerkelijke hiërarchie plots grote belangstelling voor de waarnemingen van Lúcia. Die werd op 14-jarige leeftijd werd opgenomen in een college. Volgens de Bisschop van Leiria was dat de beste wijze om haar te beschermen tegen de vele bedevaarders die naar *Cova da Iria* kwamen en met haar wilden spreken. Maar op die manier wordt het uiteraard moeilijk haar zelf aan het woord te horen. Slechts in 1937 verscheen de eerste geschreven versie van haar memories. Graciete en Louis hebben misschien ondertussen al gehoord dat er snel nieuwe versies kwamen. Pas in de laatste versie spreekt ze over het geheim dat haar werd aangekondigd. Het eerste deel is een beschrijving van de hel waar de zielen van de zondaars zullen terechtkomen. Je zou kunnen zeggen dat haar beschrijving vrij goed overeenkomt met de donderpreken van conservatieve priesters in haar kinderjaren. Ze kon toen niet lezen of schrijven en haalt wellicht uit het hoofd aan wat ze in de catechismus-lessen hoorde. Het tweede deel van het aangekondigd geheim geeft Lúcia ongeveer als volgt weer: '*Je hebt de hel gezien, waar de zielen van arme zondaars naartoe gaan. Om hen te redden wil God de toewijding*

aan mijn Onbevlekt Hart in de wereld vestigen. Als je doet wat ik zeg, zullen veel zielen gered worden en zul je vrede hebben. De oorlog zal eindigen, maar als ze niet ophouden God te beledigen, zal er tijdens het bewind van Pius XI een ergere oorlog beginnen. Wanneer je een nacht ziet, verlicht door een onbekend licht, weet dan dat dit het grote teken is dat God je geeft dat hij de wereld zal straffen voor haar misdaden, door oorlog, honger en vervolging van de Kerk en de Heilige Vader. Om dit te stoppen, zal ik komen vragen om de toewijding van Rusland aan mijn Onbevlekt Hart en de eerherstellende communie op de eerste zaterdagen. Als aan mijn verzoeken wordt voldaan, zal Rusland zich bekeren en vrede hebben. Zo niet, dan zal het zijn fouten over de hele wereld verspreiden, oorlogen en vervolging van de Kerk bevorderen, de goeden zullen gemarteld worden, de Heilige Vader zal veel te lijden hebben, verschillende naties zullen worden vernietigd, maar uiteindelijk zal mijn Onbevlekt Hart zegevieren. De Heilige Vader zal Rusland aan mij toewijden, dat zich zal bekeren, en de wereld zal enige tijd van vrede gegund worden'. De publicatie van deze memoires dateren van slechts twee jaar geleden op vraag van de Portugese kerkelijke autoriteiten. Ik kan niet nalaten te twijfelen. Niet de nationaal-socialisten van Duitsland, maar de communisten van Rusland zijn de bron van het huidige kwaad. Het onbekende nachtelijke licht was misschien een uitzonderlijk ver naar het Zuiden strekkend noorderlicht in januari van 1938. Er is geen enkele manier om te weten of dit licht al aan Lúcia was aangekondigd voor 1938, zoals er ook geen enkele manier is om te weten of de naam Pius XI vóór 1922 aan haar werd aangekondigd. Het lijkt er sterk op dat de Portugese Katholieke

kerk vooral wil waarschuwen voor het volgens haar steeds terugkerende gevaar van een seculiere staat die de macht van de kerk aan banden legt. Over het derde deel van het geheim zou Zuster Lúcia, zoals ze tegenwoordig gekend is, niets willen zeggen omdat de Heilige Maagd haar dit verboden zou hebben. Ik kan me niet van de indruk ontdoen dat dit verslag vaag is. Het doet denken aan de op veel oudere orale overlevering gebaseerde documenten in de geschiedenis van het geloof in het algemeen en het Christelijk geloof in het bijzonder. Voor een duidelijke boodschap van God waren er in 1917 heel wat meer gekwalificeerde receptoren beschikbaar dan drie kleine analfabeetjes in het rurale Portugal."

Louis en Graciete hebben aandachtig geluisterd en nu zegt Graciete: "Je kan natuurlijk gelijk hebben. Maar mystiek is mystiek. Misschien verschijnen de Heilige Maagd en de Almachtige liever voor onbedorven jonge kinderen, dan voor interpreterende theologen of intellectuelen."

Louis zegt hierop: "Of misschien heeft de kerk nog steeds dit soort verhalen nodig omdat er onder haar leiders nog steeds velen zijn die geen andere manier vinden om wie gelooft te steunen en richten in dat geloof."

In aardse sferen blijkt Priester Alfredo over goede contacten te beschikken. Zo weet hij te vertellen dat Célestin Freinet eind 1941 uit de gevangenis kwam maar wel onder huisarrest staat buiten zijn departement. Hij verblijft met zijn familie bij de moeder van Élise. Louis weet te vertellen dat Jean Mawet, dank zij zijn contact met Adolphe Ferrière, *Conseil aux Parents* in afleveringen publiceert in het Belgisch tijdschrift *Le Service Social*

dat regelmatig de Normaalschool wordt toegestuurd.
Over *Janusz Korczak* is het nieuws helemaal niet goed. Er zijn vrij geloofwaardige berichten dat hij in het begin van de bezetting van Polen samen met alle kinderen van zijn wezeninstellingen naar het ghetto van Warschau werd gevoerd, waarnaar de Duitse bezetter alle Polen met Joodse antecedenten verplaatst. Sinds augustus 1942 is men zijn spoor bijster alsook dat van de om en bij tweehonderd kinderen en enkele van zijn naaste medewerkers. Er wordt gevreesd dat hij naar een concentratiekamp werd overgebracht.

John is nu 14 jaar oud. Hij brengt zijn tijd door tussen het Koninklijk Atheneum en namiddaggesprekken op de binnenplaats van de Normaalschool. Af en toe komen jonge Duitse soldaten een luchtje scheppen op die binnenplaats en de toevallige contacten maken dat John ondertussen wat Duits kent en een eenvoudig gesprek kan voeren. Sommige jongens zijn maar vijf of zes jaar ouder dan John en één van de gespreksonderwerpen zijn de boeken van Karl May.
Een zopas aangekomen Duitse dienstplichtige blijkt zijn studies voor onderwijzer te hebben moeten onderbreken toen hij opgeroepen werd. Hij vertelt John dat hij leerling is geweest van *Paul Geheeb*. Hij vertrouwt hem ook toe dat de moraal in het Duitse leger laag is en dat zelfs onder de officieren, velen de dictator beu zijn. Wanneer John dat aan zijn vader vertelt, zegt Louis dat er weinig meer te merken valt van de eerste euforische gesprekken over hoe Duitsland dank zij haar leiders terug groot zou worden. Af en toe is het wel duidelijk dat iedereen gewoon naar huis zou terug willen. Beroepsofficieren spreken meer over

hun vrouw en hun kinderen dan over de toekomende grote Duitse natie, waar ze wellicht niet meer in geloven.
De avond daarop lijkt wel een surrealistisch moment. Louis heeft nooit geweten hoe en waarom. Blijkbaar was de inwonende officier helemaal geen verdediger van het nationaal-socialisme. Zou hij enkele woorden opgevangen hebben van het gesprek tussen John en de oud-leerling van Paul Geheeb? De officier vertelt aan Louis dat hij geen beroepssoldaat is en dat hij in het burgerleven taalleraar is in een hogeschool. Hij vertelt dat hij tijdens zijn opleiding gaandeweg overtuigd werd om deel te nemen aan activiteiten georganiseerd door de *Nationaal Socialistische Lerarenbond,* door Hans Schemm opgericht en geleid. Het blad *Nationalsozialistische Lehrerzeitung* had het toen over een nationaal-socialistische kijk op de wereld. Daarvoor was een gepaste voortdurende ontwikkeling nodig waarbij ervaringen moesten besproken worden. Louis' gesprekspartner legt uit dat hij deelnam aan twee bergexcursies naar een Rijksuitwisselingskamp. Op die wijze, schreef de *Lehrerzeitung,* zou de Lerarenbond zich profileren als '*de gezamenlijke inspanning van alle mensen die zichzelf als leraar of als onderwijzer beschouwen of willen worden beschouwd, ongeacht afkomst of opleiding en type onderwijsinstelling*'. De laatste twee jaren van zijn studies bestempelde de NSDAP deze lerarenbond als de enige lerarenorganisatie van Rijk. Dat was in volle Groot-Duitse euforie en de meeste mensen waren er zich niet van bewust dat achter de geprovoceerde vijandigheid tegenover bepaalde bevolkingsgroepen, waaronder de Duitse Joden, een bedoeling stak een systematische vervolging op gang te brengen

met veel dwangarbeiders en doden tot gevolg. Nee, in de ogen van veel leerkrachten leken de nationaal-socialistische idealen een goede basis voor betere levensomstandigheden en volgens de lerarenbond zelf werden negen op de tien van de Duitse leraren lid. Tijdens zijn eerste jaar als docent, vertelt de Duitse officier nog, ging die lerarenbond, toen geleid door de leraar en partijfunctionaris van de NSDAP Fritz Wächtler op in de *Nationalsozialistischer Deutscher Dozentenbund*. Voor zover hij weet is die bond nog actief.
Enkele dagen later praat Louis hierover met priester Alfredo. Die zegt hem dat de bond enkel in Oostenrijk minder aanhang had. Hij vertelt dat een groep leerkrachten, waaronder priester Heinrich Maier, zelfs een verzetsgroep oprichtten en actie voerden tegen het door de NSDAP opgelegde maatschappelijk systeem. De oorsprong van het protest lag in het feit dat ook geloofszaken worden getroffen door het nationaal-socialisme, omdat confessionele scholen gesloten zijn en religieuze evenementen op school over het algemeen verboden. In de scholen wordt aangestuurd op politieke en fysieke training wat zowel sport als paramilitaire training inhoudt.

Begin september 1944 is plots alles anders. De Duitse soldaten vertrekken uit Gent en nu wordt de Normaalschool deels bevolkt door opeenvolgende groepen Canadese soldaten. Ook uit Koksijde verdwijnt het Duitse leger. Het blad *Vooruit* van de Socialistische Partij publiceert, zoals het zelf aankondigt op 7 september de eerste vrije editie. De redactie had immers bij het begin van de bezetting de publicatie stopgezet, maar dat verhinderde een groep collaborateurs met de Duitse bezetting

niet de titel *Vooruit* te gebruiken voor hun propaganda. Toch roept de Socialistische Partij in dit nummer op niet tot zinloze vernietigingen over te gaan ten aanzien van verraders en collaborateurs.

John schakelt over van Duits op Engels. Al snel begrijpt hij dat de Amerikaanse binnenlanden niets meer te maken hebben met wat Karl May schrijft. Een van de Canadese soldaten vertelt hem dat Karl May trouwens nooit in de gebieden geweest is waar hij de verhalen van Old Shatterhand en Winnetou situeert. Dan hoort hij van dezelfde Canadese soldaat dat dictator Adolf Hitler ook graag Karl May leest. Dit korte gesprek zal John later doen nadenken over de rol van heldenverhalen bij de vorming van kinderen en jongeren. Verder verzamelt John namen en adressen. Hij wil later met de hele wereld corresponderen.
Louis moet zich verantwoorden voor de bevoorradingen van de Normaalschool van onder meer steenkool ten gunste van de Duitse bezetter. Hij kan vrij gemakkelijk aantonen dat om de Normaalschool in werking te houden hij die steenkool nodig had voor de keukens en eigen verwarming. Toen die bevoorrading in het gedrang kwam, verkreeg hij door een list bijna gratis steenkool uit Duitsland. Hij had de ketels stil laten leggen waardoor ook het door de Duitse overheid opgevorderde deel van de school zonder energie kwam te zitten.

Op 26 januari 1945 wordt ook aan Lucien Souris gevraagd gegevens te verstrekken over al zijn handelingen in mei 1940 en zijn activiteit tussen 28 mei 1940 en 1 oktober 1944.
Hij verklaart na 28 mei geen deel te hebben genomen aan

militaire activiteiten tegen de bezetter maar wel civiel te hebben geageerd en schrijft: "*ayant accepté l'ordre de capitulation j'ai estimé que, de ce fait, j'avais pris l'engagement de cesser toute activité militaire contre l'ennemi jusqu'à ce qu'une autorité régulière en décide autrement et me donne l'ordre de reprendre les armes. Si toutefois la question posée vise également mon attitude dans la vie civile, je puis répondre affirmativement. Jamais depuis 1940 je n'ai douté de la victoire finale des alliés. J'ai toujours proclamé hautement cette conviction et combattu la propagande allemande. J'ai insisté ainsi à plus de prudence des personnes de mon entourage qui, convaincus de la victoire allemande, n'était que trop disposées à la collaboration, surtout économique.*
Jamais je n'ai caché mon mépris des collaborateurs de l'ennemi, en particulier des usurpateurs de mandats publics (ersatz bourgmestre et échevins de ma région). Dans le domaine économique, je n'ai pas hésité à saboter l'usine dont j'assumais la direction, afin de l'empêcher de produire à plein rendement pour l'ennemi."
Verder verklaart hij als militair over een blanco strafblad te beschikken. Toch wordt uit zijn strafblad het vertoog gelicht uit 1923 omdat hij een soldaat onder zijn bevel in Oostende liet overnachten bij familie opdat hij 's morgens vroeg verse vis zou kunnen ophalen in de vismijn om die naar Dendermonde te brengen. Hij antwoordt hierop dat hij niet weet wat er van zijn persoonlijk dossier was geworden en zelf niet over het strafblad beschikt. Hij vermeldt wel zich menen te herinneren dat zijn superieur in 1923 gezegd had hem gezien zijn staat van dienst enkel een mondelinge berisping zou krijgen en dat hij niet wist dat dit werd ingeschreven op zijn strafblad.

Daarmee schijnt alles geregeld.

Op 2 mei verschijnt het bericht in de Parijse editie van het Amerikaanse Defensieblad *Stars and Stripes* dat de Hamburgse Radio de dood van Hitler officieel heeft aangekondigd. Lucien hoopt dat dit het effectieve einde van de oorlog is en dat de geallieerden wat geleerd hebben na de vorige oorlog. Hopelijk eist men ditmaal geen waanzinnige herstelbetalingen. Kan er op een constructievere manier aan de naoorlogse heropbouw gewerkt worden? Wellicht zullen voor-oorlogse investeringen toch een rol spelen denkt hij.

Op 18 juli wordt Lucien gedagvaard voor een militaire onderzoekscommissie. Er zou een klacht tegen hem lopen omwille van de activiteiten van de *Nouvelles Briqueteries Silico-calcaires de Coxyde* tussen mei 1940 en oktober 1944. Hij vraagt welke feiten hem ten laste worden gelegd en blijkbaar gaat het om een bijkomende controle van een onderzoek dat buiten gevolg geklasseerd werd door de krijgsauditeur van Veurne.
De klacht gaat over de resultaten van de Briqueteries. Hierover schrijft Lucien op 13 augustus:

> *Me référant à ma déclaration, lors de votre enquete du 5 courant, j'ai l'honneur de vous faire parvenir ci-joint les bilans de la SA Nouvelles Briqueteries Silico-Calcaires de Coxyde relatiefs aux années 1940 à 1945. Les annexes du Moniteur pour les années 1944 et 1945 ne m'étant pas encore parvenues, je vous transmets, pour ces deux années, des bilans sur papier libre.*
> *Ainsi que je vous l'ai déclaré, les bénéfices de 1942 proviennent d'opérations immobilières, en ordre principal de*

la vente de 6 ha de terrain.

A partir de 1943 le secteur civil ne recevait pour ainsi dire plus de matériaux de constructions, l'occupant se réservant le tout pour ses propres besoins. J'ai alors, de ma propre initiative décidé d'arrêter la briqueterie; le danger de bombardement aériens fût invoqué pour faire entériner cette décision par notre Conseil d'Administration.

J'ai tenu à vous transmettre également le bilan de 1945. Les résultats défavorables de cette année, ainsi que ceux de 1944, découlent de ma gestion des années de guerre. En effet, durant l'occupation j'ai négligé de faire exécuter les réparations et l'entretien normale des machines, cela afin de mettre nos installations hors d'état de travailler à plein rendement pour l'occupant en cas de réquisition ou de changement de direction.

Anderhalve maand later wordt aan Lucien medegedeeld dat er geen enkele aanleiding is voor sanctie of vervolging gezien hij ervoor gezorgd heeft dat gedurende de hele bezetting de fabriek slechts een tiende produceerde van haar capaciteit als gevolg van de door hem ondernomen acties. Zijn bekommernis tijdens de oorlog was vooral geweest net over voldoende middelen te beschikken om de arbeiders te kunnen door betalen, zonder te produceren.

Kort daarop is Lucien kandidaat op de lijst Gemeentebelangen voor de gemeenteraadsverkiezingen van september 1945. Het programma bevat een aantal na-oorlogse verbeteringswerken op gebied van urbanisme e toerisme. Er is er ook sprake van het inrichten van een kinderkribbe, een verzekeringskas onder de hoede van de gemeente en de verdere uitbouw van het

gemeentelijk onderwijs. Er wordt gewaarschuwd niet te stemmen op een concurrerende lijst die getrokken wordt door een persoon die niet mag deelnemen aan de verkiezingen omwille van een veroordeling die hem uit zijn burgerrechten ontzet. De geviseerde zaait daarop twijfel in de lokale pers door een verschil te maken tussen mogen stemmen en zich kandidaat mogen stellen. Uiteindelijk verduidelijkt de krijgsauditeur aan de uittredende burgemeester dat de man in kwestie niet mag deelnemen noch als kandidaat noch als kiezer, wat betekent dat de informatie van de lijst *Gemeentebelangen* correct is. De hetze tegen *Gemeentebelangen* gaat echter gewoon door, wellicht met de bedoeling iedereen met socialistische of communistische sympathieën zwart te maken in de ogen van de bevolking. Uiteindelijk lukt dat blijkbaar ook: de man in kwestie komt toch op en wordt verkozen. Daarop worden de verkiezingen van de gemeente nietig verklaard. Behoudsgezinden en vroegere collaborateurs roeren zich daarop om de nietig verklaring ongedaan te maken. Maar er komen nieuwe verkiezingen en lijst *Gemeentebelangen* verzekert zijn vertegenwoordiging in de gemeenteraad. Lucien stond op een niet verkiesbare plaats en is niet van plan zich verder actief met de gemeentepolitiek bezig te houden. Hij is nu 54 en wil zijn energie steken in het heropstarten van de steenbakkerij onder de naam *NV Batiforvit Le Grès Cellulaire*.

Op 31 december is hij met de graad van kapitein-commandant definitief van elke militaire verplichting ontslagen.

Na-oorlogse ontwikkelingen

Op het einde van de oorlog, wordt aan de 15-jarige Jeanne de afdeling talen aangeraden voor haar hoger middelbaar onderwijs in het Atheneum. Zij wil liever naar de wiskunde afdeling, omdat ze droomt van een ingenieursopleiding, maar dat wordt haar ten sterkste afgeraden gezien dit soort beroep minder geschikt is voor vrouwen, zo wordt haar gezegd.
In mei 1945 verneemt ze dat haar voormalige wiskundeleraar Honoré Houvenaghel die tijdens de oorlog plots uit de school verdween blijkbaar actief was geweest in het verzet tegen de Duitsers en daarom werd opgepakt. Hij werd opgesloten in een concentratiekamp waar hij kwam te overlijden. Van het overlijdensbericht leert ze dat hij ondermeer ondervoorzitter was van de *Ligue de L'Enseignement*, iets wat ze later zal vertellen aan John en zijn vader, wanneer ze het hebben over Edward Peeters en over de *Maatschappij tot 't Nut van 't Algemeen* die in de beginjaren van de *Ligue* als inspiratiebron diende.
In dezelfde periode verneemt Louis dat de in 1942 verdwenen *Janusz Korczak* samen met de 200 kinderen waar hij zich verantwoordelijk naar het uitroeiingskamp Treblinka was gedeporteerd. Bij aankomst werden alle kinderen en hun begeleiders vermoord.

Gaandeweg kan Lucien terug de draad opnemen van de wetenschappelijke vorderingen. Hij toont aan Jeanne een verklaring van Edwin Hubble. Die zegt dat Leavitt's ontdekking hoe afstanden nauwkeurig te meten op intergalactische schaal de weg vrij gemaakt heeft voor de moderne astronomie en voor

het begrijpen van de structuur en de schaal van het universum. Volgens hem is zijn vaststelling dat het heelal uitdijt het gevolg van het baanbrekende onderzoek van Leavitt. Daarom, zegt Hubble, verdiende Leavitt de Nobelprijs voor haar werk.
Jeanne en haar vader lezen ook over Cécilia Payne-Gaposchkin. Haar werk wordt besproken in wetenschappelijke tijdschriften, nu ze in Harvard is. Als vrouw kan ze geen professor worden en is enkel laagbetaald onderzoek voor haar weggelegd. Dat over haar gesproken wordt heeft te maken met de publicatie van *The Stars of High Luminosity* in 1939 en *Variable Stars* in 1938. Dank zij de inspanningen van haar mentor Harlow Shapley kreeg ze dat jaar de titel *Astronoom*. Payne verzocht daarop haar titel te veranderen in *Phillips Astronomer* een positie die haar *officer of the University* zou maken. Er is tegenstand. Om de goedkeuring te krijgen voor haar titel, schippert Shapley en legt uit dat dit Payne-Gaposchkin niet gelijk stelt aan een professor. Hij dringt vervolgens aan op een expliciet hoogleraarschap als *Phillips Professor of Astronomy* wat ze uiteindelijk verkrijgt. Toch worden haar cursussen pas in 1945 opgenomen in de catalogus van de Harvard University.
Jeanne zucht. De wereld van de wetenschap blijft voor vrouwen een erg gesloten wereld. En dat heeft nog altijd te maken met gebrek aan een volwaardig middelbaar onderwijs zowel voor jongens als voor meisjes. Zou de regering die nu minder katholiek is en meer liberaal en socialistisch hier plaatselijk iets aan doen? Maar blijkbaar is men vooral bezorgd om het evenwicht te herstellen tussen katholiek en officieel onderwijs. In 1947 wordt Minister Camille Huysmans in de kamer van

volksvertegenwoordigers beschuldigd scholen op te richten waar het niet nodig is. De aanval is gericht tegen het kosteloze net officiële scholen die oneerlijke concurrentie zou zijn voor het vrij, zeg maar katholiek onderwijs waar vaak hoge inschrijvingsgelden gevraagd worden. Het is de daaropvolgende katholieke regering die het concurrentie-probleem oplost door het vrije onderwijs veel meer subsidies te geven wat het toegankelijker maakt ook zonder hoog inschrijvingsgeld.
In 1948 worden er hervormingen voorzien die een betere doorstroming van lager naar middelbaar onderijs en van middelbaar naar hoger onderwijs zou waarborgen. Hierbij, zegt men, wordt ook aan meer geschikt onderwijs voor meisjes gedacht. Jeanne, die ondertussen aan haar laatste jaar middelbaar onderwijs begint, vraagt zich af wat dat betekent. Meer doorstroming naar wetenschappen, of meer nieuwe zijsporen voor meisjes. Maar voor haar liggen blijkbaar de talen weggelegd indien ze slaagt voor het ingangsexamen voor de universiteit. Ondertussen geniet ze van de wiskundelessen van de jonge leraar Monstrey, die er bovendien een soort sarcastische humor op na houdt. Zo zei hij onlangs, wanneer ze het hadden over oorlogen en wetenschappelijke ontdekkingen: '*de eerste oorlog van deze eeuw was voor de chemie, de tweede was voor de fysica, de derde zal voor de biologie zijn*' .

Op 9 mei 1948 is de familie Hofstadter op de plechtige communie van nicht Nicole in Dendermonde. Het is gewoon een gelegenheid om terug samen te zijn, want ondertussen heeft ook Charlotte, net als Lucien en de kinderen, haar banden met de kerk verbroken. Na de oorlog zijn de spijskaarten

eenvoudiger dan ervoor. Toch staan er nog enkele wel gekende gerechten op het menu: Gravin Soep, zilveren sloepjes, Tongriemen met Normandische saus, Brusselse kip met gemengde vruchten, sla en mayonaise, amandelroomijs, ooft, nagerecht en koffie, helemaal in het Nederlands ditmaal.

In 1949 lijkt het wel of de oorlog al lang voorbij is. Nieuwe conflicten komen er reeds aan, denkt Lucien wanneer hij de oprichting verneemt van de NATO verneemt. Dat gebeurt op verzoek van militaire commando's van de geallieerden, nu zonder de Sovjet-Unie, net omdat de andere bondgenoten agressie vrezen komende van ginds.
Eind vorig jaar kwam hij te weten dat hij omwille van zijn lange anciënniteit als reserveofficier het officierskruis in de orde van de kroon en dat van de orde van Leopold krijgt met ingang van respectievelijk november 1940 en april 1941. Maar de zeelieden die met hun gewapende sloepen en boten werkelijk streden tegen de Duitse onderzeeboten, zowel in 1914-1918 als in 1940-1944 en daarom het statuut van oud-strijder aanvragen krijgen geen genoegdoening. Er worden allerlei drogredenen aangehaald ondermeer dat ze geen eed aflegden dat hen de militaire wetten nooit werden voorgelezen of dat ze niet meer deden dan hun beroep uitoefenen hoewel in moeilijke omstandigheden. Een beetje erkenning zou wel op zijn plaats zijn denkt de zoon van een oud-machinist op zee.
Mathieu Corman duikt terug op in Oostende met nieuwe provocaties. Hij weet boeken in de etalage te leggen die zowel bij links als bij rechts boos maken. Tijdens de oorlog heeft hij vergeefs geprobeerd bij het Engelse leger een opleiding tot

parachutist te volgen om in België gedropt te worden. Maar volgens hem heeft Belgische inlichtingendienst zich steeds verzet tegen zijn actieve deelneming omdat hij lid zou zijn van de communistische partij. Uiteindelijk bracht hij de oorlog in London door met secretariaatswerk.
Lucien hoort het verhaal met een glimlach aan. Wat hem minder doet glimlachen is dat de NV *Oostendsche Rederij* hoe langer hoe minder socialistisch is en dat zelfs door administrateurs publiekelijk wordt gezegd dat de vloot nooit een binding heeft gehad met een of andere partij. Maar ook de houding van leiders van de socialistische partij zelf maakt hem boos. Volgens hem wordt hoe langer hoe meer een politiek opportunistisch spel gespeeld en staat de partij hoe langer hoe minder in dienst van wie echt coöperatief werk en mutuele hulp voorstaat. Dat brengt op een dag zijn dochter Jeanne in verlegenheid bij een wandeling met haar vader langs de zeedijk. Wanneer een voorman van de lokale socialistische partij hem aanspreekt met '*Há Lucien, hoe gaat het met je*', kijkt hij zijn dochter aan en vraagt '*Weet jíj wie die meneer is die tegen mij spreekt?*' Ze weet niet hoe hierop te reageren, en na een klein hoofdknikje loopt ze verder.
België is ondertussen al bijna tien jaar een koninkrijk zonder koning. Weliswaar is sinds het einde van de oorlog Leopold's broer Karel als regent aangesteld, maar het is nog steeds de vraag of de Koning in zijn grondwettelijk recht zal hersteld worden, nu bijna vijf jaar na de eerste pogingen nog altijd geen akkoord is bereikt tussen de Koning en de politieke partijen over de voorwaarden voor zijn terugkeer. Lucien denkt zo dat wie

over macht beschikt zich bezighoudt met uit alle hoeken onrust en verdeeldheid te zaaien en dat het einde van de geschiedenis misschien zal zijn dat de regent aanblijft. Hij heeft het mis, net omdat de gezaaide verdeeldheid bijna tot een gewapend conflict leidt.

Na zijn gesprekken met Jeanne over de vrouwvijandige wereld van de wetenschap, leest Lucien wat meer over Harlow Shapley, telkens hij in kranten of tijdschriften zijn naam ziet opduiken. En dat is niet moeilijk. In de Verenigde Staten is er al snel een groeiend wantrouwen tegen iedereen die kritisch staat ten aanzien van president Truman's houding. Dat is ondermeer het geval met de *Independent Citizens Committee of the Arts, Sciences and Professions* waar heel wat vroegere aanhangers van Roosevelt lid van zijn. Het gaat om een bonte verzameling individuen uit de kunst- en wetenschappelijke wereld die onder meer ijveren voor duurzame vrede en daarbij vragen stellen in verband met de atoombom. Ook worden opmerkingen gemaakt over Truman's impliciete aanvaarding van raciale discriminatie en anti-vakbond politiek. In november van 1946 wordt Harlow Shapley gedagvaard door de *House Committee on Un-American Activity* in de hoedanigheid van bestuurslid van de *Citizens Committee* in Massachusetts. Hij beschuldigt het *House Committee* van Gestapo-methodes en zegt dat diens politiek radicalisme van burgers burgerlijke lafaards dreigt te maken. De laatste maanden komt Harlow Shapley terug ter sprake ditmaal als voorzitter van een *Conferentie voor Wereldvrede,* die afgedaan wordt als een door Rusland gestuurde zaak.

Lucien is er zeker van dat in het Rusland van Stalin foute dingen

gebeuren en dat ook daar weinig verdraagzaamheid bestaat ten aanzien van andersdenkenden. Hij herinnert zich de episodes waarbij niet orthodoxe communisten aan de kant worden gezet of opgesloten worden. Hij weet ook hoe in sommige communistische partijen leden die door de leiding ongewenst zijn, belaagd of uitgesloten worden.
Maar voor het ogenblik heeft Lucien niet vaak de gelegenheid om met zijn vrienden over dit soort arrogantie van wie de macht uitoefent te praten. Op 22 juli 1949 krijgt hij een nationaal patent op zijn uitvinding omschreven als '*procédé de fabrication de pierre légère à structure poreuse et cellulaire*'. Hij wijdt al zijn tijd aan bouwbeurzen in binnen- en buitenland met de bedoeling zijn patent uit te breiden voor de hele douane-unie tussen de Belgisch Luxemburgse Unie en Nederland, maar ook voor Zuid-Europese en Noord-Afrikaanse landen, waar de isolerende eigenschappen van de steen grote voordelen biedt.

Dat intolerante arrogantie niet enkel een karakteristiek is van sommige kerkelijke leiders of regeringen, maar ook van de leiders van partij-structuren zowel rechts als links, daar kan Célestin Freinet van meespreken, zo denkt Louis, wanneer hij over de laatste ontwikkelingen in Frankrijk hoort. De Franse afdeling van de *Ligue Internationale pour l'Éducation Nouvelle*, de *Groupe Français d'éducation Nouvelle* wordt volledig beheerst door communistische militanten. Reeds in 1943 waren er spanningen tussen de communistische partij en Freinet en in 1946 stapt Freinet definitief uit de groep aan wie hij verwijt niet genoeg aandacht te geven aan wat onderwijzers met klaspraktijk te vertellen hebben. Zijn school is ondertussen erkend en voorzien

van drie openbare plaatsen. Hij stelt de leden van de *Cooperative de l'Enseignement Laique* voor om te denken aan een breed discussieplatform dat ook logistieke steun biedt met drukpersen, correspondentie tussen klassen en het vervaardigen van materiaal om de projecten van de kinderen te ondersteunen. In 1948 besluit hij de *Cooperative* om te dopen tot *Institut de l'école moderne*, kort daarop, *Institut Cooperatif de l'École Moderne*. Louis leest met aandacht het door Élise Freinet geschreven boekje *Naissance d'une pédagogie populaire* dat net verscheen.
In de buurt van Parijs kijkt bestudeert Fernand Oury aandachtig het werk van Célestin Freinet, na enkele niet erg geslaagde pogingen om als hulponderwijzer en daarna als jonge onderwijzer te overleven in de scholen van de voorsteden van de hoofdstad. Hij schrijft een enthousiaste brief aan Célestin Freinet en start met zijn eigen coöperatieve klas.

In oktober van 1949 gaat Jeanne Souris naar Gent. Ze is ingeschreven in de eerste kandidatuur Romaanse talen. Ze bouwt er weerom een kleine hechte vriendenkring uit waar ze veel mee optrekt. Al snel heeft ze nogmaals meer dan één logeeradres.
Ondertussen is John voor de tweede maal aan het eerste jaar geneeskunde begonnen. Hij denkt niet dat hij ditmaal zal slagen, maar door aan de universiteit te blijven kan hij zich toeleggen op zijn nieuwe hobby. Hij is lid van de universitaire vliegclub en heeft bijna zijn brevet op zak om met eenmotorige toestellen op zicht te vliegen. De vliegclub en de fietstochten met vrienden nemen meer van zijn tijd in beslag dan de lessen in het amfitheater van de faculteit geneeskunde.

Einde van boek 07

een vreemde brief

Lieve Pascal

We maken gebruik van kleine haperingen in het ruimte tijd continuum om je een saga te laten geworden van opvoeders, pedagogen en antropogogen. De saga werd voor de eerste maal gepubliceerde in 122.15 (holocene kalender), wat overeenkomt met het jaar 2215 volgens de kalender die jullie in de XXI eeuw gebruiken.
De dynastie loopt over 20 generaties, van 1630 tot 2222 in jullie jaartelling.

Toen we jouw eeuw bestudeerden bij de voorbereiding van het werk, vonden we jouw naam en je interesse in het dialogiserend leren. Dat is de reden waarom we je vriendelijk vragen de documenten, die we opsturen telkens we er de kans toe krijgen, verder te verspreiden.

Je mag gerust zijn. De hapering in het continuum zal geen enkele invloed hebben op het verleden en de toekomst van levende mensen. Er kunnen enkel documenten doorheen gestuurd worden.
In naam van de ploeg schrijvers,

Maria Liber

Loden Tijden werd door vier medewerkers aan de saga samengesteld. Binh Pham onderzoekt de communicatie en desinformatie uit historisch perspectief. Babitha bestudeert als historica de relatie onderdrukker-onderdrukte. Sayen's interesse gaat uit naar het dialogiserend leren en het begeleiden van het leerproces van jonge kinderen. Zanaibu onderzoekt hoe de aanwezigheid van xenofobische en fascistische denkwijzen in hiërarchische maatschappijen als bindmiddel fungeren voor lokale gemeenschappen.

Deze zevende aflevering van de saga vertelt de verdere avonturen van Jeanne Teacher, haar zoon Louis Demeester en haar kleinzoon John met de *Éducation Nouvelle* en de *Escuela Moderna* op de achtergrond.
We bevinden ons in de eerste helft van hectojaar 119, dat wordt gedomineerd door twee grote oorlogen. het zijn dus *Loden Tijden.* We volgen de invloed van die oorlogen op het leven van mensen in voormalig België en West-Europa via de avonturen van Lucien Souris, vader van Jeanne Souris.
Jeanne groeit op in Koksijde, John in Gent, twee steden in het Koninkrijk België. Beiden brengen hun tienerjaren door onder de bezetting van een buitenlands leger en worden zich gaandeweg bewust van wat er om hen heen gebeurt.